Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ
Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»
Львівський університет бізнесу та права
Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща)
Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

науково-практичний журнал

ISSN 2413-6433

№ 1-2 (24-25)
2018

Журнал опубліковано за сприяння Міжнародної благодійної організації «Асоціація милосердя «Еммануїл»

ЗМІСТ

ПИТАННЯ СОЦІОЛОГІЇ, ФІЛОСОФІЇ ТА ТЕОРІЇ ПРАВА.....3
Dobrodum O.V., Bokoch V.M. Religious organizations of Ukraine in the revolution of dignity3
Захарченко П.П. Уставні грамоти Великого князівства Литовського – чинні джерела середньовічного права на українських етнографічних територіях 8
Каркачова А.В. Державні гарантії захисту прав інвесторів в Україні 11
Кожьміньскі К.Є. Актуальні проблеми польського права 16
Князька Л.А. Сучасне представництво в судах та міжнародний досвід функціонування такого представництва 23
Литвин Н.А. Наукові підходи щодо визначення поняття інформаційних ресурсів в діяльності органів Державної фіскальної служби України 28
Рудніцькі Я.А. Польське приватне право в контексті західної традиції права.....35
Сердюк Н.А. Сучасні індикатори соціальної правової держави 41
Обривкіна О.М. Суб'єкти права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції 46
Перетятко Г.В. Доброчесність як один із критеріїв допуску до суддівської діяльності (за матеріалами конкурсу на посаду судді Верховного Суду) 50

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО.....63
Букалов О.П., Рудницьких М. І. Кримінологічна характеристика помилуваних осіб.....63

Варшавець Я.Л. Соціально-правові підстави та процесуальний порядок початку досудового розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою.....71
Кацевич Т. Щодо проведення круглого столу на тему "Права людини і громадянина" 77
Pogorilenko A. Legal regulation of the right to life of unborn human protection in international and national legislations 80
Суходольська А.А. Проблеми правового регулювання свободи переміщення робочої сили в ЄС та Україні: питання теорії та практики 87
Шишовська О.О. Економіко-правовий аналіз чинників ефективності функціонування підприємства 91

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ 99
Костицький В.В. Сучасна держава – екологічна держава: соціолого-правовий підхід 99
Авраменко Н.Л., Сагайдак І.С., Чорна Т.М. Деякі критичні зауваження до змін у ліцензійних умовах провадження освітньої діяльності 107
Gold O.F. Some peculiarities of American`s values perception in modern Ukrainian society..116
Заяць Р.Я. До характеристики зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України 120
Ковальська К.Ю. Профіль клієнта досудової правової допомоги в Польщі: статистика та реальні потреби.....126
Костицька І.О., Костицька С.В. Проблеми подолання кризових елементів представницької демократії.....132
Кучма О.Л. Допомога особі, яка не має права на пенсію: правовий аспект 137
Новицька Н.Б., Зелінська А.М. Житловий будинок, квартира як нерухоме майно та об'єкти цивільних прав: до історії законодавчого регулювання 141
Murashkin M.G. The State of Immortality 147
Nykytchenko O.E. Secularization and Actualization of Social Conceptions as the Convergent Processes of Contemporary Religious Life 149
Радишевська О.Р. Вплив міжнародних договорів на систему джерел адміністративного права України: доктринальний аспект 155
Тимошенко М.О. Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіт у у контексті європейської інтеграції України 161

RELIGIOUS ORGANIZATIONS OF UKRAINE IN THE REVOLUTION OF DIGNITY

Dobrodum O.V., DSc, Professor of the Department of Philosophy, Kyiv National University of Culture and Arts; **Bokoch V.M.** PhD. in Political Science, Associate Professor of the Department of International Politics, Uzhgorod National University

Summary. *The analysis of the attitude of various churches, religious organizations in Ukraine to the Revolution of Dignity, and the forms of their participation in this action of popular protest. It is shown that the level of participation and activity of religious organizations in the public-political protest was different - at once they clearly expressed their political position, supported Maidan and its participants, others were hesitant, others were held back or deliberately opposed it. Religious organizations that did not participate in the Revolution of Virtue pursued mainly their own mercantile interests. Their social and political passivity is caused by fear of the authorities, with whom they have until recently cooperated, dependence on her, the fear of losing her commitment. Among those who favored and actively participated in the Revolution of Dignity were the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, the Ukrainian Greek Catholic Church, many Protestant Cults, Muslims, Jews, and other denominations. Among the church hierarchs, the head of the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate, Patriarch Filaret, was particularly interested in the events on the square.*

Opponents of Maidan ranked themselves as Russian Orthodox Church, part of the episcopate, clerics and believers of the Ukrainian Orthodox Church, under the jurisdiction of the Moscow Patriarchate, the Ukrainian Orthodox Greek Catholic Church, the Church of the "Embassy of God". The greatest intolerance to Maidan and its participants was the Russian Orthodox Church, which was closely associated with the official Russian authorities. Different attitudes of churches and religious organizations to the Revolution of dignity and the different activities they participate in events related Square features both confessional and their exposure to different political parties, differences in social and political orientation, political culture and social activity hierarchy, priests, ordinary believers. Maidan convincingly proved that Ukrainian churches, religious organizations faced the same problems as the Ukrainian society as a whole: which vector of development was chosen - European or pro-Russian. This indicates that, despite the different attitudes of churches and religious organizations to Maidan to support such basic values as national independence, unity and territorial integrity of Ukraine, a non-violent way of resolving social and political conflicts, most of them were alone. The conclusion that his participation in the Revolution Advantages churches, religious organizations, religious leaders helped change the political regime, the cleaning power of authoritarianism and corruption as well as the movement of Ukraine to Europe. Their presence on Maidan made him not only purely protest, but also a spiritual action. Maidan significantly influenced both the socio-political situation in Ukraine and the nature of state-church and social-religious relations. After its completion, many churches, religious organizations, their leaders began to critically rethink their former relations with the authorities, to determine their place in the new socio-political conditions. Religious organizations have taken an important lesson from Maidan: to be closer to the people than to power. For many, the Revolution of Dignity has made it possible to adjust their political and civic stances. Thanks to the participation in it, many of them significantly strengthened their pro-Ukrainian patriotic orientations. Fundamental changes after Maidan Ukrainian government (president, government, parliament) gave impetus to the important issues of relations of church and state that this is not resolved, the convergence of secular and religious education, the introduction of chaplains and others. Maidan increased the authority of churches, religious organizations, contributed to their convergence, demonstrated their solidarity and readiness for interfaith cooperation. It was on Maidan that an important step was taken towards the establishment of civil society and civil religion in Ukraine.

Key words: *Maidan, EuroMaidan, Revolution of Dignity, power, religion, church, religious organizations.*

Among the largest socio-political protests in Ukraine was the Kyiv Maidan, later called the Revolution of Dignity. This mass action of the people against the authorities, which at that time was in the hands of representatives of the Party of Regions, was the result of a high level protest sentiment in Ukrainian society, caused by crisis phenomena in the Ukrainian economy, a decrease in the standard of living of the population, an outrage of corruption and criminality, the removal of people from the authorities, bribes of voters during election campaigns, gross falsifications of the results of people's will, and so on. In other words, the main reason for Maidan was an "enormous fatigue from the regime" (Viktor Yelensky).

The immediate reason for this action was the decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine to suspend the process of preparation for the conclusion of the Association Agreement between Ukraine and the European Union. The peaceful protest was a reaction of the Ukrainian society to this decision of the

government. However, after the beating and violent break-up of its participants at Maidan in Kyiv on the night of 29 to 30 November 2013 by the special unit "Berkut", this protest turned into a large-scale civil disturbance against the then criminal-oligarchic regime.

In addition to political parties, public associations, citizens, churches, religious organizations, clergymen and believers of different confessions - Orthodox, Roman and Greek Catholics, Protestants, Muslims, Jews and others - entered the ranks of the protesters of Maidan. Among the religious organizations, which from the very first days clearly formulated and publicly expressed their position on Maidan, was the Ukrainian Orthodox Church of the Kyiv Patriarchate. Her head Patriarch Filaret supported the idea of European integration of Ukraine, he immediately took the side of the protesters. In numerous statements, appeals, interviews, he strongly condemned the brutal use of force against the participants of Maidan, called on the authorities and opposition to seek compromise and reconciliation. The priests of this church received from him a blessing to provide pastoral care to the protesters of Maidan.

On the side of those who were on Maidan, there was the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church and its followers. As archbishop of this church, Igor Isichenko noted, "I am proud that our priests, without waiting for orders, recommendations, were on Maidan from the first day" [1].

The Ukrainian Catholic Church, its hierarchs, clerics and believers demonstrated great activity in the Revolution of Dignity. The synod of the church, its head, the supreme archbishop Sviatoslav, immediately condemned the violence of law enforcement forces against the participants of Maidan and declared solidarity with them of Greek Catholics. The priests of this church took part in the mobilization of believers for a trip to Kyiv on Maidan, and were from the first to the last day with their flock. One of them said: "The mission of the church is to be together with its people ... If we, priests, did not come to Maidan, it would be a shame for us" [2]. Publicly announcing disobedience to the then Ukrainian authorities, teachers and students of the religious educational institutions of the Ukrainian Greek Catholic Church joined the ranks of the protesters of Maidan. Cardinal Lubomir Gusar in his speech at the national veche called the participants of the Revolution of Dignity a "true Ukraine". The activity of the Ukrainian Greek Catholic Church on Maidan was the reason why it was threatened by the then authorities a possible deprivation of registration and cessation of activity of its religious organizations.

The Roman Catholic Church and catholic believers participated in the activities of Maidan. Roman Catholics' support for the European choice of Ukraine was due to their long-standing desire to get closer to the believers of the same religion in different countries of Europe, to visit its holy places and its religious center Vatican without hindrance. The need for the support of the protesters also arose from the social doctrine of the Roman Catholic Church, which allows the protest of the people in case of attack upon its honor and dignity. The bishop of this church, Stanislav Shirokoradyuk, said: "The Church can no longer remain silent ... The days of this power are counted" [3].

Many Protestant religious organizations, including the Ukrainian Christian Evangelical Church, the Church of Evangelical Christians of Ukraine, the Church of Independent Evangelical Churches of Ukraine, the "New Life" Church, the Brotherhood of Independent Churches and missions of Evangelical Christians of Baptists of Ukraine, the German Evangelical Lutheran Church in Ukraine and others, supported Maidan, its goals and slogans.

However, not all churches, religious organizations in Ukraine timed their orientation in the situation, supported Maidan and its participants. For example, unlike most protestant associations that directly participated in this protest action, the Seventh-day Adventist Church initially showed passivity. Its then president, Viktor Alekseenko, stated that "the Seventh-day Adventist Church does not participate in political actions, believing that its mission is to preach the gospel to the world, rather than direct or indirect political activity. Each member of the church, in turn, has the right to express his personal and civic and political position" [4]. However, over time, he changed his views on Maidan and took direct part in its actions, in particular, he prayed at popular assemblies [5].

The then head of the All-Ukrainian Union of Churches of Evangelical Christians Baptists Vyacheslav Nesteruk, also initially stated that "we always try to be apolitical ... We have no activity on Maidan" [6]. However, the teachers of theology of the religious educational institutions of this church in an open letter disagreed with their leader, noting that this is his personal opinion, and not the position of the whole church. At the same time, they stated that the Baptists as a part of the people respected the choice of people and cannot remain indifferent to the fact that the authorities abuse their powers, corrupt courts make illegal decisions, and the power structures protect not the people but the government [7].

Due to the lack of organizational unity among Muslim believers in Ukraine, they also failed to develop a common platform on Maidan. Thus, the Religious Directorate of Muslims of Ukraine "UMMA" from the very beginning of Maidan declared that the Muslims are patriots of Ukraine, an integral part of the Ukrainian people, and called on their supporters to stand on the side of the participants of the Revolution of Dignity. Significant personal activity in the actions of Maidan was demonstrated by the head of this directorate the mufti Said Ismagilov. At the same time, the head of another center of the Religious Directorate of Muslims of Ukraine - Ahmet Tamim at first did not publicly speak about Maidan, referring to the fact that his position on this issue is contained in the collective statements of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations. In his view, Muslim believers should determine on their own their position to Maidan.

"Sympathizers of Maidan" was also a significant part of believing Jews. Jacob Bleich, chief rabbi of Kyiv and Ukraine, said that "every Jew living in Ukraine can and must express his or her civil position. I know many Jews who are now on Maidan. They have this right "[8].

Representatives of Ukrainian neo-pagans from the RUNVira (Native Ukrainian National Faith) and Buddhists were present and prayed on Maidan.

The participation of churches, religious organizations, and clerics in the activities of Maidan took place in various forms. These were spiritual welfare and moral support of its participants, realization of services, church ceremonies, prayers, sermonizing, meeting of other spiritual needs, speeches of priests on Sunday's popular assemblies, etc. During the biggest threats of a forceful dispersal of Maidan, the priests together with the activists, carried a night watch and prayed. In Kyiv churches and monasteries of different denominations were places of refuge, overnight and heating for activists of Maidan, of collecting warm clothes and products, giving food, water, medicines, and assisting the wounded activists. Priests of various churches, religious organizations participated in the burial of killed heroes of the Heavenly hundreds of Maidan. There were interconfessional prayer tents on Maidan, where daily services were held, and a religious council from representatives of different religions operated. Along with national-state symbols, religious and church symbols, slogans of religious content were used.

Not only certain confessions, but also the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations reacted to the developments of Maidan. It adopted consolidated statements and appeals to authorities, believers and the entire Ukrainian people, in which it supported the European choice of Ukraine, condemned the attempts to incite separatism, and appealed to the preservation of the territorial integrity of the state. Members of this council met the representatives of the then government, opposition leaders, called on them to engage in constructive dialogue, offered their mediation functions.

Not only churches, religious associations in Ukraine and their leaders, but also international religious organizations and heads of influential churches in the world expressed their solidarity with participants of the Kyiv Maidan. Among them are Pope Francis and Ecumenical Patriarch Bartholomew.

However, among the churches, religious organizations, there were also those who occupied an openly hostile position towards Maidan. Most it was characteristic of the Russian Orthodox Church. Her head patriarch Kiril strongly opposed the European integration of Ukraine, encouraged Ukrainians to join the "Eurasian values." He supported the then Ukrainian authorities, calling Maidan "revolutionary rebellion", which in his opinion "threatens the spiritual unity of Russians and Ukrainians", condemned the priests who "incite" the people.

Maidan became a serious test for the Ukrainian Orthodox Church, which is in unity with the Moscow Patriarchate. And although there actually existed two internal trends - pro-Russian and pro-Ukrainian, in general, it was close to the then political regime. Being in close contact with the authorities, the church and its leadership constantly felt pressure from their side. However, the then primate of the church metropolitan Volodymyr, despite attempts to force him to oppose Maidan, was not openly on the side of the authorities. Before the beginning of this protest, he, along with other members of the All-Ukrainian council of churches and religious organizations, supported Ukraine's course on European integration, and later condemned the use of force to the protesters. Separate clergymen of this church went on their own to Maidan, became a living shield between its participants and security forces. A group of orthodox priests in address to all people of goodwill in Ukraine has declared its desire to "get closer to christian Europe". The rector of the Uzhgorod Theological Academy belonging to the Ukrainian Orthodox Church, archimandrite Victor (Bed) initially brought the teachers and students to a protest action in his city, and then joined the participants of Maidan in Kyiv.

However, among the hierarchs and priests of the Ukrainian Orthodox Church there were those who openly demonstrated their negative attitude to the participants of the protest action. This refers, in particular, to one of the representatives of the pro-Russian wing in this church, metropolitan of Odessa and Izmail, Agafangel, who openly stated that "all the forces of hell have gathered in Maidan" [9]. Naming the participants of Maidan "rebels", in support of the state authority of that time, was also the governor of the Kiev-Pechersk Lavra metropolitan Pavlo. At the time when the participants of Maidan demanded the resignation of the President of Ukraine Viktor Yanukovych, during his service he compared him with his Jesus Christ and assured that "the Church is with you to the end" [10]. These words of the metropolitan caused a wave of indignation both in secular and religious circles, including among the clergy of the Ukrainian Orthodox Church, who demanded that he spoke on his behalf, and not on behalf of the whole church. The Ukrainian society also threw up the words of one of the priests of this church, Andriy Tkachev, who, in his sermon, cursed the Maidanites who "occupied the whole of Kiev" and are "scary enemies of our future." And although after a "frank conversation" with him in the metropolia, he apologized for his harsh and aggressive remarks to the protesters, but his position on Maidan "remained as it was" [11]. Among the clergy of the Ukrainian Orthodox Church there were those who tried to balance between the authorities and the protesters. Thus, Archbishop George Kovalenko, the then spokesman of this church, declared that "among us are those who are on Maidan, those outside Maidan, and those who are against Maidan. However, this does not prevent us from being united in Christ "[12]. He condemned the establishment of prayer tents and the practice of worship on Maidan, which allegedly provided the colours of the "sacred war" to the political struggle for power, subjected to the condemnation and presence and activity of the Ukrainian Greek Catholic Church on it, calling its position "political uniate," and the activity " proselytic-political "[13]. Peoples protest action was attempted to oppose the politicized Orthodox public organizations "People's Cathedral", "Union of Orthodox Brotherhoods", "Orthodox Choice", "Faithful Cossacks" and others. Under religious slogans, they conducted pro-Russian directed "religious processions", other religious-political campaigns, campaigned against the European Union, called for entry into the Customs Union, attempted to organize "Orthodox anti-Maidan". However, the Ukrainian Orthodox churches, on behalf of which they spoke, separated from them, condemned their activities as politicizing religious and church life. In its position on Maidan, the Ukrainian Orthodox Church did not take into account the fact that the negativism of a large part of society in relation to the power with which it had close ties at that time could later be transferred to it itself. Among those who condemned Maidan, there was also the Ukrainian Orthodox Greek Catholic Church (the soggle of the dictatorship). Her estimates of popular protest were rather aggressive and close to the position of Russian authorities and the Russian Orthodox Church. The statements and actions of the representatives of this church revealed hostile attitude not only to the participants of Maidan, but also to Ukraine as a whole. In the monasteries of the premonitions, materials were revealed that confirmed their anti-Ukrainian activities and cooperation with Russia. The Maidan and the church "Embassy of God" took a negative impression. Senior pastor of this church, Sunday Adelaja, publicly stated: "Neither I nor the leadership of the church" Embassy of God "plan to hold any demonstration or prayer on Independence Square" [14]. While at the time under investigation in a criminal case, he had nothing left to agitate his supporters for the support of the then Ukrainian authorities. As we can see, the range of attendance and participation of churches, religious organizations in the Revolution of Atonement was different. Some of them immediately came to the side of the protesters; others, especially at first, were difficult to navigate and publicly oppose the authorities, with which they, mainly pursuing their own mercantile interests, had until recently co-operated. Their passivity towards Maidan is due to fear of the authorities, dependence on her, the fear of losing her commitment. Moreover, according to the Protestant pastor Anatoliy Kalyuzhny, a certain "theological understanding of the situation" was characteristic of some denominations - "once it is written that all power is from God, it means that we must humbly accept any power" [15]. The unequal attitude of various churches and religious organizations to the Revolution of Dignity is due not only to their confessional features, but also to their being under the influence of various political forces, differences in socio-political orientations, levels of political culture and public activity of hierarchs, priests, ordinary believers. Although the majority of churches and religious organizations were the only ones in support of the basic values of state independence, unity and territorial integrity of Ukraine, non-violent conflict resolution.

In general, in the action of civil protest, the majority of religious organizations of different denominations in Ukraine acted on the side of opposition forces to the current power of political forces.

By their participation in the Revolution of Virtue, they, their spiritual leaders, helped increase the political activity of the protestors, eliminate the then criminal-oligarchic regime, the movement of Ukraine in the European direction. Thus, they participated not only in the action of people's protest, but in the civilizational choice of Ukraine. The presence of churches, religious organizations, clergymen on Maidan made him not only a protest but also a spiritual action. As the philosopher and theologian Michael Cherenkov noted, "the very name" Revolution of Dignity "carries a huge spiritual symbolism" [16]. Maidan significantly influenced not only the socio-political situation in Ukraine, but also the nature of state-church and social-religious relations. After its completion, many churches, religious organizations, their leaders began to critically rethink their former relations with the authorities, to determine their place in the new socio-political conditions. If before Maidan they were more focused on the current power, then during the protest action - on the people, on society as a whole. Through its participation in the Church Revolution, religious organizations have demonstrated that they are important and effective institutions of civil society. For many churches, religious organizations of clergy, believers, Maidan became a kind of indicator, which made it possible to adjust their political and civic stances. Thanks to Maidan, many of them significantly strengthened their pro-Ukrainian patriotic orientations. The radical change of the Ukrainian authorities (the president, the government, the parliament), which took place after Maidan, gave an impetus to the resolution of important issues of relations between the state and the church, in particular the convergence of secular and religious education, the introduction of chaplains, etc. Maidan increased the authority of churches, religious organizations, contributed to their convergence, demonstrated their solidarity and readiness for interfaith cooperation. It was on Maidan that an important step was taken towards establishing a civil religion in Ukraine. Maidan convincingly confirmed that socio-political and religious processes in Ukraine are in close contact and interaction and require further joint political and religious studies.

Literature.

1. Це подвиг, коли священик із хрестом зупиняє «Беркут» – архієпископ Ісіченко //Радіо Свобода. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.radiosvoboda.org/a/25222754.html

2. На сторожі мирного протесту. Скільки релігій представлено на Майдані //Тиждень.ua. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://tyzhden.ua/Society/97214

3. Дні цієї влади пораховані, — єпископ Станіслав Широкорадюк //CREDO. Часопис. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.credo-ua.org/2014/01/108993

4. Обращение президента УУК к Адвентистської церкви в Украине в связи с политической ситуацій в стране //Церква Адвентистів сьомого дня. Українська уніонна конференція. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.adventist.org.ua/article/uuc_alekseenko2013obraschenie/

5. Молитовні Віче на київському Майдані триватимуть до виборів Президента //Інститут релігійної свободи. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1392%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk

6. Баптисти не можуть залишатися нейтральними, коли Україна стоїть на Євромайдані, - заява богословів //Релігійно-інформаційна служба України. [Електронний ресурс]: - Режим доступу: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/state/national_religious_question/54588/

7. Баптисты Украины разделились во мнениях насчет Евромайдана? //Invictory. Християнський портал. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.invictory.com/news/story-48754-Евромайдан.html

8. Евреи и Майдан: клубок противоречий //ЛЕХАИМ. Март 2014. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.lechaim.ru/ARHIV/263/proetcontra.htm

9. Кошкина С. Церковная революция //LB.ua. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lb.ua/society/2014/02/28/257677_tserkovnaya_revolyutsiya.html

10. Владика Павло (Лебідь) порівняв Януковича з Христом і запевнив, що УПЦ (МП) з ним до //Релігійно-інформаційна служба. кінця [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/church_state_relations/55040/

11. Протоієрей Московського патріархату прокляв Майдан й усіх українців, що "окупували" Київ //ПОЛИТИКАНТРОП. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://politikan.com.ua/1/0/0/77416.htm

12. Голос Церкви в условиях политического кризиса и силового противостояния в Украине //Православие и мир. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.pravmir.ru/golos-cerkvi-v-usloviyax-politicheskogo-krizisa-i-silovogo-protivostoyaniya-v-ukraine/

13. Що це було? Про лист Мінкульту до УГКЦ та реакцію на нього //СЕГОДНЯ. Ua. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.segodnya.ua/blogs/gkovalenkoblog/blog-shcho-ce-bulo-pro-list-mnkultu-do-ugkc-ta-reakcyu-na-nogo-488374.html

14. Сандей Аделаджа назвав брехнею те, що «Посольство Боже» засуджує владу за відмову від євроінтеграції //Релігійно-інформаційна служба. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/54385/;

15. Калюжный А. Нам нужно каяться, что не сохранили мир // Живая Вера Медия. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://afmedia.ru/zhizn-cerkvi/anatoliy-kalyuzhnyy-nam-nuzhno-kayatsya-chto-ne-sohranili-mir.

16. Черенков М. Революция достоинства как предмет политической теологии // Релігія в Україні. 22.05.2015. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.religion.in.ua/main/bogoslovya/29230-revolyuciya-dostoinstva-kak-predmet-politicheskoj-teologii.html

УСТАВНІ ГРАМОТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО – ЧИННІ ДЖЕРЕЛА СЕРЕДНЬОВІЧНОГО ПРАВА НА УКРАЇНСЬКИХ ЕТНОГРАФІЧНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Захарченко П.П., *доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Анотація. *У статті аналізуються джерела права середньовічної України у період перебування її у складі Великого князівства Литовського. Їхній зміст до наших часів дійшов у так званих уставних грамотах, які здійснювали правове регулювання різноманітних галузей права в окремих суб'єктах литовської федерації. Саме у цей період великі князі литовські розпочинають видання специфічних джерел права, які мали характер підтверджувальних грамот, наданих раніше прав і вольностей окремим землям чи іншим адміністративно-територіальним одиницям. Вони були своєрідними угодами між Вільно та окремою автономною землею. Уставні грамоти визначали правове становище окремої території в політичній системі всієї держави. Саме за їхньою допомогою здійснювалося нормативне забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування. Крім того, центральна влада намагалася ними розмежувати компетенцію органів місцевої влади, а саме воєвод, намісників, державців. Стверджується, що надання уставних грамот розпочалося з XIV ст., як поодиноке явище, а в XV ст. цей процес набув масового характеру.*

Показана структура уставних грамот, які були однотипними і складалися з таких елементів як вступ, викладу основного змісту та закінчення. За своїм змістом норми уставних грамот визначали ступінь залежності окремих областей від сюзерена та регламентували їхнє внутрішнє життя. На сьогоднішній день відомо дванадцять привілеїв, окремі з них надавалися українським територіям.

У роботі проаналізований текст кількох грамот, адресованих українським землям, зокрема, Волинській, Київській землі, а також Більському повіту.

Ключові слова*: Велике князівство Литовське, джерела права, грамоти, привілеї, земля.*

Abstract*. The article analyzes the sources of the law of medieval Ukraine during its period of being in the Grand Duchy of Lithuania. Their content up to our time has come to the so-called charters, which carried out the legal regulation of various branches of law in separate subjects of the Lithuanian federation. It was during this period that the Grand Dukes of Lithuania began publishing specific sources of law that had the character of confirmatory letters, granted earlier rights and freedoms to individual lands or other administrative-territorial units. They were kind of agreements between Vilna and a separate autonomous land. Statutory charter defines the legal status of a particular territory in the political system of the entire state. It was through their assistance that normative support was provided for the functioning of local self-government bodies. In addition, the central government tried to differentiate them from the competence of local authorities, namely voivods, governors, statesmen. It is argued that the issuance of charter letters began with the XIV century as a single phenomenon, and in the XV century this process has become massive.*

The structure of the charter letters, which were of the same type and consisted of such elements as introduction, presentation of the main content and the ending, is shown. In its content, the rules of statutory letters were determined by the degree of dependence of certain areas from the supervisor and regulated their internal life. To date, twelve privileges are known, some of which were granted to Ukrainian territories.

The paper analyzes the text of several letters addressed to Ukrainian lands, in particular Volyn, Kyiv land, as well as Bilsky County.

Key words: *The Grand Duchy of Lithuania, sources of law, charters, privileges, land.*

Вчені Російської імперії, як і сучасні дослідники, небезпідставно вважають, що еволюція державного устрою Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) проминула у своєму розвитку два періоди: удільний або конфедеративний [1, с. 105], який розпочався з моменту приєднання білоруських і українських етнографічних територій, і завершився у другій половині XV ст. ліквідацією удільних князівств (Волинського і Київського) [2, с.56], та земський або федеративний, який тривав з другої половини XV ст. до укладення Люблінської унії у 1569 р., якою здійснено об'єднання Польського королівства і Великого князівства Литовського в нову державу – Річ Посполиту [1, с. 105].

Саме в другий період трансформаці державного устрою литовські князі запроваджують практику видання джерел права, які здебільшого мали характер підтверджувальних грамот, наданих раніше прав і вольностей окремим землям чи іншим адміністративно-територіальним одиницям. У літературі вони отримали назву «уставні земські грамоти» або обласні привілеї. Це своєрідні угоди між політичним центром та автономною областю, у яких йшлося про дотримання традиційних прав її жителів. Джерела цієї групи визначали правове становище окремої території в політичній системі всієї держави, а також функції органів державної влади, діючих на території, якій адресований названий документ. Норми, що містилися в обласних привілеях чи уставних земських грамотах, походили: по-перше, із місцевого звичаєвого права, що з'явилися у період, коли окремі із цих земель були самостійними державами, а їхнє населення, обираючи собі князя, укладало своєрідну угоду, в якій визначалися як права, так і обов'язки сторін договору; по-друге, з попередніх джерел права; по-третє, із норм, вироблених адміністративною і судовою практикою.

Нинішні дослідники історії українського права вважають, що ухвалення уставних земських грамот стає прерогативою великого князя литовського, який у такий спосіб намагався вирішувати не лише соціально-економічні проблеми, але й оперативно реагував на ті зміни, що об'єктивно відбувалися в адміністративно-територіальних одиницях та у структурі органів державної влади [3, с.20]. Свідченням врахування литовським господарем автономного статусу окремих земель у складі ВКЛ, особливостей розвитку та спадкоємності їхнього права є чітка адресації грамот окремим землям, а не створення єдиного уніфікованого загальнодержавного збірника права. За допомогою грамот здійснювалося нормативне забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування. Крім того, центральна влада намагалася ними розмежувати компетенцію органів місцевої влади, а саме воєвод, намісників, державців.

Уставні грамоти за своєю структурою однотипні і складаються із трьох частин : вступу, викладу основного змісту та закінчення. Вступну частину своєю чергою умовно можна поділити також на кілька частин. На початку документа зазначається ім'я, повний титул господаря держави, який підписував грамоту. Потім називаються особи чи суспільні верстви, на чиє прохання надавалася грамота. Незалежно від адресації, грамота охоплювала територію усієї землі і усього населення, що на ній проживало. У вступній частині вказуються формальні причини, що зумовили князя надати грамоту. І, нарешті, зазначається про підтвердження попередніх листів, прав та привілеїв, починаючи з Великого князя Вітовта.

В основному змісті уставних земських грамот, що поділений на артикули (статті), знайшли відображення норми кримінального, цивільного, процесуального права.

Закінчення характеризується затвердженням тексту уставної грамоти Великим князем Литовським, членами пани-ради, урядовцями. Серед усіх грамот кількісно найчисельніший склад чиновників ухвалював уставну земську грамоту жителям Київської землі 1529 р., до процедури якої долучилися король польський Сигізмунд І, гетьман, канцлер, воєводи, старости та інші посадовці литовської держави. Ймовірно, з причин технічного характеру відсутній список панів радних в уставній земській грамоті Волинській землі. Кожна грамота підписувалася писарем, який вказував на дату та місце її

ухвалення. У заключній частині окремих документів присутні фрази про підтвердження попередніх князівських привілеїв та урочисті обіцянки зберігати права та вольності «на вічні часи» [3, с.21].

Норми обласних привілеїв визначали ступінь залежності окремих областей від сюзерена та регламентували їхнє внутрішнє життя. Надання привілеїв (уставних грамот) розпочалося з XIV ст., спочатку це було поодиноке явище, а в XV ст. процес набув масового характеру. На сьогоднішній день відомо дванадцять привілеїв, окремі з них надавалися українським територіям, зокрема, Волинські уставні земські грамоти 1501, 1509, 1547 років та Київські 1507 і 1529 років, а також грамота, надана Більському повіту у 1501р.

Перша Волинська уставна грамота 1501 р. була пожалувана Олександром Казимировичем її жителям після втрати нею своєї незалежності у 1321 р. після смерті останнього волинського князя Андрія Юрійовича та перетворення її на провінцію Литовської держави. Збереглася у фрагментарному вигляді.

За своїм змістом вважається грамотою, що підтверджує особисті права і майнові привілеї місцевої шляхти, урівняні з литовською ще у 1432 р. Надана на прохання «усієї шляхти Волинської землі». Відповідно до її артикулів, під загрозою застосування покарання, шляхту заборонялося ображати словесно, принижувати її гідність, утримувати у «вежі», тобто в'язниці. Охоронялися й власницькі права волинської аристократії. Розміри оподаткування і види податків для них могла встановити лише центральна влада, а саме пани – рада – орган, у роботі якого брали участь переважно представники шляхетської верхівки

Уставна грамота, видана князем Олександром Казимировичем Більському повіту (Берестейщина) у 1501 р. Оскільки на цій території, що межувала із королівством Польським, продовжували панувати давні руські звичаї, цетральна литовська влада й видала акт, яким, де-юре, намагалася обмежити їх застосування. Грамота написана руською мовою, адресована шляхетському стану, поєднує в собі ряд положень, що санкціонують поширення інститутів польського права у повіті.

Перша Київська уставна грамота 1507 р. була надана після того, коли Київська земля остаточно втратила свою самостійність, 8 грудня 1507 р. Вона була підтверджена сином Казимира Олександром і його наступником Сигізмундом [4, с. 59]. Її зміст відображав виключно інтереси шляхти і мав характер станового, а не загальноземського привілею. В ньому містилисяся положення, що надавали право користуватися привілеєм «людям церковним, князьким та панським», яким дозволено недопускати до свідчень у суді залежних осіб нешляхетського походження, що у документі названі холопами та рабами. Крім того, Київщині дозволялося користуватися нормами звичаєвого права. Підтверджувалися давні права цієї землі, де в одному із артикулів вказувалося, що «ми старину не рушимо, а новину не вводимо».

Друга Волинська уставна грамота 1509 р. аналогічна першій, але збереглася краще, що дало можливість відновити втрачені фрагменти попередньої.

Друга, підтверджувальна уставна грамота Київскій землі від 1 вересня 1529 р., з'явилася у зв'язку з тим, що оригінал привілею 1507 р. згорів під час пожежі і постала необхідність підтвердити даровані в документі права, що й було зроблено князем Сигізмундом. Грамота є точною копією привілею 1507 р. з окремими доповненнями, уточненнями та роз'ясненнями. Серед новацій, що розміщені здебільшого в кінці привілею, виділяються такі: норми, що забезпечували захист землевласників та їхніх селян від зловживань з боку урядової адміністрації; звільнення населення Київщини від деяких видів податків та служб; регламентація відносин між міщанами з одного боку та шляхтою і їхніми селянами з другого.

Уставна грамота Дорогочинській землі (Берестейщина) 1516 р., якою надавалася місцевій, здебільшого, польській шляхті можливість використовувати у своїй діяльності

польське право, закріплене у коронних статутах. Грамота збереглася до нашого часу у двох варіантах – руському та литовському.

Отже, уставні земські грамоти видавалися господарем Великого князівства Литовського для земель – суб'єктів федерації з метою забезпечення сукупності певних прав окремих території та визначення їхнього місця в політичній системі всієї держави. Повторне їх надання Київській і Волинській землі свідчить не про зміну характеру правовідносин, що в них складалися, а лише про необхідність їхнього підтвердження у зв'язку з механічною втратою усього тексту чи фрагментів попередніх грамот.

Список використаних джерел

1.Історія українського права : посібник / І. А. Безклубий, І. С. Гриценко, О. О. Шевченко та ін. К.: Грамота, 2010. 336 с.

2. Захарченко П. П. Історія держави і права України: підручник. К.: Атіка, 2005. 368 с.

3. Вовк О. Й. Уставні земські грамоти – джерело українського міського права XVI століття. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Юридичні науки. 2011. Вип. 88. С.19-23.

4. Леонтович Ф. И. Источники русско-литовского права. Варшава, 1894. 65 с.

УДК 346.543

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНВЕСТОРІВ В УКРАЇНІ

Каркачова А.В., *кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Університету ДФС України*

Karkachova A.V. STATE GUARANTEES OF PROTECTION OF INVESTOR RIGHTS IN UKRAINE

Анотація. *Розглянуто питання гарантії захисту прав інвесторів з боку держави. Зроблено висновок про те, що через недостатні гарантії захисту прав суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності потенційні інвестори не мають можливості і бажання вкладати кошти, реалізовувати свої плани. Тому, щоб повернути довіру інвесторів, яке втрачено через політичну та економічну нестабільність в країні, пропонується доповнити чинне господарське законодавство України нормами, які передбачають захист прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності з боку держави.*

Ключові слова: *державні гарантії, права інвесторів, господарське законодавство, євроінтеграція.*

Abstract*. The article is dedicated to questions of government guarantees for the protection of investors rights. Was concluded that, due to lack of adequate protection of the rights subjects of investment and innovative activity in certain regions, the potential investors don't have the capacity and willingness to invest for implement their plans. Therefore, to restore investor confidence, which has been lost due to political and economic instability in the country, were invited to supplement the commercial legislation of Ukraine add such rules, which will provide for the protection of the rights and lawful interests of subjects of investment and innovation on the part of the state.*

Keywords: *government guarantees the rights of investors, commercial law, European integration.*

Постановка проблеми. В Україні недостатнього використовується інвестиційний потенціал, що пов'язано з нестабільністю, постійними змінами та порушеннями діючого законодавства. Держава і її органи, з урахуванням наявності негативного досвіду відміни пільг в умовах спеціального режиму господарювання, повинні вжити всі необхідні заходи для виправлення допущеної помилки на загальнодержавному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою даної статті є роботи юристів-науковців: Ю.Є. Атаманової, О.Р. Зельдиної, Г.Л. Знаменського, В.М. Корельського, В.М. Коссака, В.К. Мамутова, В.Д. Перевалова, О.П. Підцерковного, О. Поляк, В.А. Устименко, В.В. Хахуліна, О.Г. Хрімлі, В.С. Щербини, А.Х. Юлдашева і др.

Ціллю статті є розширення гарантій захисту прав інвесторів з боку держави та правового механізму їх забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Держава Україна гарантує права суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності, в т. ч. інвесторів (іноземних та вітчизняних).

Перш всього, гарантується стабільність умов здійснення інвестиційної діяльності. Практика залучення інвестицій свідчить, що їх обсяг залежить від рівня гарантій захисту та правового механізму їх забезпечення, що сприятиме поліпшенню міжнародного іміджу України, збільшенню інвестиційних надходжень.

О. Г. Хрімлі зазначає, що проведений аналіз законодавства України та теоретичних робіт дає змогу стверджувати, що державні гарантії захисту ін- вестицій: це спосіб захисту прав інвесторів; не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів); не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій; стосуються як національних, так й іноземних інвесторів [1, с. 61].

Законодавство України закріплює гарантії захисту інвестиційної діяльності, які поділяються на: гарантії від зміни законодавства; гарантії від примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їх посадових осіб; компенсація і відшкодування збитків інвесторам; гарантії в разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу доходів, прибутків та інших сум у зв'язку з іноземними інвестиціями [2, с. 102].

О. Р. Зельдіна вважає, що в Україні існує проблема недостатнього використання інвестиційного потенціалу, яка пов'язана з нестабільністю, постійними змінами та порушеннями діючого законодавства. Тому держава і його органи, з урахуванням наявності негативного досвіду необгрунтованої відміни пільг в умовах спеціального режиму господарювання, повинні вжити всі необхідні заходи для виправлення допущеної помилки на загальнодержавному рівні [3, с. 63].

Спеціальними способами захисту прав і законних інтересів інвесторів є:

державні гарантії стабільності законодавства, які включають державні гарантії стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності та державні гарантії захисту інвестицій при зміні законодавства про інвестиції; 2) державні гарантії невтручання в діяльність суб'єктів інвестиційної діяльності державних органів та їх посадових осіб, які включають державні гарантії додержання прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної діяльності та державні гарантії щодо примусового вилучення, а також від незаконних дій органів влади і їх посадових осіб; 3) державні гарантії відшкодування збитків інвесторам, які включають державні гарантії компенсації та відшкодування збитків інвесторам, завданих їм незаконними діями чи бездіяльністю органів державної влади або органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, та державні гарантії відшкодування збитків інвесторам, завданих їм у разі прийняття державними або іншими органами актів, які порушують права інвесторів; 4) державні гарантії використання доходів від інвестицій, які включають державні гарантії при припиненні інвестиційної діяльності та державні гарантії переказу прибутків і використання доходів від іноземних інвестицій; 5) страхування інвестицій інтересів [4, с. 38].

З-за недостатніх гарантій захисту прав суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності потенційні інвестори не мають можливості і бажання вкладати кошти, реалізувати свої плани. Тому, щоб повернути довіру інвесторів, яка втрачається через політичну та економічну нестабільність в країні, пропонується доповнити чинне господарське законодавство України нормами, які передбачають захист прав та законних інтересів суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності з боку держави.

Рівень правової захищеності інвестора, державні гарантії захисту інвестицій - ключові питання при виборі інвестором країни для здійснення інвестиційної діяльності. Слід зазначити, що державні гарантії для суб'єктів інвестиційної діяльності, крім Господарського кодексу, передбачені Законом України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 р. і Законом України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 р. Однак ці законодавчі акти встановлюють обмеження застосування державних гарантій. По суті, Закон України «Про інвестиційну діяльність» містить декларацію про державні

гарантії, яка не може бути практично застосована інвесторами для захисту своїх законних прав та інтересів. В ситуації, що склалася, саме норми Господарського кодексу України надають інвесторам можливість скористатися реальними, а не декларативними гарантіями для захисту своїх інтересів [5, с. 34]. Пропонується розширити можливості інвесторів, доповнити Господарський кодекс України статтею 420, що закріплює гарантії використання результатів інвестиційної та інноваційної діяльності, поняття реінвестування, гарантії іноземним інвесторам.

З 1 січня 2010 р. вступив в силу Закон України від 25.06.09 р. «Про наукові парки» щодо застосування такої нової форми спеціального режиму інвестиційної діяльності, як науковий парк, який був попереднім загальнонаціональним пілотним проектом наукового парку «Київська політехніка». Раніше в Верховній Раді України було зареєстровано ще кілька законопроектів про стимулювання інвестиційної та інноваційної діяльності суб'єктів господарювання шляхом впровадження таких нових форм спеціального режиму інвестиційної діяльності, як інвестиційні парки, технополіси та зони розвитку високих та нових технологій. У цих законопроектах визначення нових форм спеціального режиму інвестиційної діяльності по суті є тотожніми і не містять необхідних характерних ознак, які відрізняються по суті між собою. Нормативно-правова база, що регулює господарську діяльність, а також впровадження нових функціональних одиниць та нових форм спеціального режиму інвестиційної діяльності відбувалось безсистемно. Було відсутнє визначення місця і ролі спеціального режиму інвестиційної діяльності в реалізації завдань діючої Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 р. і відповідних регіональних стратегій розвитку, Стратегії економічного та соціального розвитку України "За допомогою європейської інтеграції" на 2004-2015 роки. В проекті "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" в контексті розвитку інноваційної інфраструктури лише згадується про технопарки, наукові центри, науково-технічні підприємства і фонди і відзначається, що розвиток інноваційної інфраструктури вимагає всебічного державного забезпечення. У проекті стратегії розвитку України «Україна - 2020: стратегія національної модернізації » передбачені заходи щодо створення сучасної інноваційної системи з використанням таких форм як технопарки, технополіси, бізнес-інкубатори та центри трансферу технологій. Однак використання СЕЗ (спеціальних (вільних) економічних зон) і ТПР (територій приоритетного розвитку) як економіко-правового інструменту прискорення розвитку економіки країни належним чином не визначено. Після декількох мораторіїв на представлення пропозицій та впровадження спеціального режиму інвестиційної діяльності протягом 2006-2010 рр. в Верховній Раді було зареєстровано кілька законопроектів. Це законопроекти про створення двох СЕЗ - «Єврорегіон Буковин» (Чернівська область), «Ахілія» (о. Змеіний, Одеської області), три технопарки - «ГУАМ-Технопарк» (м. Київ), «Хемо-Поль» (м. Теплодар , Одеська область) та «Ресурс» (м. Харків), введення спеціального режиму інвестиційної діяльності на ТПР у десяти районах Хмельницької області та для розвитку високотехнологічного машинобудування на території Харкова. Указані законодавчі пропозиції спрямовані на вирішення конкретних соціально-економічних проблем регіонів, але кожна з них вимагає системної професійної доробки таких утворень [6].

Позиція української влади щодо відновлення роботи СЕЗ і ТПР незрозуміла. На початку своєї діяльності вона оголосила про намір реорганізації діяльності зони. Однак, з-за відсутності чіткої видимості їх місця в господарській системі країни, практичних кроків зроблено не було. Основним офіційним аргументом щодо неможливості відновлення СЕЗ і ТПР у попередньому вигляді є факт вступу України до ВТО та плани вступу в ЄС у найближчому майбутньому. В діючому законодавстві, прийнятому в рамках Плану дій щодо вступу України до ЄС, хоча передбачено можливість надання окремими територій статусу депресивних, проте введення на них спеціального режиму інвестиційної

діяльності не включено до переліку заходів. Цей перелік обмежується державними капіталовкладеннями в виробничу, комунікаційну та соціальну інфраструктуру, державну підтримку малих підприємств, сприяння при формуванні суб'єктів інноваційної інфраструктури, направлення міжнародної технічної допомоги на вирішення екологічних проблем, сприяння зайнятості та перекваліфікації трудових ресурсів. Законодавством не конкретизується зміст такої державної підтримки, яка перетворює ці способи лише в декларацію про наміри, що в принципі робить неможливим вирішення проблеми ліквідації депресивності. Хотя встановлений перелік узгоджується з сучасними підходами Євросоюзу до регіонального розвитку, все-таки він дуже обмежений у порівнянні з усіма можливостями підтримки депресивних територій в ЄС. Він передбачає крім перерахованих способів, а також використання податкових та кредитних пільг на реалізацію інвестиційних проектів (причому розмір перших залежить від вартості останніх), а також державної фінансової допомоги на реструктуризацію підприємств, які працюють у галузях із структурним перевиробництвом. Надання таких подібних преференцій суб'єктам дозволить говорити про встановлення спеціального режиму інвестиційної діяльності. При цьому умови, на яких будуть надаватися преференції, слід зробити значно жорсткіше, що повинно підвищити їх дієвість та узгодженість із вимогами ЄС. Зокрема, державна підтримка має торкнутися виключно інвестиційної, а не поточної операційної діяльності суб'єктів. Слід встановити чіткі верхні ліміти допомоги, яка може виходити як з одного, так і з декількох джерел, а також вводити диференційований підхід до обсягу й частоти її надання в залежності від розміру суб'єкта, вартості та сфери реалізації інвестиційного проекту.

.Потрібно здійснювати постійний моніторинг використання допомоги суб'єктам. Її надання має бути припинено при виявленні фактів порушень із повним відшкодуванням суб'єктами отриманої суми. В проекті Податкового кодексу України було визнано можливість застосування спеціального податкового режиму на окремій території, але в кінці прийнятої редакції закону це не передбачено. Тому Податковий кодекс слід доповнити відповідними нормами. Преференції повинні відноситися як до мінімуму 3 видів податків - податок на прибуток підприємств, податок на додану вартість і податок на доходи фізичних осіб. Перші два будуть стимулювати господарську активність, останній - приток населення роботоспособного віку на ці території. Розмір льготних ставок податків встановлюється залежно від індексу депресивності шляхом його множення на відповідні ставки податків. Період дії спеціального податкового режиму має співпадати з періодом, на який окремій території надано депресивний статус [7, с. 12-13]. Для виправлення правового незгоди з використанням спеціального режиму інвестиційної діяльності в Україні та підвищення економічної ефективності функціонування та позитивного впливу на економічну безпеку держави необхідно реалізувати ряд стратегічних та тактичних напрямів та завдань. По-перше, необхідно максимально швидко деполітизувати застосування спеціального режиму інвестиційної діяльності, підкоривши цей економічний інструментарій забезпечення національних інтересів України. І базовим кроком тут була розробка та прийняття "Національної стратегії соціально-економічного розвитку України на 2010-2020 роки". По-друге, необхідно забезпечити практичне уніфікацію звітів всіх форм спеціального режиму інвестиційної діяльності для забезпечення моніторингу вкладу кожного з них в розвиток економіки регіону та України в цілому. Наявність такої інформації в режимі «он-лайн» поряд із рухами державного впливу на інтенсивність діяльності суб'єктів господарювання спеціального режиму інвестиційної діяльності дозволить уряду використати цей економічний інструментарій для забезпечення економічної безпеки України. В третій, доцільно прийняти Закон України «Про державну допомогу» в відповідність аналогічному акту ЄС, в якому визначаються узгоджені з акцизними договорами форми та умови її надання, в тому числі і для суб'єктів господарювання спеціального режиму інвестиційної діяльності [8].

Прогресивним з точки зору гарантій захисту інвестицій є варіант, коли інвестування українського підприємства іноземним інвестором здійснюється за умов гарантії спеціалізованої державної установи. Спеціально створена державна установа буде виступати гарантом і знаходитися у підпорядкуванні Державного агентства з інвестицій та управління національними проектами України. В такий спосіб держава зможе не лише надійно гарантувати захист іноземних інвестицій, а ще й на належному рівні перевіряти походження інвестиційних ресурсів, а також власне інвестиційний проект. По-перше, це унеможливить зловживання в сфері уникнення оподаткування та нецільового використання інвестиційних ресурсів. По-друге, значно підвищить надійність інвестицій, а отже, в кінцевому результаті, позитивно відобразиться на інвестиційній привабливості України. Механізм гарантій захисту інвестицій в такий спосіб працюватиме наступним чином: після укладення інвестиційного договору між інвестором та отримувачем інвестицій відбуватиметься укладання гарантійного договору між спеціалізованою державною установою, іноземним інвестором та вітчизняним підприємством. Перед укладанням цього договору спеціалізована державна гарантійна установа проводить додатковий аналіз фінансового стану і платоспроможності вітчизняного підприємства, яке отримує інвестиції, всього інвестиційного проекту та походження інвестиційних ресурсів. Якщо ж отримувач інвестицій не зможе виконати своїх зобов'язань за договором, то спеціалізована державна установа забезпечить їх виконання перед іноземним інвестором, з правом подальшого регресу до вітчизняного підприємства. Таким чином, саме поєднання державних та недержавних механізмів захисту іноземних інвестицій та їх гарантування здатне належним чином вирішити проблему залучення інвестицій в економіку Україну. Держава сама по собі та державні гарантії як фінансовий інструмент є апріорі мають найвищу стабільність з поміж всіх платіжних інструментів, хоча й не завжди відрізняються високою ліквідністю [9, с. 112].

О. Г. Хрімлі дає аналіз державного гарантування захисту інвестицій в Україні та показує недосконаліть норм права, що зумовило необхідність удосконалити механізми гарантування. Найчастіше інвестор може скористатися державною гарантією захисту прав тільки після звернення до суду. Для вирішення цієї проблеми необхідно в Законі України «Про інвестиційну діяльність» передбачити норму права такого змісту: «посадова особа, яка відмовила інвестору в практичній реалізації державної гарантії захисту прав інвесторів, що закріплена законодавством України, має відшкодувати збитки інвестору в повному обсязі, якщо відмову в застосуванні державної гарантії захисту прав інвесторів буде визнано незаконною рішенням суду» [1, с. 64].

Висновки. На підставі викладеного пропонується доповнити розділ VIII Господарського кодексу України «Спеціальні режими господарювання» главою 42 «Захист прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності держави», в якій передбачаються норми по захисту прав і законних інтересів суб'єктів інвестиційної та інноваційної діяльності з боку держави.

Список використаних джерел

1. Хрімлі О. Державні гарантії як спосіб захисту прав інвесторів // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 2. С. 60-64.
2. Журавель А. В., Буяджи Ю. А. Державні гарантії здійснення інвестиційної діяльності в Україні // Проблеми цивільного та господарського права. 2014. № 4. С. 101-103.
3. Зельдина Е. Правовые возможности защиты прав инвесторов по Хозяйственному кодексу Украины // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 12. С. 60-63.
4. Хрімлі О. Класифікація способів захисту прав інвесторів // Юридична Україна. 2016. № 1-22. С. 35-41.
5. Зельдіна О. Правові питання залучення інвестицій до України // Право України. 2010. № 8. С. 33-38.
6. Єгорова О.О. Перспективи застосування спеціальних правових режимів економічної діяльності в Україні. URL: http//www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2010_30/statti/1_...

7. Кіндзерський Ю. Потенціал особливих економічних зон у виробничій та регіональній модернізації // Економіст. 2011. № 1. С. 10-16.
8. Бобок С. Совет по спецрежиму дал «добро» трем проектам. URL: http://gazeta.mediaport.info/print.php?gazeta_id=30&material_id=21.
9. Поляк О. І. Державні гарантії захисту інвестицій в Україні в умовах членства в СОТ // Інвестиції: практика та досвід. 2012. № 22. С. 109-112.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛЬСЬКОГО ПРАВА

Кожьміньскі К.Є., *доктор права, асистент Інституту держави та права Факультету права та адміністрації Варшавського університет*

Koźmiński Krzysztof AKTUALNE WYZWANIA POLSKIEGO PRAWA
Koźmiński Krzysztof CURRENT PROBLEMS OF POLISH LAW

Abstract: *The subject of this article are the current problems of Polish law, which were not limited by the accession to the European Union. The author discusses issues such as: inflation of law, the juridization of social life, lack of legislative planning, poor legislative value of regulations. The subject of criticism is also the way of law teaching at the universities and the strong presence of legal positivism in scientific considerations in Poland. According to the author, selected negative trends may increase due to globalization and the convergence of legal systems.*

Key words: *inflation of law, juridization of social life, formal-dogmatic method, legislative planning, European Union, globalization, convergence of legal systems*

Wstęp

Rozmowy z ukraińskimi naukowcami, politykami, przedsiębiorcami, przedstawicielami organizacji pozarządowych i innymi komentatorami życia publicznego pozwalają sformułować generalny wniosek, że z Kijowa inaczej widzi się wiele rzeczy. Dyskutant pochodzący z kraju należącego do Unii Europejskiej odnosi nieraz wrażenie, że rzeczywistość za zachodnią granicą jest przez ukraińskiego rozmówcę postrzegana jako doskonała, idylliczna, pozbawiona wad, a na pewno oceniana znacznie bardziej optymistycznie niż oczami krytyka-obywatela UE. Podejrzewać można, że wyrzeczenia związane z trudnymi reformami, uzasadniona obawa przed poczynaniami wschodniego sąsiada, postkomunistyczne dziedzictwo, niestabilna sytuacja polityczna oraz bieżące problemy społeczne powodują, że integracja ze Wspólnotą wydaje się nie tylko rozwiązaniem bezalternatywnym i niekwestionowanym kierunkiem polityki ukraińskiej w najbliższych latach, a po zrealizowaniu tego celu patologie życia prawno-politycznego zostaną wyeliminowane, a problemy społeczne w krótkim czasie znikną. Niewykluczone, że obraz ten jest dodatkowo wzmacniany przez relacje osób (prawdziwe albo wyimaginowane), które w ostatnim czasie wyemigrowały w celach zarobkowych lub odnalezienia swojego miejsca w zachodniej Europie – względny dobrobyt ekonomiczny oraz relatywnie wyższy poziom życia niż w Ukrainie stanowić mogą dodatkowe argumenty na rzecz przyjęcia upraszczającego „czarno-białego" obrazu, na którym jednoznacznie optymistyczna wizja Zachodu przesłania wszelkie tamtejsze problemy, kryzysy i bolączki. Z drugiej strony, o ile wizja integracji ze wspólnotą państw europejskich wywołuje entuzjazm wśród Ukraińców (niekoniecznie podzielany przez obywateli krajów już zintegrowanych), zdziwienie musi budzić krytyka pod adresem Unii, którą formułuje Francuz, Niemiec, Polak lub popierający „*Brexit*" Anglik. Nie wchodząc w rozstrzyganie prawdopodobnie niekonkluzywnego sporu o rację w tej dyskusji – akcesja do Unii Europejskiej jest wyzwaniem, które wiąże się z konkretnymi niedogodnościami, a w rozważaniach o obecności w tej organizacji wystrzegać się trzeba ulegania iluzji wyobrażeń, zgodnie z którymi samo członkostwo będzie lekarstwem lub szansą na ograniczenie własnych zaniedbań. Akcesja nie stanowi panaceum na lokalne problemy, a rzeczywistość państw

członkowskich, niekiedy brutalnie, weryfikuje wyobrażenia kreowane po nałożeniu „różowych okularów".

Doświadczenia innych narodów Europy Wschodniej i Środkowej – skrzywdzonych w przeszłości przez ideologię komunistyczną i obowiązkową „przyjaźń z bratnim" Związkiem Radzieckim, przystępujących w ostatnich latach do Unii Europejskiej – są zasadniczo podobne. Unia Europejska kojarzyła się nie tylko z zamożnością obywateli i zdrową gospodarką rynkową, ale także sprawnością instytucji publicznych, przejrzystością życia politycznego, bezpieczeństwem jednostki i wolnym społeczeństwem, w którym równe dla wszystkich reguły określa liberalne i jednoznaczne prawo, a na jego straży przestrzegania stoją niezawisłe i niezależne od innych władz sądy. Nie występuje korupcja (lub ma ona marginalne znaczenie), procedury decyzyjne są klarowne, przestrzegany jest wyraźny podział kompetencji pomiędzy organami władzy publicznej, rozstrzygnięcia wolne są od chwilowych emocji i partykularnych interesów faktycznie uprzywilejowanych *lobbies*, a swobody (przepływu towarów, osób, kapitału itd.) są traktowane poważnie. Tak też miało się stać po akcesji, Unia Europejska miała „zarazić nas" wysokimi standardami i mądrością zachodnich przywódców. Szczególnie silne były tu mity prawnicze: wyobrażano sobie, że jakość prawa i jego stosowanie się poprawi: legislatywa działać będzie przejrzyście i racjonalnie, co przełoży się na regulacje spójne i ograniczone (w niewielkim stopniu ingerują w prawa i wolności obywatelskie), których egzekwowanie będzie niearbitralne i przewidywalne. Dla wielu Polaków, Węgrów, Słowaków i Rumunów było jasne, że akcesja oraz związane z nią: konieczność dostosowania własnego prawa do standardów unijnych oraz przyjęcia *acquis communautaire* radykalnie, wyłącznie w sposób pozytywny zmieni krajową rzeczywistość, a dawne problemy – jak za dotknięciem czarodziejskiej różdżki – przeminą. Hipoteza ta znajduje odzwierciedlenie w badaniach opinii publicznej, np. przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej oczekiwano poprawy przestrzegania prawa oraz pozytywnej zmiany w funkcjonowaniu systemu politycznego po akcesji do tej organizacji, lecz w odczuciu społecznym – jak pokazały odpowiedzi udzielane przez ankietowanych respondentów – tak się nie stało[1].

Celem niniejszego artykułu nie jest prezentowanie przyczyn tej sytuacji, ani też zarzutów pod adresem instytucji Unii Europejskiej. Choć można powiedzieć wiele na temat patologii prawa unijnego (niska jakość regulacji unijnych, skomplikowane procedury decyzyjne, korupcja lub wątpliwy prawnie i etycznie *lobbing* w procesie stanowienia prawa, nadregulacja)[2], z których przynajmniej część negatywnie oddziałuje na prawo krajowe i znajduje w nim swoje odbicie, dobry zwyczaj nakazuje rozpocząć od uświadomienia własnych grzechów i samokrytyki. Choć Rzeczpospolita Polska jest tylko jednym z krajów należących do Unii Europejskiej, nie należy do najmłodszych jej członków, a okres 10 lat przynależności do tej organizacji pozwala już sformułować kilka uogólniających wniosków na temat skutków tej relacji w płaszczyźnie społecznej, ekonomicznej, prawnej i politycznej. Poniżej przedstawionych zostanie zatem kilka wybranych aktualnych wyzwań (rozumianych jako problemy, z którymi należy się zmierzyć) polskiego prawa, rozumianego szerzej nie tylko jako system obowiązujących źródeł prawa (aktów normatywnych), lecz rzeczywistość dotycząca prawników oraz załatwianych przez nich spraw[3]. Podkreślić trzeba, że mają one charakter przykładowy, nie wyczerpują skomplikowanego tematu, a z racji ograniczonych rozmiarów artykułu musiały zostać zaprezentowane skrótowo i w możliwie najbardziej przystępny sposób. Skupiono się na zjawiskach obecnych na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat, niezależnych od bieżących wyzwań życia społeczno-ekonomicznego i sytuacji politycznej. Celowo pominięte zostały zatem aktualne kontrowersje wokół zmian przepisów normujących funkcjonowanie władzy sądowniczej oraz działań organów Unii Europejskiej w związku z art. 7 ust. 1 Traktatu o Unii Europejskiej, w tym także intensywnie dyskutowane w polskiej literaturze prawniczej zagadnienie sądownictwa konstytucyjnego i jego legitymizacji[4].

Izolacja prawa od innych nauk społecznych

Rozpocząć należy od krytycznych słów kierowanych po adresem stanu nauk prawnych i reprezentantów akademickiej doktryny prawa. Wydaje się, że aktualność zachowuje ocena sformułowana jeszcze w okresie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przez profesora prawa Uniwersytetu Warszawskiego Stanisława Ehrlicha: „trzy słowa ustawodawcy wprowadzające poprawkę do ustawy, a całe biblioteki stają się makulaturą (…) Dziwna to nauka (…) której osiągnięcia mogą być każdej chwili przekreślone przez pozanaukową ingerencję. Jakimiż to „metodami" posługuje się nauka, która ograniczyła z góry i dyskrecjonalnie pole swoich badań do materiału normatywnego, metodę badawczą zaś do stosowania zasad elementarnej logiki, do kilku reguł interpretacyjnych, od wieków przez praktykę wykształconych, i od wysiłku tzw. zdrowego rozsądku? Ubogie to narzędzia!". Zdaniem cytowanego autora, słabością polskiej nauki prawa jest skupienie na tekście aktu normatywnego (rozumianego, zgodnie z rozróżnieniem spopularyzowanym przez amerykański realizm prawniczy „prawa w książkach" od prawa w działaniu, jako *law in the books*), nie zaś *law in action,* którego badanie wymaga zaangażowania metod znanych z innych dziedzin wiedzy (socjologia, psychologia, ekonomia, historia). Innymi słowy, mimo wzrastającego zainteresowania w polskiej teorii prawa nurtami zagranicznymi z ostatnich kilkudziesięciu lat (m.in. teorie argumentacyjne, retoryczno-topiczne ujęcie prawa, amerykański i skandynawski realizm prawny, ekonomiczna analiza prawa, nurt krytycznych badań nad prawem, integralna teoria prawa Ronalda Dworkina), wciąż silną pozycję zajmuje podejście pozytywistyczne, dla którego kluczowe pozostają tekst przepisu (literalne brzmienie regulacji normatywnej zamiast badania jego celu, chronionej wartości, ekonomicznych lub społecznych dóbr, które ma realizować), metoda formalno-dogmatyczna oraz wyobrażenie wykładni prawa jako interpretacji językowo-logicznej. Co więcej, przedmiotem akademickiej literatury prawniczej są na ogół aktualnie obowiązujące przepisy prawa nakierowane na ustalenie zakresu praw i obowiązków adresatów normy, mniejszym zainteresowaniem cieszą się natomiast badania empiryczne, komparatystyczne, czy rozważania historyczne mające na celu ustalenie tradycji prawnej lub ewolucji kształtu instytucji prawnych. Finalnie Stanisław Ehrlich postuluje przezwyciężenie izolacji nauk społecznych, wśród których szczególnie wyróżniają się właśnie nauki prawne, bowiem „są one tak dalece izolowane od innych nauk społecznych, że przez wielu nie są uważane za nauki społeczne. Izolowaniu nauk prawnych od innych nauk społecznych niewątpliwie sprzyja tradycjonalizm metodologiczny nauk prawnych, ograniczenie zainteresowania do materiału normatywnego, do tego, co amerykańska szkoła funkcjonalna nazywa *law in books*"[5]. Wydaje się, że – choć od sformułowania powyższego zarzutu minęło już ponad pięćdziesiąt lat, niewiele się zmieniło: w polskiej literaturze prawniczej dominują publikacje prezentujące rozważania prowadzone z zastosowaniem metody formalno-dogmatycznej, stosunkowo niewiele jest prac prezentujących wyniki studiów przeprowadzonych z wykorzystaniem metody empirycznej, badania interdyscyplinarne z udziałem prawników też należą do rzadkości. Efektem takiego podejścia jest zresztą nie tylko fałszywe wyobrażenie prawa przyjmowane przez akademików, lecz także „efekt uboczny" w postaci kształcenia studentów w tym duchu. Skupienie na metodzie formalno-dogmatycznej oraz brak dostatecznego zaakcentowania związku prawa z innymi naukami i otaczającym światem (okolicznościami społeczno-ekonomicznymi) powoduje nadmierną koncentrację na tekście regulacji, schematyzm, dogmatyzm, formalizm młodych prawników.

Przechodząc do praktyki stanowienia prawa – jednym z najczęściej formułowanych zarzutów wobec polskiego prawodawcy jest brak należytego planowania legislacyjnego oraz niedbałość o jakość regulacji. Choć wykładowcy na studiach prawniczych nie są jedynymi winnymi tego stanu rzeczy, prezentowanie prawa jako materii rządzonej logicznymi schematami, wyizolowanej od zjawisk ekonomicznych i społecznych, sprzyja późniejszemu ignorowaniu skutków regulacji. Następuje skupienie na aspekcie decyzji prawodawcy (woluntaryzm) o nadaniu mocy obowiązującej normie, nie zaś jej skutkach.

Kwestia ta jest przedmiotem wypowiedzi instytucji odpowiedzialnych za troskę o wolności i prawa obywatelskie. Zwrócić uwagę trzeba zwłaszcza na wystąpienia Rzecznika

Praw Obywatelskich, który wielokrotnie już – niezależnie od aktualnej sytuacji politycznej oraz osoby sprawującej urząd Rzecznika – krytykował stan legislacji lub procedury, w których jest on kształtowany. Tytułem przykładu, pełniąca funkcję polskiego ombudsmana w latach 2010-2015, profesor Irena Lipowicz narzekała: „słabym punktem polskiego procesu stanowienia prawa jest ocena rzeczywistych finansowych i organizacyjnych skutków legislacji. Projektodawca bezkarnie może twierdzić – wbrew oczywistym faktom – że projekt nie spowoduje skutków finansowych. Parlament rzadko kwestionuje takie stwierdzenia. Kancelaria Sejmu nie jest w ogóle wyposażona w zawodowy zespół analityczny, który byłby w stanie ocenić skutki projektu poselskiego"[6]. Trudno z tym zarzutem się nie zgodzić w sytuacji, w której projekty ustaw (w tym także projekty ustaw dotyczących problematyki prawa pracy, prawa podatkowego oraz określające obowiązki publicznoprawne przedsiębiorców) opatrzone są uzasadnieniem, z którego treści wynika np., że „Wejście w życie projektowanej ustawy powinno przyczynić się do uproszczenia przepisów", „Nie przewiduje się wpływu projektu na rynek pracy". Często stosuje się też tu inne deklaracje: „Wejście w życie projektowanej regulacji nie wywoła skutków społecznych i ekonomicznych", „Regulacja nie wpłynie na konkurencyjność gospodarki" Są to zapewnienia bez pokrycia, a ich zawarcie w uzasadnieniu projektu świadczy wyłącznie o tym, że projektodawca pozornie dopełnił formalnego wymogu zawarcia…, lecz w praktyce nie jest w ogóle zainteresowany skutkami ekonomiczno-społecznymi, które może spowodować projektowana regulacja. Uzasadnienie takie ma wówczas jedynie znaczenie propagandowe, lecz nie należy w nie wierzyć, a tym bardziej ufać zapewnieniom projektodawcy o jego rzekomej trosce o skutki regulacji.

Inny, choć podobny i zasługujący na równie stanowczą krytykę, manewr stosuje prawodawca, gdy – nadając moc nowym normom prawnym – tłumaczy je koniecznością dostosowania polskich przepisów do prawa unijnego. Uzasadnia je wówczas sformułowaniem „Przepisy mają na celu transpozycję dyrektywy" (choć faktycznie często prawo Unii Europejskiej nie wymaga nowych przepisów), a także wprowadza nowe rozwiązania z powodu potrzeby zmiany prawa na skutek orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego („Celem projektu ustawy jest dostosowanie systemu prawnego do wyroku Trybunału Konstytucyjnego"). Zdarza się w końcu, że polski prawodawca zapewnia o zgodności projektowanej regulacji z prawem Unii Europejskiej („Projekt nie jest sprzeczny z prawem Unii Europejskiej"), lecz nie jest to prawdą. Szczególnej uwagi wymaga przy tym zjawisko określane mianem „*goldplating*", polegające na tym, że prawodawca w państwach członkowskich – powołując się na rzekomą konieczność implementacji dyrektyw unijnych lub dostosowania do wymogów prawa ponadnarodowego – wprowadza dodatkowe obowiązki na jednostki[7].

Skutki są łatwe do przewidzenia. Często okazuje się, że ustawa, która miała przynieść dodatkowe wpływy do budżetu lub ułatwić prowadzenie działalności gospodarczej jest źródłem rozczarowania lub prowadzi do realnych szkód po stronie przedsiębiorców, pracodawców i prawników, obywateli, Skarbu Państwa. Janusz Kochanowski, były Rzecznik Praw Obywatelskich, prezentował przypadki takich ustaw: „Innego rodzaju przykładu dostarcza jedna z najbardziej kontrowersyjnych i głośnych ustaw, jaką jest ustawa o grach losowych. Według opinii dyrektora Departamentu Gier Losowych w Zakładów wzajemnych w Ministerstwie Finansów przewidywano, że w pierwszym roku obowiązywania ustawy dodatkowe wpływy z wideoloterii wyniosą dla Skarbu Państwa od 60 do 240 mln zł, z telebingu od 1 do 4,4 mln zł, a z gier na automatach od 96 do 288 mln zł. W rzeczywistości po roku okazało się, że przez rok obowiązywania ustawy żadna firma nie uruchomiła gier, które wprowadzano nowelizacją i do budżetu wpłynęło jedynie 1,1 mln z automatów o niskich wygranych – dane za pierwszy kwartał 2004"[8].

Niska jakość legislacji i jej skutki

Innym problemem polskiego prawa jest jego nadmierny rozmiar i skomplikowanie. To pierwsze zjawisko – charakteryzowane nieraz jako „jurydyzacja życia społecznego", „inflacja prawa" lub po prostu „nadregulacja". Przejawia się nie tylko w ilości wchodzących w życie

nowych aktów normatywnych oraz ich objętością, lecz również poszerzającą się wciąż sferą ingerencji prawnej oraz coraz większą liczbą obowiązków nakładanych na adresatów przez prawodawcę. Zjawisko to dostrzegane jest w Polsce od dawna – wystarczy sięgnąć do statystyk liczby ustaw uchwalanych corocznie przez okres ostatnich trzydziestu lat (generalne tendencja wskazuje na permanentny wzrost) lub objętość publikatorów urzędowych (Dziennika Ustaw)[9].

Podkreślić trzeba jednak, że wymienione wyżej niepokojące tendencje nie mogą być ignorowane jako jedynie polska, lokalna i chwilowa przypadłość. Christopher Staughton w artykule o wymownym tytule „*Za dużo prawa*" opisuje swoje zdziwienie wywołane analizą rozwiązań przyjętych w prawie unijnym: „Pasja tworzenia prawa wydaje się być w Brukseli nieokiełznana – i przypuszczalnie nic nie jest w stanie tego powstrzymać, może jedynie liczba i wydajność wysoko opłacanych urzędników, gotowych tworzyć przepisy i tłumaczy, którzy potrafią przełożyć je na inne języki. Czy to prawda, że istnieją przepisy, które regulują wielkość i kształt ogórków i bananów? Zdecydowałem się zbadać tę sprawę w bibliotece Inner Temple przy użyciu CD-ROMu, zawierającego przepisy europejskie. Odkryłem, że CD-ROM zawiera 248 odniesień do ogórków. Jak miałem się dowiedzieć, które z nich mówią o ich kształcie i rozmiarze? Jeśli chodzi o banany, prawo europejskie zajmuje się nimi w 596 przypadkach. Niestety, porzuciłem próbę upewnienia się, jakie regulacje się do nich odnoszą i jakie są tego skutki"[10].

Z drugiej jednak strony, mimo nadpobudliwości prawodawcy oraz chaotyczności jego działań, polski system prawny daleki jest od waloru zupełności i spójności. Choć przepisów jest coraz więcej i są one coraz bardziej kazuistyczne, nie przekłada się to wcale na pewność regulacji oraz bezpieczeństwo prawne. Nie dość, że teksty aktów normatywnych formułowane są nieudolnie pod względem techniki legislacyjnej (a zatem niezgodnie z wymogami określonymi w rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie "Zasad techniki prawodawczej", a także niezrozumiale, bo wbrew regułom języka polskiego), częstym zjawiskiem są luki w prawie (rozumiane jako stany faktyczne nieuregulowane, które powinny być uregulowane ze względu na inne normy prawne, zwłaszcza tzw. „luki konstrukcyjne"[11]), co powoduje trudność lub niemożliwość zastosowania innych norm, ewentualnie wątpliwości interpretacyjne. Najlepszym przykładem luki w prawie jest brak rozporządzenia wykonawczego do ustawy w sytuacji, w której przepis ustawy już obowiązuje. W konsekwencji, niektórych norm ustawowych nie daje się egzekwować, ponieważ brakuje norm podustawowych, które miały je doprecyzować. Fakt ten przyznawał w oficjalnych wypowiedziach były prezes Rządowego Centrum Legislacji: „znaczna dynamika procesu legislacyjnego w Polsce, jak i duża aktywność prawodawcy unijnego powodują, iż nie zawsze możliwe jest wydanie aktu normatywnego niemalże jednocześnie z wejściem w życie regulacji upoważniającej. Niejednokrotnie opóźnienia w wydawaniu aktów wykonawczych wynikają także ze skomplikowanej (specjalistycznej) materii ustawowej. Ponadto, często w przypadku dziedzin takich jak np. transport, dodatkowym czynnikiem wydłużającym prace nad aktem wykonawczym jest różnorodność podmiotów biorących udział w procesie legislacyjnym, w tym w ramach opiniowania i konsultacji publicznych. Ponadto zaległości w realizowaniu upoważnień ustawowych bardzo często wynikają z faktu całościowego uregulowania materii, która miała być objęta aktem wykonawczyni, w innych aktach, w szczególności w aktach wyższego rzędu, jak rozporządzenie unijne, czy też ustawa, która w swoim zakresie dokonuje wdrożenia postanowień dyrektyw unijnych. Sytuacje tego rodzaju nie są wyjątkiem"[12]. W praktyce oznacza to, że – jak wskazywał Rzecznik Praw Obywatelskich kilka lat temu – w systemie prawnym brakuje ponad stu rozporządzeń wykonawczych do ustaw[13].

W końcu zdarza się, że ustawodawca – wprowadzając przepisy „represyjne" (nakładające dolegliwe obowiązki na jednostki: obywateli i przedsiębiorców) z dziedziny prawa karnego lub podatkowego – potrafi działać tak nieudolnie, że finalnie Trybunał Konstytucyjny zmuszony jest pozbawić je mocy obowiązującej. Czasem zdarza się to dopiero po kilku latach ich obowiązywania, a zatem gdy były już podstawą prawną decyzji administracyjnych lub wyroków

sądowych. Ich krótki żywot i następujące potem uchylenie powoduje niepotrzebny chaos prawny i prowadzi do sytuacji, w której organy egzekutywy i judykatywy zmuszone są „naprawiać" błędy popełnione przez legislatywę. Przykładem takiej sytuacji jest sprawa opodatkowania dochodów z nieujawnionych źródeł przychodu. Instytucja taka obowiązywała przez kilka lat w polskim prawie podatkowym (skutkiem zastosowania tych przepisów była drastyczna sankcja w postaci nałożenia „karnego podatku" w wysokości 75% na podatników), uznana za niezgodną z konstytucją w wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 18 lipca 2013 r., sygn. SK 18/09. W orzeczeniu tym tłumaczono m.in., że „mechanizm opodatkowania dochodów z nieujawnionych źródeł przychodu lub nieznajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach jest obarczony bardzo poważnymi wadami legislacyjnymi dotyczącymi jego konstrukcji. Wprowadzając szczególnie restrykcyjną instytucję podatku od dochodów nieujawnionych, ustawodawca unormował ją jedynie w trzech lakonicznych przepisach prawnych, z których dwa okazały się wyjątkowo nieprecyzyjne i niejednoznaczne, podczas gdy instytucjom zdecydowanie mniej skomplikowanym, a przede wszystkim mniej ingerującym w konstytucyjne prawa jednostek, poświęca całe akty normatywne. Można zaryzykować stwierdzenie, że w rzeczywistości omawiane przepisy prawne tworzą jedynie szkielet instytucji, gdyż jej treść została ukształtowana dopiero w praktyce, co w oczywisty sposób musi budzić poważne zastrzeżenia z punktu widzenia zasady demokratycznego państwa prawnego. Należy zauważyć, że w takim wypadku nie jest wystarczające, by podatnik znał obowiązujące regulacje prawne; w celu ustalenia przysługujących mu praw i ciążących na nim obowiązków powinien równolegle zapoznać się ze stanowiskiem organów podatkowych oraz orzecznictwem sądowym (…) ustawodawca zdawał sobie sprawę z istniejących kontrowersji dotyczących podatku od dochodów nieujawnionych. Nie jest zatem zrozumiałe, dlaczego zaniechał podjęcia odpowiednich działań legislacyjnych, mających na celu ich usunięcie, ograniczając się jedynie do nowelizacji nierozwiązujących zasadniczych problemów", a uzasadnienie wyroku jest w praktyce jednym wielkim aktem oskarżenia polskiego ustawodawcy.

Problemem jest jednak nie tylko zakres interwencji prawodawcy i jego nieudolność, lecz również niestałość, co znajduje wyraz w niestabilności regulacji. Dobrym przykładem jest tu historia ustawy z dnia 10 stycznia 2003 r. o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw ciekłych (Dz.U. Nr 17, poz. 154), której przepis art. 24 przewidywał dzień wejścia w życie 1 stycznia 2004 r. („Ustawa wchodzi w życie z dniem 1 stycznia 2004 r."). Żywot aktu był jednak krótki, ponieważ w niecały miesiąc po jej wejściu w życie uchwalona została ustawa z dnia 23 stycznia 2004 r. o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw ciekłych i biopaliw ciekłych (Dz.U. Nr 34, poz. 293), na mocy której ustawodawca uchylił akt dotychczasowy w całości (zgodnie z art. 32 ustawy nowej: „Traci moc ustawa z dnia 10 stycznia 2003 r. o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw ciekłych (Dz. U. Nr 17, poz. 154 i Nr 199, poz. 1934)."). Niestety nie jest to jednostkowy przypadek, gdy polski prawodawca – mając możliwość wprowadzenia korekty do ustawy wcześniejszej (nowelizacji wybranych jej przepisów) – zmuszony jest uznać, że dotychczasowy stan prawny jest na tyle niesatysfakcjonujący, że decyduje się na najbardziej radykalne rozwiązanie, tj. kompleksową zmianę polegającą na usunięciu ustawy dawnej i zastąpienie ją zupełnie nowym aktem po zaledwie roku.

Innym problemem jest brak przejrzystości procesu decyzyjnego i dysfunkcja rozwiązań, które rzekomo zapewniać mają jawność oraz partycypację partnerów społecznych w działalności prawodawczej. Próba regulacji przez polskiego prawodawcę kwestii tzw. lobbingu przyniosła efekt w postaci ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa (Dz.U. Nr 169, poz. 1414 ze zm.), której samą już treść uznać można za co najwyżej humorystyczną. Już na etapie *vacatio legis* eksperci oceniali ją jako „regulację pozorną" – tak np. jednoznacznie negatywną opinię przedstawił profesor Marek Zubik: „W świetle wątpliwości jakie nasuwa powyższa analiza rozwiązań ustawy o działalności lobbingowej w procesie stanowienia prawa można odnieść wrażenie, że w dużej mierze mamy do czynienia z pozorną

regulacją ze strony ustawodawcy (…) W świetle ustawowego ujęcia definicji zawodowej działalności lobbingowej – która faktycznie zawiera istotne i szerokie wyłączenia – oraz braku jakichkolwiek realnych przywilejów dla zawodowych lobbistów, można mieć wątpliwości, czy jakikolwiek podmiot, z obecnie prowadzących działalność lobbingową, zdecyduje się na poddanie wpisowi do rejestru podmiotów wykonujących zawodową działalność lobbingową"[14]. Nie był to głos odosobniony, który znalazł potwierdzenie w rzeczywistości mającej miejsce po wejściu w życie przepisów ustawy: „Praktyka pierwszych dni obowiązywania ustawy przyniosła nieprzychylne dla władzy fakty (…) Jeśli ktoś chciał wykonywać profesjonalną działalność lobbingową zgodnie z ustawą, już od dnia jej wejścia w życie, to jest od 7 marca 2006 r., nie miał takiej możliwości. Nie przygotowano na czas formularzy zgłoszeniowych. Konto bankowe przeznaczone na opłaty rejestracyjne zostało podane w dniu 7 marca (…) Zarejestrowana aktywność lobbystów sejmowych w 2006 r. jest mniej niż znikoma. Dwóch lobbystów wzięło udział w posiedzeniach dwóch komisji sejmowych, przy czym żaden z nich nie złożył żadnego wniosku i nie zabrał głosu (…) Ustawa niewątpliwie wymaga zmian, a ich wprowadzenie jest pilne"[15].

Podsumowując: stan obecny nie napawa optymizmem. Co więcej, wydaje się, że przystąpienie Polski do Unii Europejskiej nie tylko nie uzdrowiło tej sytuacji, lecz wzmocniło niektóre negatywne tendencje lub postawiło przed krajowymi legislatorami i decydentami zadania, którym nie są w stanie sprostać. Wymienione wyżej problemy dotyczą głównie stanowienia prawa i są bezpośrednio związane z działalnością legislatywy, lecz nie wyczerpują one długiej listy mankamentów, które wpływają negatywnie na poczucie praworządności przez Polaków, osłabiają autorytet państwa i prawa oraz utrudniają prowadzenie działalności gospodarczej. Debata na temat wyzwań polskiego prawa powinna objąć również szereg innych zagadnień m.in.: postawy i przygotowanie do wykonywania zawodu sędziów[16], kształt procedur (czyli tzw. prawa formalnego, procesowego)[17], skomplikowany problem stosunku prawa krajowego do regulacji ponadkrajowych[18], kwestię multicentryczności (policentryczności) prawa w dzisiejszym świecie[19] oraz granic wykładni sędziowskiej w procesie stosowania prawa. W końcu nie sposób nie uciec od pytania o skuteczność rozwiązań prawnych – na ile niektóre instytucje prawne (w tym prawa i wolności jednostek), przewidziane w przepisach prawa obowiązującego, są realizowane w praktyce. Tytułem przykładu, jak wykazały przeprowadzone badania instytucji odpowiedzialności odszkodowawczej za bezprawne działania władzy publicznej (za które, zgodnie z art. 77 Konstytucji RP, należy się poszkodowanemu rekompensata): są w praktyce bardzo trudne lub wręcz niemożliwe do wyegzekowania[20]. Zaryzykować można tezę, że to dość częste w Polsce zjawisko: „stanu przepisów nie musimy się wstydzić, ale nie wykorzystujemy tego potencjału tak, jak to się dzieje w państwach lepiej funkcjonujących"[21].

Konkluzje

Niektóre z wymienionych wyżej problemów mają charakter ogólnoeuropejski i są wynikiem wad prawa Unii Europejskiej lub pozostają w związku z procesami globalizacji i konwergencji systemów prawnych, inne należą do lokalnej specyfiki: mają źródła w Polsce, a ich ograniczenie może nastąpić jedynie przy zmianie krajowych procedur i postaw. Niezależnie od tego czy reforma taka nastąpi, polskie doświadczenia uczą, że pod modnymi hasłami „modernizacji", „europeizacji", „harmonizacji", „liberalizacji", „demokratyzacji" itd. zachodzić mogą równolegle różne procesy, które trudno jednoznacznie ocenić, kategorycznie sklasyfikować posługując się jedynie czarną i białą barwą. Tym bardziej, że finalna ocena uwzględniać powinna nie tylko literę obowiązujących przepisów, ale faktyczny kształt instytucji prawnych i skuteczność procedur w działaniu. Zdarza się bowiem, że – choć przyjęte w akcie normatywnym („na papierze") rozwiązania odpowiadają „zachodnim standardom" – praktyka ich stosowania zupełnie nie. Jak to zostało zasygnalizowane powyżej – z tym też bywa w Polsce różnie. Należy zatem życzyć ukraińskim reformatorom nie tylko wytrwałości i determinacji w procesie przebudowywania ich systemu prawnego, lecz także koniecznej rozwagi i ostrożności,

by, o ile to możliwe, uniknąć lub zminimalizować ryzyko popełnienia błędów, które dotykają prawodawstwo krajów zachodniej Europy.

1 Komunikat z badań Centrum Badań Opinii Społecznej BS 115/2005 „Ocena pierwszego roku członkostwa Polski w Unii Europejskiej", 17 s. , http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_115_05.PDF [21.02.2018]

2. Mandelkern Group on Better Regulation. Final Report. 13 November 2001 http://ec.europa.eu/smart-regulation/better_regulation/documents/mandelkern_report.pdf [21.02.2018].

3. Llewellyn K., The Bramble Bush: On Our Law and Its Study – Oxford 1930 - 3 s.

4. Sadurski W., Rights Before Courts: A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central and Eastern Europe – Dordrecht 2005; Stawecki T. Winczorek J. (red.), Wykładnia konstytucji. Inspiracje, teorie, argumenty, Warszawa 2015.

5. Ehrlich S., O tak zwanej dogmatyce prawa (pismo polemiczne z zakresu metodologii prawa) / S. Ehrlich (red.), Studia z teorii prawa - Warszawa 1965 - 64-65 s.

6. Lipowicz I., Uwagi o polskim systemie stanowienia prawa, Państwo i Prawo, nr 7/2012, 18 s.

7. Jabłoński M., The Danger of So-Called Regulatory 'Gold-Plating' in Transposition of EU Law – Lessons from Poland, Studia Iuridica 71 (2017), 73-90 s.

8. Kochanowski J., Jak powinno być tworzone prawo w Polsce, www.rpo.gov.pl/pliki/12087762810.pdf, 34-35 s.

9. Tyszka S., Hiperinflacja prawa, [w:] Deregulacja – jak powstrzymać inflację prawa?, Centrum Analiz Fundacji Republikańskiej, http://www.cafr.pl/wp-content/plu-gins/downloads-manager/upload/Deregulacja%20-%20publikacja%20FR.pdf [21.06.2012]

10. Staughton C., Za dużo prawa, Ius et Lex nr 1/2002, 168 s.

11. Wronkowska S. Ziembiński Z. Zarys teorii prawa – Poznań 2001 – 185s.

12. Berek M., Odpowiedź z dnia 2 września 2014 r. na interpelację nr 27893 w sprawie opóźnień Rady Ministrów w wydawaniu rozporządzeń, http://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4760921B [1.03.2012]

13. Lipowicz I., Informacja o działalności rzecznika praw obywatelskich za rok 2011 oraz o stanie przestrzegania wolności i praw człowieka i obywatela (druk nr 385) wraz ze stanowiskiem Komisji Sprawiedliwości i Praw Człowieka (druk nr 473), 9 s.

14. Zubik M., Ustawa o działalności lobbingowej. Uwagi na tle sytuacji organizacji pozarządowych - Warszawa 2006 - s. 12

15. Wiszowaty M., Działalność lobbingowa w procesie stanowienia prawa -Warszawa 2010 - s. 83 i n.

16. Na ten temat m.in.: Stawecki T., Sędziowie w procesie reformowania prawa / J. Stelmach, M. Soniewicka (red.), Analiza ekonomiczna w zastosowaniach prawniczych, Warszawa 2007, s. 189.

17. Chauvin T. Stawecki T. Winczorek P., Wstęp do prawoznawstwa – Warszawa 2009 - 36 s.

18. Tak np. wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 27 kwietnia 2005 r. (sygn. akt P1/05)

19. Kalisz A.., Multicentryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny, nr 4/2007, 35-49 s.

20. Jabłoński M. Koźmiński K., Odpowiedzialność majątkowa władzy publicznej względem obywateli. Badania empiryczne. Studia nad orzecznictwem – Warszawa 2015. Rozwinięcie tez w książce: Gierach E. Jabłoński M. Koźmiński K., Odpowiedzialność majątkowa władzy publicznej – Warszawa 2016.

21. Łętowska E., Polska nigdy nie była w pełni państwem prawa, Przegląd z dnia 30 czerwca 2014 r.

СУЧАСНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В СУДАХ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ФУНКЦІОНУВАННЯ ТАКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

Князька Л.А., *кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Національного університету ДФС України*

Knyazka L.A. MODERN REPRESENTATION IN COURTS AND INTERNATIONAL EXPERIENCE OF SUCH REPRESENTATION

Анотація. *В статті розповідається про поняття представництва в судах, звертається увага на способи представництва особи в суді. Аналізуються зміни, що стосуються даної категорії в процесуальних документах. Визначено шляхи , коли особу може представляти не адвокат, та випадки коли дозволено*

законодавцем таке представництво. Виділено позитивні зміни провадження так званої монополії. Проаналізовано міжнародний досвід привілейованого становища адвокатів

Ключові слова: *представництво, монополія, адвокат, малозначні спори, незначні справи, представник, законний представник*

Summary*The article describes the concept of representation in courts, attention is paid to ways of representing a person in court. The changes concerning this category in the procedural documents are analyzed. There are ways in which a person can not represent a lawyer, and cases when the legislator permits such representation. Positive changes in the conduct of the so-called monopoly are highlighted. The international experience of the privileged position of lawyers is analyzed*

Key words: *representation, monopoly, lawyer, minor debates, minor cases, representative, legal representative*

Постановка проблеми. Інститут представництва в судах відомий ще з часів Римської Імперії. В ті часи представництво було своєрідним результатом розвитку судової системи Римської Імперії, на самих ранніх етапах розвитку людської культури. Його розуміння зводилося, до юридичної підтримки громадян та населення, і вважалося привілейованою соціальною функцією. Особами які могли бути представниками, були перш за все родичі, члени сім'ї, або ж навіть друзі – сусіди, інші близькі особи. Спочатку правового регулювання потребувала вища знать Римської Імперії, тобто патриції, проте згодом до них долучився і прошарок плебесу, зокрема це стосувалося стосунків із державою, а саме зборів податків. Пізніше і інші правовідносини потребували своєрідного представництва [1, с.244]

Інститут представництва, в даний час представляє іншу категорію ніж в часи Імперії, адже законодавство держав, в тому числі і України по різному тлумачить поняття «представництва», та способи його здійснення в судовій системі. Представництво в умовах сьогодення є складовою такої конструкції як правова допомога, особливо в іноземних державах.

Актуальність теми. Проте останні зміни у 2016 році, які внесли поправки до нормативно – правових актів, на яких базується сучасна судова система України, Конституція України , Закон України « Про судоустрій та статус суддів»,Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», повністю змінюють уявлення про представництво в судах.

Виклад основного матеріалу. Так відповідно до, ст. 59 Конституції України «Кожен має право на правову допомогу», було замінено на : «Кожен має право на професійну правничу допомогу», тобто ми бачимо, що основний закон України додав положення, про те, що така допомога повинна надаватися, виключно професіоналами. Такими професіоналами, було визнано – адвокатів. [2]

Окрім Конституції, 30 жовтня 2016 року вступили у дію поправки до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» , в якому йде дублювання тих же самих норм статті 59 Конституції, де ще зазначається « Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав та особи, яка надає правничу допомогу. Для надання професійної правничої допомоги діє адвокатура. Забезпечення права на захист від кримінального обвинувачення та представництво в суді здійснюються адвокатом, за винятком випадків, установлених законом» [3]

Заміна терміна «правова допомога» в ч. 1 ст. 59 на термін «професійна правнича допомога» є обмеженням права на правову допомогу. Аргументи щодо цього наводилися в численних публікаціях колег, зокрема, І. В. Голованя Проте, відповідно до ч. 3 ст. 22 Конституції України, «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод» [4]

Стосовно понять «правова допомога» і «професійна правова допомога» буде необхідним запровадження їхнього співвідношення, де «професійна правова допомога» є

поняттям більш конкретним. Тобто в даному випадку воно відображає властивості суб'єкта надання такої допомоги, до яких можна віднести : освіту, стаж роботи і т.д.

Слід звернути увагу також на те, що у грудні 2017 , набули чинності нові процесуальні кодекси, а саме Цивільно-процесуальний кодекс України (Далі ЦПК) та Господарського процесуальний кодекс України, (Далі ГПК) які містять винятки стосовно представництва в судах.

Так ч. 6 ст. 19 ЦПК визначає, що малозначними спорами можуть бути визнані дві категорії справ, по – перше, це справи у яких ціна позову не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб; інший же випадок – це справи незначної складності, визначні судом малозначними, крім справ, які підлягають розгляду лише за правилами загального позовного провадження, та справ, ціна позову в яких перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму громадян для працездатних осіб. [5]

Тобто, цивільне судочинство з січня 2018 року , здійснюють адвокати, за винятками коли малозначний спір є безумовним, тобто не перевищує 100 прожиткових мінімумів, а відповідно суму в 176 200 грн, на момент 1 січня 2018 року, у випадку , коли ж суд визнає малозначним такий спір, дана сума повинна не перевищувати 500 прожиткових мінімумів, що становить – 881 000 тис. Аналіз даних цифр говорить про те, що все ж таки законодавець не запровадив повну монополію адвокатів в Україні, адже сума в майже 900 тисяч, дозволяє здійснювати цивільне представництво іншим особам, ніж адвокатам.

Дублює положення ст. 59 ЦПК України, також і ГПК України у ч.5 ст. 12 стосовно форм господарського судочинства, і визначаючи дану категорію справ, що розглядається у порядку спрощеного позовного провадження.[6]

Отже аналіз двох кодифікованих актів, що зазнали змін від впровадження адвокатської монополії, говорить про те, що монополія звичайно запроваджується, особливо це буде відчутно після 1 січня 2020 року коли вступлять в дію всі зміни до Конституції України, що стосуються представництва органів державної влади та місцевого самоврядування, лише адвокатами та прокурорами. Проте, завжди будуть шляхи представництва і особами, які наприклад працюють на підприємствах звичайними юристами – консультами , якщо ціна позову таких проваджень буде підпадати під дію спрощеного позовного провадження

Зміни, які відбулися після впровадження, нового так званого інституту представництва, попри зміну Цивільного процесуального кодексу та Господарського процесуального кодексу, оминули Кодекс України про адміністративні правопорушення. Проте, як зазначає Конституція України, що дозволяється не адвокату представляти інтереси іншої особи в суді у випадках малозначних спорів, то чи є увесь КУпАП України , а саме деліктні правопорушення , які в ньому містяться лише малозначними спорами, залишається питання. Адже і досі на момент уже дії адвокатів у апеляційній інстанції, є лише тлумачення науковців, щодо наведеної правової дефініції, без тлумачення її законодавцем.

Стаття 270 КУпАП України говорить про те, що представниками можуть бути дві особи, це відповідно – представник та законний представник. Де законний представник (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники) можуть представляти інтереси осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності і потерпілого. Стосовно представників, то в КУпПА зазначено, що інтереси потерпілого може представляти представник – адвокат, інший фахівець у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.[7]

Тобто тут ми можемо відслідковувати, що представник, ще може мати дві форми, а саме адвоката, який підпадає під дію Закону України « Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та фахівець у галузі права, який на даний час відходить на другий план, і можливо саме він і буде тією особою, яка буде задіяна до судового процесу для допомоги

у малозначних спорах у цивільному та господарському судочинстві. Проте це лише здогадки, адже плануються зміни і до цього акту, так як відповідно до Конституції України та її змін, що стосуються правосуддя, всі нормативно-правові акти, відповідно до яких здійснюється судочинство повинні бути приведені відповідно до її вимог.

Стосовно Кодексу адміністративного судочинства України, (Далі КАСУ) слід сказати про те, що ст. 59 даного кодексу, передбачає, що « Представником у суді може бути адвокат або законний представник», а ч.2.даної статті говорить про те, що «У справах незначної складності та в інших випадках, визначених цим Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність» Також слід звернути увагу на те, що в даному судочинстві малозначна справа (спір), пояснюється її незначною складністю на відміну від ГПК та ЦПК, де увага зосереджується на ціні позову. Так відповідно справою незначною складності є - адміністративна справа, у якій характер спірних правовідносин, предмет доказування та склад учасників тощо не вимагають проведення підготовчого провадження та (або) судового засідання для повного та всебічного встановлення її обставин [8]

Аналіз змін, говорить про неабияку зацікавленість законодавця до відповідності норм, що дозволяють здійснювати судочинство, вимогам досвіду функціонування обмеженого представництва у Європейських країнах. Головним аргументом фахівців різних рівнів на підтримку таких змін виступає світова тенденція розвинутих правових систем, що вказує на формування єдиного ринку юридичних послуг і встановлення загальних правил його регулювання. Питання монополії адвокатів, та їх провідного становища на ринку юридичних послуг є основою судової влади в більшості зарубіжних країн. Їхнє законодавство не спрямовує свою діяльність на лише так звану, монополію, адже консультації можуть і повинні надавити інші особи ніж адвокати.

Так, наприклад у Німеччині, адвокатура, є незалежною організацією в системі всього правосуддя, а адвокати – практично вільними підприємцями, котрі мають свої контори та які можуть наймати службовців, тобто вони нічим не відрізняються від звичайний бізнесменів. Можливо лише, тим що не наділені правом рекламувати свою професійну допомогу і до того ж не сплачують так званого ремісничого податку на відміну від бізнесменів. [9]

У Нідерландах, Німеччині, Литві діє часткова монополія адвокатів, що містить ряд незначних виключень, зокрема, це малозначні спори, деякі трудові спори, виконання функції юрисконсультів та інше. Абсолютна монополія адвокатів з мінімальною кількістю виключень діє у таких країнах як Португалія, Бельгія, Франція.

Стосовно поняття « малознаних спорів», або справ, слід відмітити, що у ЄС сума малозначного позову становить 2000 EUR (64840 гривень за курсом Національного банку України на 01.04.2018). Як винятки, у Великобританії встановлювалась сума у розмірі 10000 GBR, а у Франції – 10000 EUR, що становить 370400 гривень та 324400 гривень відповідно за курсом Національного банку України на 20.10.2016. У США максимальна сума малозначного позову встановлена у розмірі 15000 USD (еквівалентно 394500 гривням), а в Канаді – 25000 CAD (509750 гривень).

Тобто вирішуючи питання малозначності у правових спорах, законодавець як видно із наведених цифр, все ж таки керувався міжнародним досвідом існування даного виду представництва.

Цікавим прикладом представництва є також досвід сусідньої держави, Ресупбліки Польщі. З формально-юридичної позиції, юридичні послуги у Польщі може надавати кожен, навіть не маючи юридичної освіти. Правовою підставою для такої діяльності є Закон про свободу підприємницької діяльності (Ustawa o swobodzie dzialannosci 5 gospodarczej). Зазвичай, такі «юридичні послуги» охоплюють надання усних та письмових консультацій, підготовку претензій і юридичних висновків, а інколи – навіть порад та

практичної допомоги при веденні судових справ, зокрема складання процесуальних документів від імені учасника процесу, але не підписуючи їх, оскільки на представництво осіб у судах в Польщі існує монополія адвокатів та юрисконсультів

Підсумовучи міжнародний досвід становлення представництва лише фдвокатами, слід зазначити, що запровадження монополії адвокатури в Україні є позитивним перейняттям досвіду провідних країн Європи та світу в цілому. Це вказує на формування єдиного ринку юридичних послуг і встановлення загальних правил його регулювання.

Так, у різних обсягах адвокатська монополія поширена в ряді європейських країн, таких як Бельгія, Франція, Норвегія, Нідерланди, Португалія та ін.. Німеччина, наприклад, має вже 50-літній досвід успішно діючої адвокатської монополії. Причому вона стосується не тільки представництва фізичних та юридичних осіб у суді, а й їх консультування. Не зважаючи на подібність систем адвокатури України та Республіки Польща, остання вже впродовж більше як 20 років ефективно застосовує монополію адвокатів, де повноваження звичайних правників (осіб, які здобули вищу правничу освіту, без спеціального статусу адвоката) зведена до мінімуму.

Висновки. Отже провівши своєрідний аналіз чинного законодавства, що визначає правову природу такого інституту як представництво в судах можна стверджувати, що український законодавець свою діяльність спрямовує перш за все на відповідність судової гілки влади тим вимогам, які ставить перед своїми державами учасницями Європейський Союз, що говорить про подальшу імплементацію українського законодавства до законодавства європейського.

Так відповідно до змін що стосувалися частини здійснення правосуддя в основному законі України – Конституції на момент квітня 2018 року, основні процесуальні акти, такі як ГПК, ЦПК КАСУ та КПК України відповідають її вимогам щодо надання професійної допомоги – виключно адвокатами. Проте, КУпАП і досі залишається без змін і містить у своїх нормах поняття «інший фахівець у галузі права».

Позитивним залишається питання існування категорії малозначних спорів, та їх прив'язка до, лише ціни позову, яка може досягати близько 900 тис. грн., що дозволить не лише адвокатам бути представниками інтересів інших осіб.

Тому запровадження так званого інституту «адвокатів» на ринку юридичних послуг й лише крок у майбутнє, ще однією сходинкою яка наближаю нас до членів Європейського Союзу, а дефініція незначних спорів відсуває на другий план поняття «монополії»

Список використаних джерел

1. Бартошек М. Римское право. Понятия, термины, определения / М. Бартошек. – М. : Юридическая литература, 1989. – 447 с
2. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96- %D0%B2%D1%80 (дата звернення: 01.04.2018)
3. Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс] : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1402-19 (дата звернення: 01.04.2018).
4. *Головань І. В.* Світлої пам'яті права на правову допомогу [Електронний ресурс]. –Режим доступу : http://blogs.pravda.com.ua/authors/golovan/ 56b84689eb24c/]
5. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 18.03.2004 № 1618-IV// Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15 (дата звернення: 01.04.2018)
6. Господарський процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : від 06.11.1991 № 1798-XII // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1798-12 (дата звернення: 01.04.2018)
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : від 07.12.1984 № 8073-X // Верховна Рада України : офіц. веб- портал. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10 (дата звернення: 01.04.2018)

8. Кодекс адміністративного судочинства України [Електронний ресурс] : від 06.07.2005 № 2747-IV // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15 (дата звернення: 01.04.2018).
9. Федеральне Положення про адвокатуру. Дата складання: 01.08.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/bundesrechtsanwaltsordnung-ukr.pdf

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ФІСКАЛЬНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Литвин Н.А., *к.ю.н., доцент, с.н.с., Університет Державної фіскальної служби України, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки*

Анотація. *У науковій статті досліджено наукові підходи щодо визначення поняття інформаційних ресурсів в діяльності органів Державної фіскальної служби України. Зясовано, що інформаційні ресурси застосовуються у всіх сферах українського суспільства, що дозволяє говорити про поступове становлення в нашій країні інформаційного суспільства з постіндустріальним типом економіки. В результаті аналізу констатовано, що одна група авторів відносить до інформаційних ресурсів лише інформацію або масив всієї інформації підприємства чи органу влади, по суті, ототожнюючи ці два поняття; друга група відносить до інформаційних ресурсів інформацію, програмні та технічні засоби її обробки, зберігання, а також персонал.*

Визначено, що інформаційні ресурси – це, в першу чергу, всі документи, пов'язані як із результатами інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, так із базами даних, всіма видами архівів, бібліотек, музейних фондів та інші документи, що містять відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації. Запропоновано поняття інформаційних ресурсів в діяльності органів ДФС України розглядати у вузькому та широкому значенні. Зокрема, у вузькому значенні це перероблена й систематизована інформація, наявна в їхньому розпорядженні, представлена на різних носіях, задіяна в організаційно-службовій діяльності, прийнятті управлінських рішень та навчанні, що забезпечує досягнення як поточних, так і стратегічних цілей на основі проектного підходу. У широкому значенні інформаційні ресурси в діяльності органів Державної фіскальної служби України можуть бути представлені сукупністю виділених державою засобів і задіяних даних, необхідних для ефективного отримання органами ДФС України достовірної інформації.

Відповідно до видової приналежності інформаційних ресурсів органів ДФС України виділено дві мети, на досягнення яких вони спрямовані: перша мета (стратегічна) є загальною для всіх державних інформаційних ресурсів – забезпечення національних інтересів України, захист прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб у інформаційній сфері; друга мета – тактична – забезпечення виконання покладених на органи ДФС функцій та обов'язків.

Зазначено, що ключовим аспектом функціонування інформаційних ресурсів у податкових органах необхідно визначити можливість отримувати, володіти та розпоряджатись податковою, та похідною від неї інформацією, яку потрібно виділити як базову для функціонування органів ДФС України, так як тільки при наявності значимої для вказаних органів інформації виникає можливість ефективного виконання поставлених завдань у повному обсязі та реалізації повноважень, визначених законодавством.

Ключові слова: *Державна фіскальна служба України, інформація, інформаційне суспільство, інформаційні ресурси, національні інтереси.*

The scientific approaches to the definition of information resources in the activities of the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine are investigated in the scientific article. It is found out that information resources are used in all spheres of Ukrainian society, which allows us to talk about the gradual formation of an information society with a post-industrial type of economy in our country. It is stated that one group of authors refers to information resources only information or an array of all information of an enterprise or body of state power, in essence, identifying these two concepts; the second group refers to information resources, information, software and hardware for its processing, storage, and staff as a result of the analysis.

It is determined that information resources are, first of all, all documents related to the results of intellectual, creative and informational activity, with databases, all types of archives, libraries, museum funds and other documents containing information and knowledge, recorded on the appropriate media. The concept of information resources in the activities of the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine is proposed to be considered in a narrow and broad sense. In particular, in a narrow sense, it is processed and systemized

information available at their disposal, presented in various media, involved in the organizational and official activities, decision-making and training that achieves both current and strategic goals based on design approach. In a broad sense, information resources in the activities of the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine may be represented by a set of allocated state funds and involved data necessary for effective receipt of reliable information by the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine.

In accordance with the specificity of the information resources of the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine, the two goals are set for achieving them: the first goal (strategic) is common to all state information resources - the ensuring of the national interests of Ukraine, the protection of the rights and freedoms of man and citizen, the interests of society, bodies of state power and bodies of local self-government, legal entities in the information sphere; the second goal - tactical - to ensure the carrying out of functions and responsibilities entrusted to the authorities of the State Fiscal Service of Ukraine.

It is noted that the key aspect of the functioning of information resources in the taxation authorities is necessary to be determined as the possibility of obtaining, owning and disposing of tax information and information derived from it, which should be identified as the basis for the functioning of the authorities of the SFS of Ukraine, as long as there is a possibility for effective carrying out of the tasks set in full and implementation of the powers determined by the legislation only if there is significant information for these authorities.

Key words: *the State Fiscal Service of Ukraine, information, information society, information resources, the national interests.*

В сучасному суспільстві інформаційні ресурси є одним із основних факторів його ефективного функціонування. Вже ні в кого не викликає сумніву та обставина, що швидкість перетворення інформації на інформаційний ресурс, якість інформаційних ресурсів, динаміка їх використання є визначальним фактором статусу держави на світовій арені.

На сьогоднішній день інформаційні ресурси застосовуються у всіх сферах українського суспільства, що дозволяє говорити про поступове становлення в нашій країні інформаційного суспільства з постіндустріальним типом економіки. При цьому, як вірно зауважує Н.С. Мороз, показником успішного руху України на шляху до інформаційного суспільства є наявність інформаційних ресурсів та їх доступність користувачам. Загалом державна політика формування інформаційних ресурсів повинна бути спрямована на створення механізмів реалізації конституційних прав щодо забезпечення інформацією кожного громадянина, суб'єкта господарювання та органів державної влади і місцевого самоврядування шляхом підвищення ефективності процесів створення, супроводження та використання цих ресурсів. Це значною мірою сприятиме остаточному становленню в Україні інформаційного суспільства, за допомогою якого очікується:

– здатність забезпечення широкого набору телекомунікаційних послуг;

– розширення ринків для постачальників комп'ютерного обладнання та програмного забезпечення;

– суттєве підвищення якості життя громадян, реальне надання їм більш широкого спектра послуг;

– значне зростання попиту інтелектуального та творчого потенціалу громадян для забезпечення збільшення обсягів нових продуктів та послуг;

– принципово нові можливості для поширення інформації щодо наукових та культурних надбань і всередині країни, і за її межами;

– дійсна демократизація влади усіх рівнів, прозорість її дій, забезпечення її повної інформаційної взаємодії із громадянами;

– поява більш рівних можливостей для усіх громадян, ведення малого і середнього підприємництва завдяки забезпеченню вільного доступу до інформації з будь-яких джерел, до освітянських і культурних програм [1, с. 28-29].

Підкреслимо, що інформаційні ресурси є значними, вони формуються на підприємствах і організаціях різних форм власності в ході їх діяльності. До складу таких ресурсів входять різноманітні за змістом, структурою, технологією формування та організацією інформаційні масиви: бібліотечні, архівні та інші документальні фонди, бази

даних, регістри, кадастри, електронні видання та інші інформаційні продукти [2, с. 23]. З кожним днем обсяг інформаційних ресурсів зростає, їх структура ускладнюється. Зростання обсягу інформаційних ресурсів веде до збільшення обсягу даних і, відповідно, знань, які зберігаються в цих даних або можуть бути з них отримані шляхом аналізу, а це призводить до створення нової інформації та появи нових інформаційних ресурсів.

На сьогодні визначенню поняття інформаційних ресурсів присвячено багато наукових праць таких науковців як Арістової І.В., Ашманіної С.І., Антопольського О.Б., Брижка В.М., Мацюка В.Я., Мороза Д.О., Мороз Н.С., Нижегородцева Р.М., Петросяна В. Г, Рекуненко Т.О., Сирового О.В., Стаценко-Сургучової І.С., Швеця М.Я. тощо.

На законодавчому рівні поняття «інформаційні ресурси» отримало своє закріплення в Законі України «Про Національну програму інформатизації» від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. Згідно ст. 1 цього Закону ними є сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) [3]. Ч. 2 ст. 53 Закону України «Про інформацію» (старої редакції) вказувала, що до інформаційних ресурсів України входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення [4]. Як ми бачимо, в даних актах інформаційний ресурс пропонували визначати по-різному – як документ, інформацію, інформаційний продукт. Підкреслимо, що темі інформаційних ресурсів в діяльності різних організацій та органів влади присвячено багато як вітчизняних, так і зарубіжних наукових робіт. При цьому єдиного трактування терміна «інформаційний ресурс» на сьогоднішній день не існує. Наприклад, аналізуючи законодавче визначення інформаційних ресурсів В.М. Брижко та М.Я. Швець приходять до висновку, що інформаційні ресурси це, по перше, організована сукупність інформації, інформаційних продуктів і інформаційних технологій, призначених для забезпечення визначених економічних, екологічних, фінансових, інформаційних та інших потреб людини, суспільства і держави; по-друге, організовані в базах і банках даних інформаційні продукти, що мають ретроспективний характер, необхідні для задоволення інформаційних потреб людини, суспільства і держави [5, с. 135].

Р.М. Нижегородцев вважає, що інформаційним ресурсом є науково-технічна інформація, продуктивне застосування якої за умови її досить широкого поширення здатне вплинути на динаміку суспільно-нормальних умов виробництва, але яка ще не знайшла застосування в суспільно-важливому масштабі. Інформаційними ресурсами є, переважно, продукти прикладних наукових досліджень – патенти, ліцензії, різного роду поточна науково-технічна інформація [6, с. 63-64].

На думку С.І. Ашманіної інформаційний ресурс представлений економічно значущою інформацією, що міститься в діючих у суспільстві банках даних, доступних до використання для прийняття рішень [7, с. 88].

Досить цікавою видається, на нашу думку, позиція І.В. Арістової, яка інформаційні ресурси відносить до системи інформаційного простору, який, на її думку, складається з таких головних компонентів:

1) інформаційні ресурси – бази і банки даних, усі види архівів, системи депозитаріїв державних інформаційних ресурсів, бібліотеки, музейні сховища і т. ін.;

2) інформаційно-телекомунікаційна інфраструктура: територіально-розподілені державні і корпоративні комп'ютерні мережі, телекомунікаційні мережі і системи спеціального призначення та загального користування, мережі і канали передачі даних, засоби комутації та управління інформаційними потоками; інформаційні, комп'ютерні і телекомунікаційні технології – базові, прикладні й забезпечувальні системи, засоби їх реалізації;

3) науково-виробничий потенціал у галузях зв'язку, телекомунікації, інформатики, обчислювальної техніки, поширення й доступу до інформації; організаційні структури, включаючи кадри, які забезпечують функціонування й розвиток національної

інформаційної інфраструктури; ринок інформаційних технологій, засобів зв'язку, інформатизації і телекомунікації, інформаційних продуктів та послуг; система взаємодії інформаційного простору України зі світовими відкритими мережами; система забезпечення інформаційного захисту (безпеки); система масової інформації; система інформаційного законодавства [8, с. 106-107].

О.Б. Антопольський впевнений, що термін «інформаційні ресурси» є збірним поняттям. Інформаційні ресурси можуть бути або документами, або масивами документів. Інформаційний ресурс – це не окремий вид ресурсів, а просто інформаційні об'єкти, що використовуються в товарно-грошових відносинах [9, с. 12-15].

Також існують позиції, згідно з якими інформаційні ресурси – це банки (бази) готових документів і показників в електронному вигляді та на паперових носіях, що містять нормативну, розпорядчу, фактографічну, довідкову, аналітичну та іншу інформацію різних напрямків [10] або дані, інформація, знання, накопичені в суспільстві, підготовлені й зафіксовані на матеріальному носієві для соціального використання суспільством [11, с. 36]. Схоже визначення закріплене в бібліотечній енциклопедії, яка тлумачить інформаційні ресурси як сукупність даних, які отримані та накопичені в процесі розвитку науки і практичної діяльності людини для багатоцільового використання в суспільному виробництві та управлінні, що зафіксовані на будь-якому носії інформації [12, с. 427]. Отже, інформаційні ресурси – це, в першу чергу, всі документи, пов'язані як із результатами інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, так із базами даних, всіма видами архівів, бібліотек, музейних фондів та інші документи, що містять відомості і знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації.

О.В. Сировой пропонує визначити інформаційні ресурси повним обсягом відомостей, отриманих з навколишнього середовища, створених у процесі певної діяльності знань, даних, що зафіксовані на матеріальних носіях, систематизовані за певною ознакою чи критерієм та призначені для зберігання і суспільного користування як на виробництві, так і в управлінні [13, с. 22].

В цілому існуючі трактування терміна «інформаційний ресурс» дозволяють нам прийти до наступного висновку:

1) перша група авторів відносить до інформаційних ресурсів лише інформацію або масив всієї інформації підприємства чи органу влади, по суті, ототожнюючи ці два поняття;

2) друга група відносить до інформаційних ресурсів інформацію, програмні та технічні засоби її обробки, зберігання, а також персонал. Тобто відбувається ототожнення змісту інформаційних ресурсів з метою їх використання в органах влади та підприємствах – побудова інформаційної системи.

Що ж стосується визначення терміну «інформаційні ресурси органів ДФС України», то серед вітчизняних науковців також не існує єдиної думки з приводу цього питання. Наприклад, І.С. Стаценко-Сургучова зазначає, що інформаційні ресурси органів, тоді ще Державної податкової служби України, нині ДФС України – це діяльність вказаних органів у встановленому законом порядку із застосуванням принципів, методів, способів, правил, схем та алгоритмів, за якими здійснюється пошук даних, їх збір, обробка, накопичення та зберігання тощо, спрямована на надання своїм підрозділам необхідних для вирішення такої ситуації даних у обсязі, достатньому для функціонування системи [14, с. 176]. В.Я. Мацюк, досліджуючи питання управління інформаційними ресурсами в діяльності податкових органів, зазначає, що без інформаційних технологій неможливо налагодити ефективну взаємодію між владними структурами, а також належним чином підвищити ефективність та якість вироблення та прийняття рішення, вчасно виявити управлінську помилку. Податкові органи зацікавлені у електронних інформаційних ресурсах, які мають відношення до здійснення підприємницької діяльності, в т.ч. реєстрація, ліцензування, патентування, сертифікація, створених

міністерствами, відомствами, інформація яких є необхідною при розслідуванні правопорушень у сфері оподаткування. Невизначеність правової основи діяльності різних суб'єктів призводить до інформаційного монополізму окремих структур на відкриті інформаційні ресурси загального користування, на обмеження права доступу ДФС України до інформації, права на використання інформаційних ресурсів [15, с. 115]. Не можна залишити без уваги визначення інформаційних ресурсів органів ДФС України дане Д.О. Морозом, які він визначає як інформаційну інфраструктуру та циркулюючу в ній продукцію інформаційної діяльності (збір, накопичення, аналіз, обробка), яка дає змогу розв'язувати відповідні завдання, що стоять перед органами ДФС України у процесі виконання своїх функцій, пов'язаних з ухиленням від сплати податків [16, с. 225]. Дане визначення, на нашу думку, є досить обтяжливим та потребує чіткості і конкретності. У загальному вигляді під інформаційними ресурсами органів ДФС України розуміється комплекс інформації, що міститься у базах даних, електронних бібліотеках, реєстрах, звітах, архівах та інших видах інформаційних масивів і служить для належного забезпечення функціонування системи органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства [17, с. 32].

Виходячи із зазначених вище позицій, на нашу думку, інформаційним ресурсом органів Державної фіскальної служби України (у вузькому значенні) є перероблена й систематизована інформація, наявна в їхньому розпорядженні, представлена на різних носіях, задіяна в організаційно-службовій діяльності, при прийнятті управлінських рішень та навчанні, що забезпечує досягнення як поточних, так і стратегічних цілей на основі проектного підходу. Дане визначення має низку особливостей. По-перше, розглядається інформаційний ресурс органу ДФС України; по-друге, відображена особливість інформаційного ресурсу – можливість його перебування на різних носіях; по-третє, вказані цілі використання та функціональне призначення інформаційного ресурсу, а також їх тактичний характер. На сьогоднішній день тактичною метою використання інформаційних ресурсів ДФС України є реалізація цим органом влади державної податкової політики, державної політики у сфері державної митної справи, державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства, а також законодавства з питань сплати єдиного внеску. Позиціонуючи інформаційний ресурс органів Державної фіскальної служби України як тактичний, ми спираємося на те, що він орієнтований на довгострокову перспективу і реалізує податкову політику держави. Інформаційні ресурси органів ДФС України виникають у результаті збору, обробки, накопичення та зберігання інформації, яка надходить у процесі взаємодії органів ДФС з органами державної влади та платниками податків.

Інформаційний ресурс у діяльності органів Державної фіскальної служби України є міжвідомчим державним інформаційним ресурсом, правом власності на який володіє держава. Інформаційний ресурс органів ДФС України включено до державних інформаційних ресурсів. Державні інформаційні ресурси призначені для забезпечення національних інтересів України, захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб в інформаційній сфері. Також вони виступають чинником захисту суверенітету й інформаційної безпеки держави, мають своє місце у площині вирішення завдань економіки, виробництва, науки, культури й інших сфер життєдіяльності суспільства. Узагалі, основним завданням нормального функціонування інформаційно-правового забезпечення державних інформаційних ресурсів є збереження відомостей, що є власністю держави, при дотриманні інформаційних прав та інтересів людини, громадянина та суспільства [1, с. 111-112]. Державні інформаційні ресурси є основою інформаційного суверенітету України.

В широкому значенні інформаційні ресурси в діяльності органів Державної фіскальної служби України можуть бути представлені сукупністю виділених державою засобів і задіяних даних, організованих для ефективного отримання органами ДФС України достовірної інформації. У зв'язку з цим ми можемо віднести до інформаційних ресурсів і кадри органів ДФС України, що займаються інформацією.

На сьогоднішній день кожен співробітник органів ДФС України в тій чи іншій мірі бере участь в обробці інформації. Навіть податковий міліціонер, перевіряючи документи у громадян України, які хочуть потрапити до адміністративної будівлі, в якій знаходиться податкова інспекція, шляхом запису даних в журнал відвідування, по суті, обробляє інформацію («перетворюючи» її на інформаційний ресурс) і може бути віднесений до інформаційного ресурсу.

З урахуванням вище сказаного ми вважаємо, що інформаційні ресурси у діяльності органів Державної фіскальної служби України виражають відносини з приводу використання знань, людського капіталу та інформаційних технологій в роботі даного державного органу. Ключовим аспектом функціонування інформаційних ресурсів у податкових органах необхідно визначити можливість отримувати, володіти та розпоряджатись податковою, та похідною від неї інформацією, яку потрібно виділити як базову для функціонування органів ДФС України, так як тільки при наявності значимої для вказаних органів інформації виникає можливість у ефективному виконанні поставлених завдань у повному обсязі та реалізовувати повноваження, визначені законодавством. На думку науковців, завдання, які виконують інформаційні ресурси в управлінні ДФС України виражаються в тому, що вони:

– є специфічною формою взаємозв'язку, взаємодії компонентів системи, а також системи в цілому з навколишнім середовищем;

– обслуговує всі рівні та функції управління - від підготовки та прийняття рішення до підведення підсумків виконання;

– є безпосередньою причиною, яка визначає вибір того чи іншого варіанта поведінки, переводу системи в новий стан, що забезпечує її рух до заданої мети [18, с.77-78].

Слід зазначити, що після обробки інформаційні ресурси органів ДФС України зазнають упорядкування й систематизації. Систематизація та структурування інформаційного ресурсу здійснюється за різними ознаками, це скорочує витрати часу і сил на пошук потрібної для користувача інформації. Найважливіші зміни у сфері пошуку, обробки, зберігання і поширення інформації, що пов'язані з упровадженням і широким застосуванням інформаційно-технічних засобів, стали характеристиками такої форми подання структурованих інформаційних ресурсів, як бази даних. Саме їхні ключові характеристики – інформаційний зміст та електронна форма його представлення – не тільки зумовлюють переваги використання баз даних у різних галузях суспільного життя, а й дають змогу розглядати їх як інформаційний за своєю природою об'єкт. Бази даних сприяють забезпеченню повноти і оптимальності фіксації, актуальності та доступності інформаційних ресурсів у єдиному систематизованому вигляді, високу швидкість оброблення та використання інформації [19, с. 3-4]. Організаційно-правові аспекти збору, аналізу та використання інформації в органах ДФС України, перетворення її на інформаційний ресурс бази даних – це постійна дослідна діяльність, що охоплює широкий комплекс організаційних заходів та методичних прийомів для вивчення й оцінки інформації про стан дотримання податкового та митного законодавства, результати практичної діяльності органів Державної фіскальної служби України з виконання поставлених перед ними завдань, а також про умови, в яких дані завдання виконуються.

Виходячи з видової приналежності інформаційних ресурсів органів ДФС України можна окреслити дві мети, на досягнення яких вони спрямовані: перша мета (стратегічна) є загальною для всіх державних інформаційних ресурсів – забезпечення

національних інтересів України, захист прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства, органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб у інформаційній сфері; друга мета – тактична – забезпечення виконання покладених на органи ДФС функцій та обов'язків.

Таким чином, ми можемо підсумувати, що застосування інформаційних ресурсів органами Державної фіскальної служби України має велике значення для успішного виконання функцій та обов'язків, покладених на них державою, в тому числі пов'язаних із боротьбою зі злочинністю в сфері господарювання.

Список використаних джерел

1. Мороз Н. С. Адміністративно-правове забезпечення державного контролю у сфері інформатизації: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2016. 207 с.
2. Сычев П. И. Информационное обеспечение как ресурс формирования национальной политики государства. *Вестник Воронежского института экономики и социального управлени*я, 2016. № 1. С. 20 – 24.
3. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 р. № 74/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*, 1998. № 27-28. Ст. 181.
4. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1992. № 48. Ст. 650.
5. Брижко В.М., Швець М.Я. Інформаційне право: нормативні та методологічні засади упорядкування інформаційних відносин. К.: ТОВ «ПанТот», 2009. 290 с.
6. Нижегородцев Р. М. Теоретические основы информационной экономики. Владикавказ: «Проект-Пресс», 1998. 248 с.
7. Ашмарина С. И. Методология формирования и использования информационных ресурсов на промышленном предприятии: дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.05. Самара, 2004. 381 с.
8. Арістова І. В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти: монографія / за заг ред. д.ю.н., проф. О. М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 386 с.
9. Антопольский А. Б. Информационные ресурсы России: научно-методическое пособие. М.: изд-во «Либирея», 2004. 330 с.
10. Мироедов А. А. Совершенствование управления региональной экономикой на базе новой концепции его информационного обеспечения: дис. ... канд. юрид. наук: 08.00.05, 2007. 328 с.
11. Пешкова О. В. Мировые информационные ресурсы: учебное пособие. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2009. 129 с.
12. Воройский Ф. С. Информационные ресурсы. *Библиотечная энциклопедия. Рос. гос. б-ка*. М., 2007. С. 427 – 428.
13. Сировой О. В. Організаційно-правові засади управління інформаційними ресурсами органів внутрішніх справ України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2006. 218 с.
14. Стаценко-Сургучова І. С. Організаційно-правові засади інформаційно-аналітичної роботи в органах Державної податкової служби України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2008. 200 с.
15. Мацюк В. Я. Організаційно-правові засади інформаційного забезпечення управління органами податкової міліції. *Вісник Запорізького юридичного інституту*, 2003. № 1. С. 114 – 123.
16. Мороз Д. О. Інформаційне забезпечення адміністративно-юрисдикційної діяльності податкової міліції. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*, 2011. № 4(55). С. 222 – 227.
17. Рекуненко Т. О. Адміністративно-правові засади управління інформаційними ресурсами органів Державної податкової служби України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2012. 205 с.
18. Касьяненко М. М., Гринюк М. В., Цимбал П. В. Організація роботи та управління органами Державної податкової служби України: навчальний посібник. Ірпінь Академія ДПС України, 2001. 229 с.
19. Воловенко Т. Реферативна база даних як інформаційний ресурс бібліотеки. *Бібліотечний вісник*, 2015. № 4. С. 3 – 7.

ПОЛЬСЬКЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЇ ТРАДИЦІЇ ПРАВА

Рудніцькі Я.А., *доктор права, асистент кафедри Європейської правової доктрини, Факультету права та адміністрації Варшавського університету*

Rudnicki Jan POLSKIE PRAWO PRYWATNE NA TLE ZACHODNIEJ TRADYCJI PRAWNEJ

Rudnicki Jan POLISH PRIVATE LAW IN WESTERN LEGAL TRADITION

This article presents the basic facts about the history of Polish private law and its relation to western legal tradition. It is based on a notion that the law of the Commonwealth of Poland and Lithuania was genuine and separated from the mainstream of development of European law, mostly due to the lack of considerable reception of Roman law. Poland was therefore driven into this European mainstream by the empires, that occupied its lands in the 19th century. Once introduced, the modern civil codes of France, Austria and Germany completely reshaped Polish legal tradition. When independence was regained in 1918, the efforts to unify and codify Polish private law did not diverge from European standard, yet the task was of unprecedented complexity. The forceful introduction of communist regime after world war II also had a serious influence on Polish law, but most of its outcomes were later quite easily overcame, at least on the purely normative ground. The accession to the European Union again placed Poland in the course of processes that affect western legal tradition and the legal systems of European states, like globalization and decodification, to indicate the most important.

Key words: *Poland, private law, western legal tradition, European Union, Civil Code, legal history, Roman law, Commonwealth of Poland and Lithuania*

Rzut oka na współczesną mapę prawniczego świata może stworzyć wrażenie, że dominacja zachodniej tradycji prawnej jest niemal niepodzielna. W zasadzie wszystkie państwa świata są dzisiaj szeregowane albo do tradycji *common law*, albo prawa cywilnego. Dotyczy to również tych rejonów globu, w których istnieją cywilizacje równie stare, jak europejska, ale które przyjęły zachodnie wzorce prawne albo w ramach modernizacji (Chin, Japonia), albo też zostało im ono narzucone przez imperia kolonialna (przede wszystkim Indie). Wskazane tu dwa najludniejsze państwa świata stanowią zarazem przykład wielkiego wzrostu gospodarczego i politycznego, który jednak nie do końca łączy się z aplikowaniem wszystkich tych rozwiązań, które Europejczycy i Amerykanie uważają za źródła własnego sukcesu. To każe zastanowić się, jak długo jeszcze będziemy mogli myśleć o świecie pozaeuropejskim w kategoriach przynależności do naszej prawnej tradycji. Zadaniem badacza prawa nie jest jednak prorokowanie, ale raczej opisywanie zjawisk obecnych i przeszłych, którym prawo podlega i które je kształtują. Bez wątpienia swój obecny, globalny zasięg, zachodnie wzorce prawne zawdzięczają trwającej mniej-więcej dwa stulecia euro-amerykańskiej dominacji. Dla wielu krajów całego świata oznaczała ona konieczność zaadoptowania się do tych wpływów także w sferze prawnej. Warto jednak podkreślić, że przykłady takich krajów znajdziemy nie tylko na odległych kontynentach, ale także w samej Europie, gdzie przecież podejście do prawa i jego tradycja wcale nie były w dawnych wiekach uniwersalne. Jednym z przykładów wymuszonej adaptacji do rozwiązań prawnych wynalezionych gdzie indziej i początkowo zdecydowanie obcych kulturowo jest bez wątpienia Polska.

Dawne prawo polskie a kształtowanie się zachodniej tradycji prawnej

W dziejach Polski wyróżnia się powszechnie trzy okresy, w których była ona (i jest obecnie) suwerennym, niepodległym organizmem politycznym. Pierwszy z nich trwał od zarania państwowości, symbolizowany przez chrzest księcia Mieszka I w 966 r., aż do całkowitego upadku wskutek rozbiorów i zajęcia wszystkich ziem państwa polsko-litewskiego przez Rosję, Austrię i Prusy w 1795 r. Począwszy od wieku XVI Polacy zaczęli nazywać swoje państwo Rzecząpospolitą; słowo to jest polskim tłumaczeniem rzymskiego terminu *respublica* i podkreślało znaczenie, która dla dawnych polskich elit miały antyczne wzorce polityczne, rządy

prawa i równowaga władzy miedzy monarchą a stanami, których przedstawiciele zasiadali obok niego w dwóch izbach Sejmu [1].

Jednakże, o ile w sferze polityki i ustroju państwowego Polacy ochoczo inspirowali się wzorcami rzymskimi, lub co najmniej odwoływali się do Rzymu w sferze symbolicznej, w obszarze prawa sądowego nie miało to niemal w ogóle miejsca. Przyczyn takiego stanu rzeczy było kilka. Po pierwsze, jeszcze w średniowieczu, prawo rzymskie stanowiło instrument propagandowy w ręku Cesarza (a zarazem Króla Niemieckiego), który próbował utrzymać swoją zwierzchność polityczną między innymi nad Polską. Wraz ze zjednoczeniem Korony Polskiej w XIV wieku przyjęto zaś jednoznacznie doktrynę niezależności polskiego monarchy i tym samym odrzucano prawo rzymskie jako prawo cesarza. Później natomiast, przede wszystkim w XVI i XVII stuleciu, elity polityczne połączonych unią Polski i Litwy widziały w prawie rzymskim instrument budowania absolutnej władzy monarszej. Dodatkowo wreszcie w Rzeczypospolitej w znacznie mniejszym stopniu istniała ekonomiczna potrzeba sięgania do prawa rzymskiego. W Europie zachodniej, począwszy od Włoch czasów glosatorów, przez Francję, Holandię aż po Niemcy, recepcja prawa rzymskiego stanowiła przecież środek modernizacji prawa, pomagała w kreowaniu nowoczesnych instytucji prawnych na potrzeby rodzącego się stopniowo kapitalizmu. W Europie wschodniej natomiast, która w znacznej mierze zamieniła się w bazę surowców rolnych i leśnych (w przypadku Polski – przede wszystkim zboża), model gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej oraz słaby rozwój miast nie stwarzały niemal w ogóle zapotrzebowania na tego typu nowoczesne rozwiązania prawne [2]. Tym samym, w czasach gdy w Niderlandach posługiwano się prawem „rzymsko-holenderskim", we Francji królewscy legiści wykorzystywali prawo rzymskie do unifikowania prawa, a w Niemczech kształtowała praktykę prawniczą szkoła *usus modernus pandectarum,* w Rzeczypospolitej prawo rzymskie w zasadzie nie wychodziło poza uniwersyteckie katedry. Kilka prób modernizacji i kodyfikacji prawa w II połowie XVIII wieku spełzło na niczym, a wraz z upadkiem polsko-litewskiego państwa cała inicjatywa prawodawcza przeszła rzecz jasna w ręce nowych panów jego ziem.

Tradycję prawa cywilnego, jedną z dwóch, które składają się na szerszy fenomen nazywany zachodnią (europejską) tradycją prawną, ukształtowała w znacznej mierze właśnie recepcja prawa rzymskiego. Brak tejże recepcji spowodował, że niektóre części Europy w procesie formowania się tej tradycji nie uczestniczyły i w rezultacie pozostawały poza nią. Dotyczy to przede wszystkim Anglii, która – dzięki budowie imperium – dała początek konkurencyjnej tradycji *common law,* ale także Skandynawii [3] i właśnie wielkich obszarów Europy środkowej i wschodniej oraz Bałkanów. Na nie tradycja prawa cywilnego zawitać miała z opóźnieniem.

Narzucone kodyfikacje prawa prywatnego

W odróżnieniu od Polski, Austria i Prusy (podobnie jak inne państwa niemieckie) znajdowały się od dawna w sferze przemożnego oddziaływania prawa rzymskiego, a pod koniec XVIII wieku ich władcy absolutni, określający sami siebie mianem „oświeconych", rozpoczęli wdrażanie zakrojonych na wielką skalę projektów kodyfikacyjnych. W zakresie prawa prywatnego kodyfikacje te oparte były o dorobek dominujących wówczas doktryn akademickich – wspomnianego już *usus modernus pandectarum* oraz szkoły prawa natury. Tym samym wielką rolę w ich powstawaniu odegrało prawo rzymskie. Zaborcy Polski z oczywistych względów dążyli do szybkiego zintegrowania nowo zajętych ziem z resztą swoich terytoriów, stąd też objęli je zasięgiem swoich reform. I tak w 1794 r. wszedł w życie także na ziemiach polskich pruski kodeks *Allgemeines Landrecht* (ALR); dzieło dosyć monstrualne, próbujące objąć zakresem swojej regulacji wszystkie dziedziny prawa, ale zarazem wyposażone jedynie w subsydiarną moc obowiązywania. Austria natomiast postanowiła wykorzystać zajęte ziemie polskie jako swoiste laboratorium i w 1797 r. wprowadziła tam w życie eksperymentalny Kodeks zachodniogalicyjski. W 1811 r. na terenie wszystkich ziem austriackich zaczął natomiast obowiązywać *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* (ABGB).

Oba wskazane wyżej kodeksy nazwać można produktami epoki przejściowej. Łączyły one oświeceniowe postulaty szkoły prawa natury ze starymi instytucjami feudalnymi. Jednakże równolegle z nimi na ziemie polskie zawitał również pierwsza kodyfikacja, z którego wszelkie elementy prawa feudalnego zostały wyrugowane. W 1807 r. w utworzonym przez siebie marionetkowym państewku polskim, nazwanym Księstwem Warszawskim, Cesarz Francuzów Napoleon Bonaparte oktrojował nie tylko konstytucję, ale także wiele innych aktów własnego prawodawstwa, na czele z *Code civil des Français* z 1804 r., nazywanym również Kodeksem Napoleona (KN). Mimo, że samo Księstwo zakończyło swoją krótką egzystencję wraz z Kongresem Wiedeńskim, w utworzonym wówczas równie marionetkowym, podległym Rosji Królestwie Polskim, Kodeks Napoleona pozostał w mocy i stał się podstawą prawa cywilnego obowiązującego na tym obszarze przez następne dekady. Natomiast tereny, które bezpośrednio włączono do Rosji, podlegały rzecz jasna ogólnemu prawodawstwu carskiemu, co w zakresie prawa prywatnego było równoznaczne z wejściem w życie przepisów Zwodu Praw (*Свод законов Российской империи*) w 1835 r.

Wreszcie zachodnich ziem polskich, stanowiących terytoria Królestwa Pruskiego, nie mogły ominąć wielkie zmiany wynikłe ze zjednoczenia Rzeszy Niemieckiej. Na nich również wraz z początkiem 1900 r. obowiązywać zaczął ogólnoniemiecki *Bürgerliches Gesetzbuch* (BGB), najbardziej romanistyczny w wielkich kodeksów cywilnych XIX wieku.

Problem unifikacji w odrodzonej Polsce

Pierwsza wojna światowa przyniosła upadek wszystkich trzech imperiów, które władały ziemiami polskimi, a zatem umożliwiła powstanie II Rzeczypospolitej Polskiej. Państwo to, „zlepione" z ziem trzech zaborów, miało niezwykle skomplikowaną sytuację wewnętrzną. Najbardziej dobitnie dawała ona o sobie znać właśnie w obszarze prawa prywatnego, gdyż w granicach odrodzonej Polski obowiązywało aż pięć jego odrębnych porządków. Na ziemiach dawnego Królestwa Polskiego (ze stołeczną Warszawą oraz Łodzią) obowiązywał Kodeks cywilny będący nieco zmienioną wersją Kodeksu Napoleona. Na Pomorzu, w Wielkopolsce i na Śląsku, które wcześniej wchodziły w skład Prus, prawo prywatne regulowały przepisy BGB. Na południu, w dawnej Galicji (z Krakowem i Lwowem) obowiązywał ABGB. Na ziemiach wschodnich, w tym w odebranym Litwie Wilnie, w mocy pozostawały unormowania Zwodu Praw. Wreszcie na górzystym południu, na małych skrawkach ziem zwanych Spiszem i Orawą, obowiązywało zwyczajowe prawo Królestwa Węgier. Tym samym sytuacja prawna Polski przypominała w pewien sposób realia niektórych państw europejskich w epoce przedkodyfikacyjnej, kiedy to na różnych ziemiach podlegających jednemu monarsze obowiązywały niekiedy bardzo różne, lokalne prawa. Różnica polegała jednak na tym, że w epoce przedkodyfikacyjnej jako-tako wspólna była przynajmniej akademicka doktryna prawa, wszędzie oparta na prawie rzymskim. W II Rzeczpospolitej natomiast także uniwersytety pozostawały w kręgach intelektualnych odziedziczonych po zaborcach; w Warszawie więc doktryna prawna była blisko związana z wzorcami francuskimi, podczas gdy w Kraków i Lwów jeszcze niedawno były liczącymi się ośrodkami jurysprudencji austriackiej.

Wszystko to czyniło zadanie zunifikowania i skodyfikowania prawa cywilnego wyjątkowo trudnym i złożonym. Dzieła tego podjęła się utworzona od razu w 1918 r. Komisja Kodyfikacyjna. Po wielu dyskusjach odrzuciła ona koncepcję recypowania przez całe państwo polskie jednego z kodeksów „dzielnicowych" i postanowiła przygotować własne, oryginalne dzieło ustawodawcze [4]. Rzecz jasna owa oryginalność miała jednak swoje granice. Za sprawą narzucenia przez zaborców oraz Napoleona kodeksów cywilnych, Polska chcąc nie chcąc została włączona w obszar przemożnego oddziaływania zachodniej tradycji prawnej, a konkretniej – kontynentalnej tradycji prawa cywilnego. Prawo rzymskie, odrzucane i niepotrzebne w I Rzeczypospolitej, przyszło do Polski w formie skodyfikowanej i w momencie, gdy powstała II Rzeczpospolita, konstytuowało już także i polską tradycję prawną. Te procesy historyczne ani nie były możliwe do odwrócenia, ani też nikt nie potrzebował, ani nie chciał ich odwracać. Jednocześnie jednak powstające ustawodawstwo polskie nie mogło już od tej tradycji

abstrahować i tak naprawdę zadanie kodyfikatorów w znacznej mierze sprowadzało się do tego, które z zagranicznych koncepcji i wzorców należy wybrać.

W zakresie systematyki prawa cywilnego zdecydowano się na zaadoptowanie wzorca niemieckiego, będącego dziełem XIX wiecznej pandektystyki i wyraźnie widocznego w BGB. Również polski kodeks miał otrzymać część ogólną oraz cztery dalsze księgi: prawo zobowiązań, rzeczowe, rodzinne i spadkowe. Próba zunifikowania prawa rodzinnego spełzła w latach 20 na niczym, głównie z powodu sporów ideologicznych o dopuszczalność instytucji świeckiego małżeństwa oraz rozwodu. W konsekwencji wysiłki skupiono na tej części prawa cywilnego, która niewątpliwie najłatwiej poddaje się wszelkim procesom harmonizacji i unifikacji – na prawie obligacyjnym [5]. Jednocześnie postanowiono również, że wzorem zarówno Niemiec, jak i Francji, przyjąć trzeba osobny kodeks handlowy, tym samym oddzielając prawo cywilne ogólne od tego regulującego obrót profesjonalny. Stąd też drogą rozporządzeń Prezydenta RP z mocą ustawy wprowadzono po kolei Kodeks zobowiązań z 1933 r. (KZ) oraz Kodeks handlowy z 1934 r. (KH). Ponadto w czasach II Rzeczypospolitej udało się również zunifikować takie dziedziny prawa prywatnego jak weksle i czeki, prawo upadłościowe czy prawo autorskie. Powstały również rozbudowane regulacje prawa pracy [6]. Z uwagi na konieczność unifikowania obowiązujących praw francuskiego, niemieckiego czy austriackiego, a także z uwagi na inspirowanie się przez kodyfikatorów innymi jeszcze rozwiązaniami (zwłaszcza szwajcarskimi), ich praca polegała w zasadzie na ciągłym stosowaniu metody prawnoporównawczej. Polskie kodyfikacje dwudziestolecia międzywojennego były więc z tego powodu dziełami bardzo interesującymi, a z perspektywy kilku dekad włoski cywilista Filippo Ranieri podkreślił ich znaczenie nazywając KZ „pierwszą prawdziwie europejską kodyfikacją" [7].

Prawo prywatne doby komunizmu i transformacji

Prace nad całościową kodyfikacją polskiego prawa cywilnego przerwała oczywiście II wojna światowa. Wielu wybitnych polskich prawników padło w jej trakcie ofiarą obu szalejących totalitaryzmów – nazistowskiego i komunistycznego. Dość powiedzieć, że główny twórca KZ, prof. Roman Longchamps de Bérier, został rozstrzelany przez Niemców we Lwowie, natomiast kodyfikator prawa handlowego, prof. Maurycy Allerhand, zginął w obozie koncentracyjnym w tym samym mieście. Koniec wojny przyniósł zaś Polsce nie tylko drastyczną zmianę granic państwowych, ale przede wszystkim znalezienie się pod brutalną dominacją radziecką. Zaprowadzenie w Polsce reżimu komunistycznego nie mogło rzecz jasna nie wywrzeć wpływu na prawo, w tym i na prawo prywatne.

Nowe władze dosyć szybko zamknęły proces unifikacji prawa serią dekretów z lat 1945-1946, natomiast ostateczne skodyfikowanie prawa cywilnego zająć miało jeszcze niemal dwie dekady. Proces ten od samego początku odbywał się pod wpływem komunistycznych doktryn prawnych. Ostatecznie jednak okazało się, że polski kodeks cywilny w znacznie mniejszym stopniu odzwierciedlał owe radzieckie pomysły, niż to miało miejsce w przypadku kodeksu czechosłowackiego, węgierskiego czy wschodnioniemieckiego. Było to zasługą przede wszystkim przełomu politycznego, który nastąpił w Polsce w 1956 r. Bunty społeczne i dojście do władzy Władysława Gomułki zakończyło wówczas epokę stalinizmu i doprowadziło do częściowej liberalizacji systemu.

W efekcie polski Kodeks cywilny z 1964 r. (KC) uzyskał kształt zasadniczo zgodny z jeszcze przedwojennymi założeniami. Doktryna komunistyczna wymusiła co prawda osobne uregulowanie prawa rodzinnego, uważanego przez nią za dziedzinę zupełnie odrębną, ale ustawa nazwana Kodeksem rodzinnym i opiekuńczym od samego początku stanowi faktycznie *lex specialis* wobec KC [8]. Dawny „kapitalistyczny" spór o odrębność prawa handlowego zastąpiła kwestia ewentualnego wydzielenie prawa gospodarczego, regulującego tzw. „obrót uspołeczniony" [9]. Ostatecznie KC formalnie uregulował także prawo gospodarcze, ale praktyka gospodarki centralnie sterowanej wymusiła powstanie szeregu administracyjnych regulacji obrotu. Dogmat nakazujący uważać własność prywatną za instytucję „przejściową" nie

pozwolił natomiast na należyte uregulowanie ksiąg wieczystych, sam Kodeks różnicował zaś własność prywatną od lepiej chronionych spółdzielczej i państwowej, jak również nie znał zasady swobody umów. Równolegle zaś komunistyczny ustawodawca dopełnił zapoczątkowanego jeszcze przed wojną procesu wyodrębniania prawa pracy i w 1974 r. przyjął jego osobną kodyfikację.

Kryzys systemu komunistycznego w Polsce doprowadził w latach 80 (mimo równoczesnych prób złamania oporu społecznego przez nasilenie terroru w okresie stanu wojennego) do stopniowej liberalizacji i wielu zmian w prawie. W obszarze prawa prywatnego oznaczało to przede wszystkim zwiększenie gwarancji własności prywatnej oraz należyte uregulowanie instytucji ksiąg wieczystych [10]. Na prawdziwą rewolucję w prawie cywilnym trzeba było jednak poczekać do 1990 r., kiedy to narodziła III Rzeczpospolita Polska. Wtedy to największa i najważniejsza ze wszystkich dotychczasowych nowelizacji KC usunęła z niego wszelkie instytucje i rozwiązania wynikające z wpływu ideologii komunistycznej oraz uwarunkowań gospodarki centralnie planowanej [11]. Po tej operacji polski kodeks okazał się być ustawą całkiem dobrze przystającą do warunków państwa demokratycznego i wolnego rynku, co bez wątpienia należy uznać za spore osiągnięcie kodyfikatorów, którzy dali radę stworzyć takie dzieło w niesprzyjających warunkach politycznych. Niedługo potem polski ustawodawca zdecydował się ponadto odejść od wybranej przed wojną koncepcji odróżniania prawa cywilnego od handlowego i opowiedział się ostatecznie za zasadą jedności prawa cywilnego [12]. Równocześnie zaś udziałem Polski stały się zjawiska i procesy oddziałujące na całą zachodnią tradycję prawną na przełomie XX i XXI wieku.

Polskie prawo prywatne wobec wyzwań XXI wieku

Szczególnym katalizatorem zjawisk, które oddziałują na systemy prawne państw europejskich w ostatnich dekadach jest Unia Europejska. Specyficzny kształt instytucjonalny tej organizacji, jej dążenie do unifikacji prawa państw członkowskich czy wreszcie łączenie w ramach jednej wspólnoty międzynarodowej państw tradycji cywilistycznej oraz *common law* stanowi o mieszance wywierającej ogromny wpływ na całe prawo, w tym także prawo prywatne. Jako taka, Unia wpływa wyraźnie na pogłębianie procesów globalizacji prawa, konwergencji tradycji prawnych oraz coraz wyraźniejszej dekodyfikacji prawa prywatnego Europy kontynentalnej [13].

Globalizacja prawa nie jest oczywiście zjawiskiem zupełnie nowym, gdyż już co najmniej od końca XIX wieku istnieje tendencja do międzynarodowej standaryzacji lub wręcz unifikacji wielu obszarów prawnych, zwłaszcza tych istotnych dla globalnej wymiany gospodarczej. Pod koniec XX wieku, wraz z upadkiem ZSRR i rozpadem bloku wschodniego, a zarazem wielkimi zmianami technologicznymi, procesy ten nabrały tempa. Unia Europejska ma w nich swój przemożny udział, gdyż dąży do stworzenie jednolitego rynku obejmującego wszystkie państwa członkowskie. Oznacza to postępującą harmonizacją i unifikację wielu obszarów prawa. W kontekście prawa prywatnego szczególnie istotnym polem jest ochrona konsumenta, która – według niektórych autorów – dosłownie wywraca do góry nogami całe tradycyjne prawo cywilne. Unia oddziałuje na ten obszar zarówno drogą bezpośrednio stosowalnych rozporządzeń (np. określających prawa konsumenta wynikające z umów transportu kolejowego czy lotniczego), jak i przede wszystkim dyrektyw, które wymagają implementacji do porządków prawnych państw członkowskich. Polski ustawodawca teoretycznie przyjął niemiecki model implementowania dyrektyw dotyczących konsumentów, tj. drogą nowelizacji kodeksu cywilnego. W praktyce jednak nie jest w tym za bardzo konsekwentny i obok kodeksu funkcjonuje dziś szereg osobnych ustaw dotyczących tej problematyki [14].

Ponadto Unia Europejska sprzyja stopniowemu zbliżaniu się do siebie niegdyś dużo bardziej odmiennych tradycji *common law* i prawa kontynentalnego (cywilnego). Dzieje się tak z jednej strony poprzez nasycanie prawa angielskiego i irlandzkiego szeregiem regulacji, powstających przy decydującym udziale prawników kontynentalnych, a z drugiej strony poprzez wprowadzenie do prawa kontynentalnego coraz to nowych precedensów sądowych, będących

dziełem Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Organ ten, choć formalnie nie wyposażony w kompetencje prawotwórcze, *de facto* ma ogromny wpływ na kształtowanie całego prawa unijnego, a co za tym idzie, także prawa państw członkowskich [15]. W przypadku Polski idzie to w parze ze zjawiskiem rosnącej roli praktycznej orzeczeń sądów krajowych. Wpływy anglosaskie docierają do prawa polskiego nie tylko tą drogą. Nie mniej istotna jest wszechobecna praktyka prawna, wprowadzana na polski rynek zwłaszcza przez wielkie, międzynarodowe przedsiębiorstwa, które przyzwyczajone są do stosowania przede wszystkim rozwiązań rodem z *common law*.

Wskazane zjawiska sumują się wreszcie między innymi na polu malejącej roli tradycyjnie pojmowanego ustawodawstwa prywatnoprawnego, w tym w szczególności kodeksów cywilnych. Polski KC obudowany jest dzisiaj rozlicznymi, szczególnymi aktami prawnymi proweniencji zarówno krajowej, jak i unijnej, a także coraz częściej przegrywa konfrontację z prawotwórczą działalności sądów oraz wzmagającą się ofensywą zwyczajów prawnych, które kreuje przede wszystkim obrót internetowy. To wszystko każe postawić pytanie o przyszłość kodeksu cywilnego, a także całej kontynentalnej tradycji, której kodeksy miały być swego rodzaju zwieńczeniem.

Podsumowanie

Dawne polskie prawo prywatne, które pozostawało poza głównym nurtem zachodniej tradycji prawnej, przestało istnieć wraz z I Rzeczpospolitą i narzuceniem ziemiom polskich praw zaborców oraz prawa napoleońskiego. Długie obowiązywanie tych porządków, połączone z jednoczesną modernizacją stosunków społeczno-gospodarczych na ziemiach polskich w XIX wieku, doprowadziło do ugruntowanie się ogólnoeuropejskiej, romanistycznej tradycji prawnej. Wybory dokonane przez kodyfikatorów w czasach II Rzeczpospolitej potwierdziły, że stała się ona tradycją polską. W rezultacie powstał w Polsce Kodeks cywilny oparty na niemieckiej, pandektowej systematyce, a w warstwie normatywnej łączący z powodzeniem różne wzorce. Narzucony z zewnątrz komunizm na kilka dekad wyłączył jeszcze Polskę z głównego nurtu wydarzeń kształtujących cywilizację zachodnią, ale wraz z jego upadkiem Rzeczpospolita szybko wróciła do głównego nurtu. Również procesy zachodzące obecnie w polskim prawie prywatnym mają w znacznej mierze charakter uniwersalny i dają się zaobserwować w skali całej, dynamicznie się dziś zmieniającej, zachodniej tradycji prawnej.

1 Wacław Uruszczak, Zasady ustrojowe Rzeczypospolitej Obojga Narodów, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2008, z. 2, s. 125-156.

2 Tomasz Giaro, Legal Tradition of Eastern Europe. Its Rise and Demise, "Comparative Law Review" 2011, vol. 2, s. 12 i nast.

3 Ulf Bernitz, What is Scandinavian Law? Concept, Characteristics, Future, "Scandinavian Studies in Law" 2007, vol. 50, s. 13-30.

4 Fryderyk Zoll, Polski kodeks cywilny. Odczyt wygłoszony na uroczystej Akademii Dziesięciolecia Komisji Kodyfikacyjnej w dniu 3 czerwca 1929 r.

5 Ernest Till, Polskie prawo zobowiązań (część ogólna). Projekt wstępny z motywami, Lwów 1923, s. 46; Roman Longchamps de Berier, Zasada wolności umów w projektach polskiego prawa o zobowiązaniach (w:) Księga pamiątkowa ku czci Władysława Abrahama Tom I, Lwów 1930, s. 351-365.

6 Fryderyk Zoll, Prawo pracy w biegu wieków, Odbitka z „Rocznika Prawniczego Wileńskiego" za rok 1930, Wilno 1930.

7 Filippo Ranieri, Europäisches Obligationenrecht. Ein Handbuch mit Texten und Materialien, Wien-New York 2009, s. 106.

8 Zbigniew Radwański, Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa (w:) Księga jubileuszowa profesora Tadeusza Smyczyńskiego, Toruń 2008, s. 191.

9 Stanisław Włodyka, Problem „prawa gospodarczego", „Studia Cywilistyczne", t. V, Kraków 1964, s. 67 i nast.

10 Andrzej Szpunar, Nowa ustawa o księgach wieczystych i hipotece, „Państwo i Prawo" 1983 nr 5, s. 3.

11 Zbigniew Radwański, Koncepcja kodyfikacji prawa cywilnego (w:) Księga pamiątkowa. I Kongres Notariuszy Rzeczypospolitej Polskiej, red. A. Oleszko, Poznań 1993, s. 198.

12 Zbigniew Radwański, Założenia dalszych prac kodyfikacyjnych na obszarze prawa cywilnego, „Państwo i Prawo" 2004 z. 3, s. 6.

13 Tomasz Giaro (red.), Prawo w dobie globalizacji, Warszawa 2011.

14 Jan Rudnicki, Remarks Regarding the Influence of European Legislation upon Codification of Civil Law, „Studia Iuridica" 2017, t. 71, s. 207-218.

15 Paweł Marcisz, Orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej jako źródło prawa powszechnie obowiązującego na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (w:) Źródła prawa. Teoria i praktyka, red. T. Giaro, Warszawa 2016, s. 313-320.

УДК 340.12

СУЧАСНІ ІНДИКАТОРИ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Сердюк Н.А., *кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права факультету економіки і права Київського національного лінгвістичного університету, голова Київської міської організації «Асоціація українських правників»*

Serdiuk N.A. MODERN INDICATORS OF THE SOCIAL STATE OF LAW

Анотація. *Стаття присвячена теоретико-правовому аналізу визначення ознак сучасної соціальної держави та встановленню дієвих стандартів – індикаторів соціальності держави. Визначено, що необхідно переглянути під іншим кутом зору всі підходи до поняття як правової так і соціальної держави, а отже концепція соціальної правової держави повинна бути оновленою. Держава, як форма соціальної взаємодії, представлена елементами, що формують модель його конструкції, між якими існує функціональний зв'язок, і будь-які порушення або невраховані фактори не дозволяють цій конструкції працювати ефективно і стабільно. Більш того, знання своїх духовних витоків, традицій збагачує нащадків досвідом попередніх поколінь і дає їм сили для подальшого процвітання, розвитку і боротьби в разі посягання на їх територію і ресурси не тільки природні, ай культурні і духовні.*

Автор акцентує увагу, що кожен визначений стандарт вимагає ретельного дослідження, обговорення та закріплення у нашому законодавстві у відповідності до сучасного розвитку нашої держави, політики співпраці як в середині держави так і за її межами на основі рівних, партнерських відносин, не забуваючи і не спростовуючи наші історичні коріння, продовжуючи тисячолітні традиції і звичаї державотворення, підтверджуючи наше право на самовизначення та підтримуючи національні інтереси в Україні.

Ключові слова: *соціальна держава, правова держава, екологічна держава, індикатори соціальної держави, духовність нації, економічна доктрина, соціальний захист, природоресурсна проблема, державне управління.*

Аннотация. *Статья посвящена теоретико-правовому анализу определения признаков современного социального государства и установления эффективных стандартов – индикаторов социальности государства. Установлено, что необходимо пересмотреть под другим углом зрения все подходи относительно понятия как правового так и социального государства, а поэтому концепция социального правового государства должна быть обновленной. Государство, як форма социального взаимодействия, представлена элементами, которые формируют модель его конструкции, между которыми существует функциональная связь, и любые нарушения или неучтенные факторы не позволяют этой конструкции работать эффективно и стабильно. Более того, знание своих духовных истоков, традиций обогащает наследников опытом предыдущих поколений и дает им силы для дальнейшего процветания, развития и борьбы в случае посягательства на их территорию и ресурсы не только природные, но и культурные и духовные.*

Автор акцентирует внимание, что установленные стандарты требуют тщательного исследования, обсуждения и закрепления в нашем законодательстве в соответствии с современным развитием нашего государства, политики сотрудничества как в середине государства так и за его территорией на основе равных, партнерских отношений, не забывая и не отвергая наши исторические корни, продолжая тысячелетние традиции и обычаи построения государства, подтверждая наше право на самоопределение и поддерживая национальные интересы в Украине.

Ключевые слова: *социальное государство, правовое государство, экологическое государство, индикаторы социального государства, духовность нации, экономическая доктрина, социальная защита, природоресурсная проблема, государственное управление.*

Summary. *The article is devoted to theoretical and legal analysis determining the characteristics of modern social state and the establishment of effective standards – indicators of social state. Determined that it is necessary to review from a different perspective of all approaches the concept of a legal and social state, and thus*

the concept of social rule of law should be updated. The state, as a form of social interaction, is represented by elements that form the model of its construction. Between these elements there is a functional relationship, and any violation or unmeasured factors do not allow this design to work efficiently and stably. Moreover, the knowledge of their spiritual origins, traditions enriches the descendants with the experience of previous generations and gives them strength for further prosperity, development and struggle in case of encroachment on their territory and resources not only natural, but cultural and spiritual.

The author emphasizes that each defined standard requires careful study, discussion and consolidation in our legislation in line with the modern development of our country, policy cooperation both within the state and abroad on the basis of equal partnership, not forgetting and not denying our historical roots, continuing the centuries-old traditions and customs of the state, affirming our right to self-determination and maintaining the national interests of Ukraine.

Keywords: *social state, the rule of law, environmental state indicators of the welfare state, the spirituality of the nation, economic doctrine, social protection, natural resource problem, governance.*

Питання становлення правової і соціальної держави протягом останніх декількох століть було актуальним і провідним багатьох наукових праць вітчизняних та зарубіжних юристів, філософів, соціологів, політологів, істориків. Деякі з них, обґрунтовують, що “правова держава” і “соціальна держава” є несумісними. Перша передбачає певну свободу особи від держави, від її опіки. Друга, навпаки, спирається на активність держави в соціальному захисті особи, особливо соціально ранимої як то пенсіонер, інвалід, безробітний не зі своєї вини.

Інші, особливо, німецькі політологи зазначили, що принципи соціальної держави вступають у суперечність із принципами правової держави. Зокрема, М. Вебер вважав, що “правова держава ґрунтується на автономії й відповідальності індивіда за свою долю, а соціальна держава позбавляє індивіда того й іншого, інтегрує його в систему задоволення колективних потреб”. Перша ґрунтується на свободі індивіда, свободі економіки й культури, друга – на зрівнялівці. Таким чином, на основі цих поглядів М. Вебер та його послідовники дотримуються ідеї, що соціальна й правова держава – поняття взаємовиключні.[1]

Їх опоненти, вважають що тільки правова держава може забезпечити у повному обсязі і неспотвореній формі принцип соціальності. Тобто, тільки правова держава здатна забезпечити формальну рівність громадян, врівноважену взаємодію різних соціальних груп в умовах недоторканності власності та звільнити громадян від свавілля влади й вийти на вищий щабель свого розвитку і стати соціальною.

Слід погодитися з висловленою у науковій літературі думкою про те, що соціальна і правова держава будуть рівноцінними, допоки державна влада буде обмежувати і врівноважувати, контролювати і поширювати свій вплив лише за умови дотримання основних прав людини. І навпаки, соціальна держава буде вступати у суперечність із вимогами правової у випадках, коли «добробут людини», «соціальність», «соціальна справедливість» вважатимуться більшими цінностями, котрі й зараз можуть бути проголошені як «основні права» за рахунок історично встановлених принципів правової держави.[2, с.87]

Всі вищезазначені суперечності тільки свідчать про актуальність даної проблеми, яка, нажаль, з плином часу не вирішується, а тільки ускладнюється. І пов’язано це з постійними змінами, що відбуваються у світовому суспільстві, з розвитком і вдосконаленням певних структур, системи.

Таким чином концепція соціальної правової держави повинна бути оновленою. Необхідно переглянути під іншим кутом зору всі підходи до поняття як правової так і соціальної держави, не упускаючи сучасні екологічні проблеми довкілля, та визначити нові ознаки й сучасні стандарти, що можуть стати індикаторами сучасної соціальної правової екологічної держави.

В першу чергу, необхідно звернути увагу на розподіл влади, який був запропонований майже 300 років і, який вже не діє в сучасному суспільстві та не стримує

гілки влади від свавілля. Отже, все частіше науковці починають говорити про необхідність перегляду цієї концепції щодо структури органів влади сучасної соціальної правової держави.[3] У цих умовах стають все більш актуальними питання, пов'язані з державно-суспільним устроєм тих країн, які ще шукають своє місце в світовій політичній системі. Україна відноситься до списку таких країн, але період її становлення як держави, займає достойне місце серед самодостатніх країн, з певних причин затягнувся. Це викликано різними причинами, але однією з головних причин є те, що за цей період не створена її ноосферна оболонка[4] – немає цілісної конструкції державної моделі і не вироблена стратегія, яка б визначила шляхи руху України до поставлених цілей.

До того ж, за вирішення питань, пов'язаних з розвитком нації, яка отримала незалежність, економіка якої знаходиться в дуже складному становищі, з легкістю беруться люди, озброєні містечковими уявленнями про політику, що не володіють серйозними фундаментальними філософськими, юридичними, економічними знаннями. Єдиним плюсом цієї ситуації є перша стаття Конституції України, яка встановлює напрямок, свою "філософію розвитку" українського суспільства але шляхів цього розвитку, нажаль, немає.

Держава, як форма соціальної взаємодії, представлена елементами, що формують модель її конструкції, між якими існує функціональний зв'язок, і будь-які порушення або невраховані фактори не дозволяють цій конструкції працювати ефективно і стабільно. В Україні досі немає навіть "схематичної злагодженої конструкції" моделі держави. Самі "конструктори" змінюються з шаленою швидкістю, а новоприбулі прагнуть все почати спочатку, поліпшити конструкцію, крім того намагаються прибрати до рук все, що має економічну привабливість. Не розуміючи при цьому, що якщо від коня, який тебе везе, відрізати шматки м'яса, то, врешті-решт, вона перетворитися в шкапу і впаде.

Отже, враховуючи викладені проблеми щодо побудови соціальної правової держави Україна, необхідно сформулювати дієві індикатори, розробити стандарти, які стануть орієнтирами у цьому досить складному процесі.

По-перше, це духовність і культура нації, суспільства без яких не буде існувати жодна держава. Крім того, Україна перебуває на шляху до національного будівництва. Тобто для сучасної України формування національної ідентичності залишається досить актуальною проблемою і пріоритетом, на відміну від сучасних західноєвропейських країн.[5] Більш того, знання своїх духовних витоків, традицій збагачує нащадків досвідом попередніх поколінь і дає їм сили для подальшого процвітання, розвитку і боротьби в разі посягання на їх територію і ресурси не тільки природні, а й культурні і духовні.

Духовний розвиток і свобода для людини полягають в тому, що вона може отримувати відповідні знання, якщо доведе суспільству свою готовність і здатність до їх отримання та використання на благо суспільства.

Духовність держави по відношенню до своїх громадян визначається характером системи розподілу новостворених благ, існуючих в ній і можливістю сприяти розвитку особистості та сукупністю методів, які використовує держава для організації громадян для створення цих благ.

Одним з аспектів національної самосвідомості є духовно-культурна та історична спадщина народу, на які багата Україна, у порівнянні з іншими країнами світу. Відродження духовності необхідно починати з розвитку національної освіти, сама система освіти в Україні повинна в прискореному порядку створити набір істинних знань на основі найсучасніших досягнень науки, основою яких повинні бути знання наших предків, що дозволили їм вижити в суворих умовах минулих століть.[6] Крім того, уважне ставлення до науки, розуміння її ролі у розвитку суспільства та значення для майбутнього, говорить про духовність нації. Високі досягнення в освіті і науці є другим індикатором соціальної правової держави.

По-третє, це соціальна захищеність, як невід'ємна функція соціальної держави, що полягає у охороні здоров'я та соціальних гарантіях.

Сьогодні тривалість життя наших громадян доволі замала у порівнянні з іншими країнами світу. Тому необхідно переглянути реформу в охороні здоров'я й відновити на виробництвах або за місцем проживання достатню кількість оздоровчих закладів оснащених сучасним діагностичним обладнанням, що дозволяє виявляти порушення, що виникають в організмі людини на ранніх стадіях. Необхідно запровадити громадські центри здоров'я, де люди можуть вдосконалювати свої елементарні медичні знання, розвивати фізичні здібності і підтримувати фізичний форму, проводити інші профілактичні заходи за ефективними методиками під наглядом фахівців, щоб зберегти здоров'я на довгі роки та запобігти появі та розвитку захворювань.

Тому наші громадяни повинні проводити час не в лікарнях, а в центрах здоров'я, музеях, театрах, на природі, туристичних маршрутах, де із задоволенням і користю для себе могли б приділяти увагу своєму фізичному здоров'ю, цікавому дозвіллю, духовному збагаченню.

Окремо уваги потребують питання, пов'язані з материнством і дитинством, здоров'ям жінок та особливостям організму майбутніх мам. Отже, необхідно облаштувати для них центри, які будуть функціонувати в усіх мікрорайонах у кількості необхідній відповідно до нормативів для обслуговування певної чисельності населення. Щодо літнього населення, то необхідно спрямовувати в санаторії, профілакторії, будинки відпочинку, які слід розташовувати в екологічно чистих місцях. Мудрі, літні люди зможуть передати свій досвід, вміння та навички молодому поколінню, які в свою чергу зможуть допомогти літнім вирішити будь-які побутові проблеми, що спростить роботу обслуговуючого персоналу.

Крім того, у країні налічується близько двох мільйонів інвалідів, які є наслідком нашого способу життя, кількість яких в результаті АТО збільшується і суспільство за них у відповіді. Тому, необхідно переглянути соціальну політику щодо таких осіб і вжити всіх необхідних заходів для повернення їх в активне громадське життя. З одного боку, слід займатися медичним забезпеченням їх життєдіяльності, розвивати реабілітаційний напрямок медицини. З іншого боку, необхідно створити систему навчання їх професійним навичкам для включення в корисну суспільну працю.

З основами медичних знань про хвороби людини необхідно починати знайомити дітей ще в школі, щоб молодь знала про те, яких збитків здоров'ю завдають куріння, алкоголь, наркоманія, інші шкідливі звички, що формують неправильний спосіб життя. Нажаль, у нашому суспільстві відсутня будь-яка відповідальність молоді за порушення моральності, суспільної етики, а покладення відповідальності тільки на дорослих, розбещує неповнолітніх.

Щоб майбутня соціальна держава набула рис досконалості й дієвості, вона вже сьогодні повинна вимальовуватися в свідомості нашої молоді, яка з часом стане активним творцем такої держави. Для цього необхідно переосмислити і вдосконалити державні програми для молоді, щодо освіти, культури, побуту, а особливо програми щодо її участі у виробництві.

Найвищий духовний розвиток нації проявляється в уважному ставленні держави до системної роботи з молоддю, що забезпечує залучення її до процесу розвитку країни, в знаннях, що в неї вкладаються, в практичних навичках, яким її навчають, в матеріальній базі, яку передають молоді для забезпечення її життєдіяльності та розвитку.

Соціальна спрямованість економічної доктрини соціальної правової держави повинна знаходити своє чітке відображення в програмах, де пріоритетним має бути "якість" особистості: турбота про жінок, дітей і молодь; здоров'я літнього, непрацездатного населення і довголіття нації в цілому; економічний добробут всього працездатного населення країни. Коли сучасні економісти, прихильники ринкової

економіки, говорять про конкурентні переваги товарів, то вони забувають, що в першу чергу повинна здійснюватися політика підвищення конкурентоспроможності нації держави, здатної на світовому ринку за рівнем життя конкурувати з будь-якою нацією. Без цієї політики підвищення конкурентоспроможності товару буде здійснюватися тільки за рахунок народу (скорочення його потреб), що призводить до "видавлювання" людей із соціосистеми, її кризи та розпаду. Оскільки, виробник товарів – зникає, як це зараз відбувається в нашій країні, то і конкурентоспроможність товарів буде вирішеною на користь конкурентів, особливо в міжнародних відносинах. Хоча і у внутрішній конкуренції нічого, крім негативу вона не несе. Це призведе до виникнення групи інших проблем безробіття, злочинності, соціальної напруженості, що немає нічого спільного з соціальною правовою державою.

Окремої уваги потребують, екологічні проблеми навколишнього середовища, пов'язані із застосуванням нами застарілих бездуховних технологій, які можуть призвести до незворотних наслідків, тому відбір виробничих технологій, контроль за їх застосуванням, міжнародне співробітництво в цій сфері стають важливими елементами соціальної взаємодії. Забруднення повітряного і водного басейнів, знищення флори і фауни має перебувати під контролем суспільства і держави. Необхідно докласти всіх зусиль для виправлення існуючої ситуації та приведення екологічних ресурсів планети в природний стан, що відповідає нормам біологічного існування людства.

Суспільство в результаті своєї життєдіяльності перетворює території поруч з містами у звалища відходів, все більше території займається очисними спорудами, а хімічні добрива та пестициди підвищуючи врожаї, забруднюють ґрунт та воду. Крім того, підприємства, що виробляють потрібні людям вироби, викидають мільйони тон шкідливих речовин в атмосферу, транспорт, що перевозить вантаж і пасажирів, забруднює повітря вихлопними газами. Все це веде до різноманітних захворювань населення, викликає ускладнення в організмі людини, споживані їжа і вода, несуть в собі шкідливі та канцерогенні речовини. Якщо цивілізація не почне шукати активного виходу зі штучно створеної проблеми, то екологічна катастрофа неминуча.

У процесі становлення соціальної правової екологічної цивілізаційної держави Україна, як однієї з великих слов'янських держав, перетвориться на державу з потужним духовним і техніко-енергетичним потенціалом. А отже, це вимагає проведення ряду реформ у світоглядній, духовній, соціально-технічній, економічній та політичній сферах, що підвищить ресурсний потенціал нації і в першу чергу збільшить цінність її людського капіталу, який без наявності національної ідеї декларативно поліпшити неможливо – для цієї роботи необхідні спільні зусилля держави, суспільства і кожної особистості. Зокрема, державі необхідно визначити ефективні форми і методи правового і політичного виховання населення: правова та ідеологічна пропаганда, правова просвіта, правова агітація, правове навчання, правова самоосвіта тощо. Крім того, зважаючи на сучасні проблеми, що виникли підчас так званої "гібридної війни" необхідно забезпечити інформаційну безпеку в суспільному житті особи. У цих процесах державі і суспільству слід задіяти у своїй діяльності всіх індивідуумів і займатися цим постійно в реальності й на перспективу. Таким чином, в такому суспільстві не повинно бути утриманців. Суспільство має вибудовувати свою конструкцію так, щоб середовище соціуму удосконалювалася завдяки включенню в її діяльність нових учасників за рахунок молодого покоління, яке стоїть на порозі дорослого життя і відповідальності. А отже, першочерговим завдання соціальної правової держави має стати забезпечення перспективи для людини щодо позитивного самовираження і самореалізації з користю для суспільства.

Повертаючись до питання державної влади необхідно зауважити, що структурні модулі державної конструкції виконують велику кількість різноманітних функцій, які задовольняють або не задовольняють суспільство, яке розвивалося паралельно весь цей

період. Розвиток суспільства проходив дещо в іншому форматі, ніж розвиток держави. Держава вдосконалювалася структурно, об'єктно, функціонально, а суспільство розвивалося інтелектуально на основі зростання інтелекту окремо взятих індивідуумів. Розвиток держави і суспільства – процеси, вбудовані один в одного, але разом з тим і розділені до певної межі.

Розвиток державної конструкції ускладнив механізм її функціонування, оскільки необхідно забезпечувати координацію взаємодії безлічі структур, таких як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, пенсійний фонд, використання природних ресурсів, екологія, сільське господарство, промисловість, економіка, фінанси, транспорт, міжнародна політика, та інших. Отже, у влади головною функцією – є функція управління, яка повинна забезпечувати скоординованість дій громадян, давати їм інформацію про поточний стан справ та прогнози спеціалістів щодо подальшого розвитку. Для прийняття правильних рішень, що сприяють розвитку суспільства, людина в системі державного управління повинна бути духовно вихованою, усвідомленою і з належною професійною освітою.

Таким чином, кожен вищезазначений стандарт вимагає ретельного дослідження, обговорення та закріплення у нашому законодавстві у відповідності до сучасного розвитку нашої держави, політики, співпраці як в середині держави так і за її межами на основі рівних, партнерських відносин, не забуваючи та не спростовуючи наші історичні коріння, продовжуючи тисячолітні традиції і звичаї державотворення, підтверджуючи наше право на самовизначення та підтримуючи національні інтереси в Україні.

Отже, механізми вирішення такої комплексної проблеми побудови соціальної правової екологічної держави вимагають комплексного підходу і комплексу взаємопов'язаних дій для її вирішення за участю кожного члена суспільства. А вирішення тільки однієї із зазначених проблеми не призведе до вирішення чи зникнення інших.

Список використаних джерел

1. Яковюк І.В. Виникнення та розвиток концепції соціальної держави// Вісн. Акад. прав. наук. – 2001. - №2(25). – 132 с.
2. Баяджиев Д. Идея правового государства и функционирование государства в условиях переходного периода // Вестник Московского университета. Сер.11. Право. – 1998. — № 6. – С.76-92.
3. Костицький В. В. Теорія розподілу влади: громадянське суспільство і держава в епоху глобалізації : [доповідь] / Василь Васильович Костицький ; Нац. акад. прав. наук, Київ. регіон. центр. – Київ : [б. в.], 2011. – 63 с. (Академічні читання ; вип. 18).
4. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера [Текст] / В. И. Вернадский. – М. : Айрис-пресс, 2007. – 574 с.
5. Сердюк Н. А. Норми права як інструмент формування соціальної держави // Норми права: соціологічні та філософські проблеми конституційної реформи: зб. наук. ст. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16 листопада 2015 р.: [матеріали доповідей і виступів] / Відп. за випуск В. В. Костицький. – Київ, Соціологія права. Науково-практичний журнал, 2015 № 3-4 (14-15). – С.215-220.
6. Сердюк Н. А. Проблеми реформування освіти і науки в процесі становлення соціальної держави в Україні // «Конституційні засади сучасного державотворення в Україні». Круглий стіл. (23 червня 2016 р.) [матеріали доповідей і виступів] / Національна академія правових наук // Соціологія права. Науково-практичний журнал, – Київ, 2016 № 1-2 (16-17). – С.132-138.

УДК 349.3:[364-22+364-4(477+4ЄС)

СУБ'ЄКТИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Обривкіна О.М., *кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права Національного університету державної фіскальної служби України*

Obryvkina O.M. SUBJECTS OF THE RIGHT OF SOCIAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN INTEGRATION

Анотація. *У статті досліджуються особливості правового статусу суб'єктів права соціального забезпечення та шляхи реформування соціального захисту населення в умовах євроінтеграції.*

Ключові слова. *Суб'єкти права соціального забезпечення, соціальний захист, соціальне забезпечення.*

Summary. *An important aspect of social security is the impact of the European Union. As a result of European integration, Ukraine must meet economic and social requirements of the European Union.*

Taking into account the peculiarities of legal status of subjects which receive social security, they are divided into individuals who acquire the right to social security in connection with the presence of social risk - general subjects of the right of social security, and individuals, whose right to social security is associated with the existence of special legal status - special subjects of the right of social security.

In the conditions of European integration, there were still positive changes in the reforming of social protection and some changes in the legal status of the subjects of the right of social protection.

Consequently, European integration itself has led to the reformation of social protection of the population and, accordingly, increase of the powers of the subjects of the social security law. It is in accordance with the standards of the Council of Europe and the European Union that social security is included in the system, which includes, besides social security (through social insurance), other forms of protection provided by the subject of the right of security, particularly the state social assistance as well as special and unique (additional) social protection for certain categories of population.

Keywords. *Subjects of the social security law, social protection and social security.*

Важливим аспектом у сфері соціального забезпечення є вплив Європейського Союзу. Внаслідок євроінтеграції Україна змушена відповідати економічним та соціальним вимогам Євросоюзу. Відповідно до цих зобов'язань і змінюється правовий статус суб'єктів права соціального забезпечення.

Завдяки зусиллям науковців, таких як В. С. Андреєв, Є. І. Астрахан, В. А. Ачаркан, А. Н. Єгоров, О. Д. Зайкін, М. Л. Захаров, Р. І. Іванова, О. І. Кульчицька, С. М. Синчук, В. А. Тарасова, Я. М. Фогель, Є. П. Яригіна сформована система знань про право соціального забезпечення.

Суб'єктом права соціального забезпечення повинна бути особа, наділена правоздатністю та галузевим правовим статусом. Правоздатність у сфері соціального забезпечення є складовою загальної правоздатності, яка належить до природних властивостей людини.

Суб'єкт права соціального забезпечення – це особа, яка з огляду на наявність галузевого правового статусу є носієм визначених законом прав і обов'язків у сфері соціального забезпечення. Правовими ознаками суб'єкта права є правоздатність і галузевий правовий статус. Правосуб'єктність громадян – це юридична здатність особи бути суб'єктом права. Основними елементами правосуб'єктності є: правоздатність, дієздатність та правовий статус (володіння конкретними правами та обов'язками). Правовий статус громадянина – це визнана Конституцією і законами сукупність його прав та обов'язків. Мова йде про різновиди суб'єктивного права окремих видів: право на отримання пенсії, право на вибір виду забезпечення, право на переведення з одного виду забезпечення на інший. Другу сторону цієї якості складають конкретні обов'язки громадян: дотримуватися встановлених правил, утримуватися від їх порушення. Правосуб'єктність юридичної особи, на відміну від правосуб'єктності фізичної особи, є спеціальною і виступає у вигляді компетенції, тобто сукупності прав, обов'язків і повноважень [1, с. 345].

Беручи до уваги особливості правового статусу суб'єктів, які отримують соціальне забезпечення, їх поділяють на осіб, які набувають право на соціальне забезпечення у зв'язку із наявністю соціального ризику, — загальні суб'єкти права соціального забезпечення, та осіб, право на соціальне забезпечення яких пов'язане з наявністю спеціального правового статусу, — спеціальні суб'єкти права соціального забезпечення.

До другої групи суб'єктів права соціального забезпечення, як уже зазначалось, належать суб'єкти, які забезпечують реалізацію особою належного їй права на соціальне забезпечення. У сфері соціального захисту ці суб'єкти виконують функції з надання соціального забезпечення або підтвердження юридичних фактів, які є підставою для його надання.

Суб'єктами, які надають соціальне забезпечення, є:

1) державні органи спеціальної компетенції;

2) соціальні страхові фонди;

3) спеціалізовані державні підприємства та установи.

До суб'єктів, які сприяють в отриманні соціального забезпечення, належать особи, які підтверджують наявність спеціального правового статусу (статусу ветерана війни, учасника бойових дій тощо) або які підтверджують юридичні факти, що є підставою виникнення права на соціальне забезпечення. Такими є органи медико-соціальної експертизи; комісії зі встановлення пенсій за особливі заслуги перед Україною; органи, які видають посвідчення, що підтверджують спеціальний галузевий правовий статус (посвідчення учасника бойових дій, посвідчення ветерана війни, посвідчення інваліда війни, посвідчення біженця, посвідчення учасника ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і потерпілого внаслідок Чорнобильської катастрофи) тощо [1, с. 13].

Щодо виділення державного органу як суб’єкта права соціального забезпечення С. Н. Синчук зауважив, що суб’єктами права соціального забезпечення виступають такі державні органи: Міністерство соціальної політики України; Державна служба України з надзвичайних ситуацій; обласні і районні управління праці та соціального захисту населення; Фонд України соціального захисту інвалідів; органи державної служби зайнятості. Основною функцією кожного з цих органів є надання населенню в межах своєї компетенції різних видів соціального забезпечення. Головними з повноважень цих суб’єктів є їх обов’язки саме у сфері соціального забезпечення громадян. Найбільш відомим спеціально уповноваженим суб’єктом у сфері соціального забезпечення є Міністерство соціальної політики України. Його повноваження визначаються Положенням про Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України належить до так званих функціональних міністерств. Це означає, що сфера його діяльності визначається соціальною функцією держави, тобто цей орган має забезпечувати реалізацію та захист соціальних прав громадян [2, с. 55].

Варто погодитись з Є. П. Яригіною, яка зазначає: «Міністерство соціальної політики України розробило План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом – з іншої сторони на 2014–2017 роки, який містить комплекс тактичних заходів, вжиття яких сприятиме посиленню соціального захисту, що включає: модернізацію системи соціального страхування з метою підвищення ефективності управління, вдосконалення механізму призначення страхових виплат, забезпечення фінансової стабільності фондів соціального страхування; профілактику й попередження підліткової злочинності, потрапляння у складні життєві обставини шляхом утворення й організації діяльності центрів соціальної підтримки дітей та сімей в адміністративно-територіальних одиницях України; вжиття заходів щодо посилення адресності надання пільг, тобто запровадження механізмів надання пільг окремим категоріям громадян за соціальною ознакою з урахуванням їх доходів; реалізацію пілотного проекту Світового банку «Модернізація системи соціальної підтримки населення» щодо залучення до зайнятості непрацюючих працездатних одержувачів допомоги малозабезпеченим сім’ям; вивчення й аналіз міжнародного досвіду (держав–членів ЄС) щодо запровадження методів вимірювання інвестиційного ризику, процесів управління ризиком і розподілу стратегічних активів, забезпечення фінансової стабільності пенсійної системи; опрацювання змін до законодавства задля вдосконалення сфери пенсійного забезпечення» [3, с. 158].

Значну роль у системі соціального захисту відіграють соціальні фонди, які поділяються на страхові і нестрахові соціальні фонди. До страхових соціальних фондів належать: Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття. До державних нестрахових фондів передусім належить Пенсійний фонд України. Нині Пенсійний фонд України не є центральним органом виконавчої влади, бюджет Пенсійного фонду України затверджує Кабінет Міністрів України. Згідно із Законом «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» Пенсійний фонд України протягом п'яти років має бути перетворений у Пенсійний фонд, який набуде статусу неприбуткової самоврядної організації. Нестраховими державними фондами також є: Фонд соціального захисту інвалідів, Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення.

В умовах євроінтеграції відбулися все таки позитивні зрушення у реформуванні соціального захисту та зміни частково правового статусу суб'єктів права соціального захисту. А саме:

1. скорочення переліку соціальних виплат, відмова від надання тих видів допомоги, які не дають очікуваного соціального ефекту. Держава здійснює ряд виплат, що не призводять до підвищення матеріального добробуту громадян, але потребують значних обсягів фінансування;

замінити надання соціальних пільг на систему адресної соціальної допомоги, яка забезпечуватиме надання соціальної підтримки тим, хто її дійсно потребує, а також відбудеться економія значної частини державних коштів. Соціальні пільги є неефективним, оскільки значна частина їх отримувачів є далеко не бідними особами. Також нерівність між громадянами у праві користування пільгами, тому що деякі з них навіть не мають змоги фізично реалізувати своє право на пільги

2. удосконалити законодавство у сфері соціального захисту, скоротити кількість нормативно-правових актів, які регулюють цю сферу. Ухвалити декілька законів, які будуть визначати основний перелік соціальних послуг в державі, прозоро описуватимуть функції, цілі і напрями роботи відповідних інститутів;

3. зменшити монополізацію держави на ринку соціальних послуг, тобто поступово запроваджувати перехід громадян до недержавного соціального страхування, яке на сьогоднішній день є дуже поширеним і успішним у багатьох розвинених країнах Європи. Проведення пенсійної реформи з метою розширення мережі недержавних пенсійних фондів нарівні з основним державним. Це дозволить знизити навантаження на державний бюджет і виключити неефективні та непотрібні соціальні послуги для населення;

4. суттєвого вдосконалення потребує система міжбюджетних трансфертів на фінансування видатків у сфері соціального захисту та соціального забезпечення – більшу частину бюджетного фінансування слід спрямовувати на надання соціальних послуг у громадах, а не утримання громіздкої системи бюджетних установ стаціонарного типу, як це відбувається зараз;

5. запровадити систему штрафів для громадян, які користуються пільгами, що їм не належать. А також спростити систему адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг для того, щоб зменшити велику кількість зловживань, які часто трапляються в органах соціального захисту [4].

Отже, підсумовуючи вище зазначене, можна дійти висновку, що саме євроінтеграція зумовила реформування соціального захисту населення та відповідно збільшення повноважень суб'єктів права соціального забезпечення. Саме за стандартами Ради Європи та Європейського союзу соціальне забезпечення віднесено до системи, яка включає, крім соціального забезпечення (через соціальне страхування) також інші форми захисту, які здійснює суб'єкт права забезпечення, зокрема, державну соціальну допомогу,

а також спеціальний і особливий (додатковий) соціальний захист для окремих категорій населення.

Список використаних джерел

1. Кульчицька О.І. Суб'єкти права соціального забезпечення України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. І. Кульчицька ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
2. Синчук С. М. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення / С. М. Синчук // Право України. – 2003. – №3. – С. 55–59.
3. Яригіна Є. П. Забезпечення стабільності системи соціального захисту України в умовах євроінтеграції. Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграці : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю проф. І. М. Сироти (м. Одеса, 31 жовт. 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 158–162.
4. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог: сучасний стан і пріоритети// Шаманська Н. – Галицький економічний вісник. – 2017. – №2 (41). – с.43-48.

ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ ДОПУСКУ ДО СУДДІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОНКУРСУ НА ПОСАДУ СУДДІ ВЕРХОВНОГО СУДУ)

Перетятко Г.В., юрист

Peretyatko G.V. HONESTY AND INTEGRITY AS A CRITERION FOR JUDICIAL PRACTICE (BASED ON THE MATERIALS OF THE COMPETITION FOR THE POSITION OF THE SUPREME COURT JUDGE)

Анотація. *Проаналізовано наукові підходи та правові норми щодо визначення змісту термінопоняття «доброчесність» крізь призму судової реформи в Україні. Виявлено недоліки нормативно-правового регламентування оцінки відповідності судді (кандидата на посаду судді) критерію доброчесності. Детально вивчено та проаналізовано діяльність громадської структури, створеної з метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України у встановленні відповідності кандидата на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності задля кваліфікаційного оцінювання – Громадської Ради Доброчесності. Висловлено рекомендації стосовно підсилення гласності, об'єктивності та прозорості діяльність ГРД, а також надано оцінку впровадження новацій у проведення конкурсу на посаду судді Верховного Суду.*

There have been analysed scientific approaches and legal norms concerning the definition of the notion "honesty and integrity" within the context of judicial reform in Ukraine. In particular, there have been determined the key components of this notion, as well as there have been identified the shortcomings of statutory regulation of the evaluation of a judge's suitability (a candidate for the position of a judge) in terms of honesty and integrity. Besides, there have been found out the duplication of the evaluation indicators concerning such domains as social competence, professional ethics and integrity, which are determined by Regulation No. 143/зп-16 on rules and procedures of qualification assessment, eligibility indices and setting of these criteria, approved by the decision of the High Judicial Qualifications Commission of Ukraine dated 03.11.2016. There has been considered the notions of "honesty and integrity" and "professional ethics" within the context of evaluation of eligibility of a judge (a candidate for the position of judge).

There has been conducted the review of the legislation in terms of setting "honesty and integrity" as the principles of public regulation and the requirement for candidates pursuing a number of other public positions (apart from the positions of judges).

There has been studied and analysed the activity of the civil structure (Public Integrity Council) aiming at facilitating of eligibility of the candidates for the positions of judges in terms of professional ethics and honesty and integrity for the purposes of qualification assessment. There have been provided recommendations concerning improvement of publicity, objectivity and transparency. Besides, there have been expressed certain remarks concerning the justifications in regard to certain decisions provided by the Public Integrity Council, the discrepancies in terms of conducted revisions of certain candidates for the position of the Supreme Court judge, as well as completeness and methods of checking records about a candidate.

There has been provided assessment of implementing the innovations concerning conducting the competition for the position of the Supreme Court judge. There have been expressed the insights concerning the role

of Public Integrity Council in formation of the panel of judges, as well as the reforming the judicial system in Ukraine in general.

Вступ

Через особливу роль судді у судовому процесі його моральні якості та дотримання професійної етики не залишені поза увагою держави та громадськості. При пошуку шляхів реформування в Україні системи правосуддя варто враховувати, що понад 80 % респондентів вважають актуальним і необхідним вирішення проблеми чесного правосуддя в нашій країні [1].

Попри те, що у наукових публікаціях та пресі активно обговорюються питання встановлення відповідності кандидата на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності, однак чимало з них залишаються без відповіді і потребують вирішення. Зокрема, є необхідним здійснити науковий аналіз нормативно-правових новацій законодавця стосовно добору кандидатів на суддівські посади, а також оцінити досвід реалізації антикорупційної політики Громадською радою доброчесності (далі – ГРД) у процесі проведення першого конкурсу на посади суддів Верховного Суду (далі – ВС).

1. *Доброчесність як морально-правова категорія вітчизняного законодавства.* Впровадження протягом останніх років терміно-поняття «доброчесність» у вітчизняне законодавство зумовлене реалізацією антикорупційної політики в Україні [2]. Невідповідність чиновників стандартам доброчесності називається однією із причин існування корупції у різних сферах суспільного життя в Україні. Зокрема, йдеться про створення доброчесної публічної служби, запобігання корупції у діяльності органів виконавчої влади, запобігання корупції у приватному секторі, удосконалення вітчизняної системи запобігання і протидії корупції загалом. Цікаво те, що попри сьогоднішній ажіотаж стосовно доброчесності кандидатів на зайняття посади судді, у Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки», коли йдеться про запобігання корупції саме у судовій системі, то про доброчесність не згадується.

У історичному аспекті варто згадати укази Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» [3], що втратив чинність 21.10.2011 році у зв'язку з прийняттям Національної антикорупційної стратегії на 2011-2015 роки [4]. Зауважимо, що передбачувані названими стратегіями заходи протидії корупції мали на меті, поміж іншого, підвищити рівень доброчесності окремих осіб, уповноважених на виконання функцій держави і місцевого самоврядування, у тому числі суддівського складу.

У ст. 4 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015, де йдеться про принципи державної служби, зазначається, що *принцип доброчесності* – це спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень [5].

Для науковців термін «доброчесність» не є новим. Доброчесність – постійна спрямованість волі людини на те, що з точки зору суспільної моралі є добро. У свою чергу ця чеснота сама є моральним благом і етичною цінністю [6].

Словники визначають «доброчесним» того, хто живе чесно, дотримується усіх правил моралі, який є проявом чесності і моральності [7].

У сучасній літературі під *доброчесністю ж судді* розуміється те, що суддя передусім є стійким до будь-яких корупційних впливів і не використовує свій статус для задоволення будь-яких особистих потреб [8, с. 75-76]. Проте таке трактування доброчесності судді є неповним, адже воно обмежується лише антикорупційними характеристиками. Також пропонується визначення «доброчесності як морально-етичного фундаменту діяльності судді, котрий визначає межу та спосіб поведінки, що має

ґрунтуватися на принципах добрих відносин з особами, суспільством і державою, а також чесності в способі життя, виконанні професійних обов'язків та розпорядженні матеріальними ресурсами» [9].

Президент Європейської асоціації адміністративних суддів Едіт Целлер слушно зауважила, що визначення змісту поняття «доброчесність» залежить від національних особливостей кожної країни, її історії та нинішнього стану справ. І «те, що розуміють під поняттям «доброчесність» в одній країні, не завжди підходить для іншої країни» [10].

Значна увага до поняття «доброчесність» зумовлена активною діяльністю нещодавно створеної ГРД стосовно оцінки відповідності критеріям професійної етики та доброчесності кандидатів на зайняття посади судді у ВС. Однак така вимога до кандидатів на зайняття посад встановлена вітчизняним законодавством і щодо деяких інших посад. А саме:

- судді Конституційного Суду [11, ст. 12];
- члена Вищої ради правосуддя [12, ст. 8];
- судді [13, ст. 69];
- керівників та працівників структурних підрозділів Фонду енергоефективності [14, ст. 7];
- при призначенні на посаду у Державне бюро розслідувань [15, ст. 15] та Національному антикорупційному бюро України [16, ст. 13] особа повідомляється про можливість проведення щодо неї перевірки на доброчесність та моніторингу способу життя.

Окрім цього, у законодавстві України доброчесність згадується як правовий принцип здійснення державної митної справи [17, ст. 8], а також як підстава обов'язкової або необов'язкової перевірки кандидатів на зайняття низки державних посад.

Так, наприклад, прокурор зобов'язаний щорічно проходити таємну перевірку доброчесності [18, ст. 19]. Таку перевірку прокурорів Генеральної прокуратури України, регіональних і місцевих прокуратур проводять підрозділи внутрішньої безпеки [19]. Варто зазначити, що така перевірка відбувається шляхом подання до підрозділу внутрішньої безпеки власноруч заповненої анкети доброчесності прокурора та перевірки зазначеної у цій анкеті інформації. Громадські організації та фізичні особи можуть подавати до Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів інформацію щодо доброчесності кандидатів на посаду прокурора протягом одного місяця з дня офіційного оприлюднення списку кандидатів, які успішно склали кваліфікаційний іспит. У разі одержання інформації, що може свідчити про недоброчесність кандидата на посаду прокурора, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів розглядає її на своєму засіданні за участю такого кандидата. Кандидат на посаду прокурора має право ознайомитись з такою інформацією, надати відповідні пояснення, спростувати та заперечити її. За результатами розгляду Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія прокурорів може прийняти рішення про недопущення кандидата до проходження спеціальної підготовки. Поки що така перевірка не здійснювалась, оскільки ще не проводився кваліфікаційний іспит після нововведень.

Як уже зазначалось, однією із вимог до кандидата на посаду судді – згідно з ст. 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (далі – Закон) – є доброчесність [13]. Невідповідність цій характеристиці кандидата на посаду судді має певні негативні наслідки. Зокрема, Вища рада правосуддя (далі – ВРП) може відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду через наявність обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності. Однак у самому Законі не визначається зміст поняття «доброчесність». Ото ж спробуємо з'ясувати, що саме мається на увазі у цьому Законі, коли йдеться про доброчесність.

З аналізу ст. 83 цього Закону очевидно, що доброчесність є одним із критеріїв кваліфікаційного оцінювання разом із компетентністю (професійна, особиста, соціальна тощо) та професійною етикою.

У декларації доброчесності судді зазначаються прізвище, ім’я, по батькові судді, його місце роботи, займана посада та твердження про:

1) відповідність рівня життя судді наявному в нього та членів його сім’ї майну і одержаним ними доходам;

2) своєчасне та повне подання декларацій особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та достовірність задекларованих у них відомостей;

3) невчинення корупційних правопорушень;

4) відсутність підстав для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;

5) сумлінне виконання обов’язків судді та дотримання ним присяги;

6) невтручання у правосуддя, яке здійснюється іншими суддями;

7) проходження перевірки суддів відповідно до Закону України "Про відновлення довіри до судової влади в Україні" та її результати;

8) відсутність заборон, визначених Законом України "Про очищення влади".

Декларація доброчесності судді може містити *інші твердження*, метою яких є перевірка доброчесності судді. Тобто перелік відомостей, які стосуються доброчесності не є вичерпним.

Також, аналізуючи вже згадане положення Закону про те, що ВРП може відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення судді на посаду через наявність обґрунтованого сумніву щодо відповідності кандидата критерію доброчесності *чи* професійної етики *або* інших обставин, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади у зв’язку з таким призначенням;…» (а також див. ст. 87 цього Закону) приходимо до висновку, що у зміст доброчесності, окрім професійної етики, не віднесено «й інші обставини, які можуть негативно вплинути на суспільну довіру до судової влади» у зв’язку з таким призначенням.

Аналізуючи загалом Закон стосовно змісту доброчесності, зауважимо, що у статтях 85, 106, 109, у яких йдеться про доброчесність, значиться, зокрема, про здійснення суддею або членами його сім’ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім’ї, законність джерел яких підтверджена; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним та членами його сім’ї майну і доходам. Тобто йдеться лише про, так би мовити, матеріальну сферу життя судді і членів його сім’ї. Очевидно, що цим зміст доброчесності не обмежується, однак демонструє акцент законодавця та тому, що вкладено ним у зміст доброчесності.

Намагаючись все ж дійти до більшої конкретики у з’ясуванні змісту доброчесності (у тому числі методом виключення) ми проаналізували Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення [20].

Насамперед зазначимо, що з названим Положенням критеріями кваліфікаційного оцінювання є: 1) компетентність (професійна, особиста, соціальна); 2) професійна етика; 3) доброчесність.

З’ясовано, що оцінка *моральних рис* особистості (таких як чесність, порядність, розуміння і дотримання правил та норм, відсутність схильності до контпродуктивних дій, дисциплінованість й інших показників, оцінка яких передбачена відповідною методикою тестування особистих морально-психологічних якостей) належать до оцінки відповідності судді критерію *соціальної компетентності* (як різновиду компетентності).

Також з’ясовано, що оцінка відповідності судді критерію *професійної етики* встановлюється за такими показниками: відповідність витрат і майна судді та членів його сім’ї, а також близьких осіб задекларованим доходам; відповідність судді вимогам законодавства у сфері запобігання корупції; політична нейтральність; дотримання Кодексу суддівської етики. *Морально-психологічні якості* (інтегративність) за такими

складовими: розуміння і дотримання правил та норм; здатність відстоювати власні переконання; дисциплінованість; повага до інших.

Таким чином, названі показники не віднесені до доброчесності судді (кандидата).

Натомість відповідність судді критерію *доброчесності* оцінюється (встановлюється) за такими показниками: відповідність витрат і майна судді та членів його сім'ї задекларованим доходам; відповідність поведінки судді іншим вимогам законодавства у сфері запобігання корупції *(зазначені показники названі також як оцінка відповідності судді критерію професійної етики)*; відповідність способу життя судді та членів його сім'ї задекларованим доходам; наявність фактів притягнення судді до відповідальності за вчинення проступків або правопорушень, які свідчать про недоброчесність судді *(тобто за вчинення не усіх проступків або правопорушень)*; наявність незабезпечених зобов'язань майнового характеру, які можуть мати істотний вплив на здійснення правосуддя суддею; загальна оцінка інтегративності (*доброчесності*) за такими складовими: чесність і порядність; контрпродуктивна поведінка *(зазначені складові також стосуються тестування моральних рис особистості в межах оцінки відповідність судді критерію соціальної компетентності)*; схильність до зловживань.

Порядком проведення іспиту та методикою встановлення його результатів у процедурі кваліфікаційного оцінювання не передбачено відповідної методики встановлення результатів морально-психологічного оцінювання, а також доброчесності [21]. Про необхідність та доцільність розроблення такої методології зазначалося міжнародним експертом Ради Європи у Висновку щодо Регламенту ГРД, підготовленому професором, доктором права Діаною Ковачевою. У ньому запропоновано, щоб ГРД з метою забезпечення прозорого та достовірного результату заздалегідь розробила та опублікувала методологію здійснюваного нею оцінювання суддів і кандидатів на посаду судді. Така методологія, окрім або на додаток до Регламенту, може встановлювати об'єктивні критерії оцінювання з боку ГРД [22].

Як бачимо з наведеного, деякі показники оцінювання повторюється у різних видах оцінювання, а деякі з тих показників, що на перший погляд мали б розкривати зміст поняття «доброчесність», відносяться до суддівської етики. Таким чином, зазначене у нормативно-правових актах стосовно доброчесності не дає можливості з'ясувати точний зміст цього критерію. Вбачаємо вкрай необхідним усунення зазначеного дублювання, що, безумовно, сприятиме на нормативно-правовому рівні визначенню змісту поняття «доброчесність», а, відтак, і визначеності у правозастосувальній діяльності.

Видається, що за змістом доброчесність є однією із категорій моралі, що оцінює діяльність особи (у тому числі її способу життя) з позиції суспільної моралі. Основна відмінність доброчесності від професійної етики у тому, що у першому випадку акцент робиться на діяльності та способу життя особи з можливою прив'язкою до професійної діяльності, а у другому випадку – саме професійна діяльність і статус займаної особою посади є в основі оцінки її моральних якостей. Попри це одне і теж діяння особи може бути об'єктом оцінки (у тому числі протилежної) як з боку професійної етики, так і з боку доброчесності. Наприклад, використання суддею свого посадового становища в особистих інтересах чи в інтересах тетьої особи є прямим порушенням суддівської етики. Однак таке використання службового становища може бути «виправданим» метою такого зловживання з позиції оцінки доброчесності цього судді, якщо, скажімо, таким зловживанням було врятовано комусь життя.

При оцінці доброчесності особи береться до уваги, наприклад, її добровільне виконання рішення суду стосовно сплати аліментів на користь неповнолітньої дитини цієї особи чи сплата штрафів за порушення правил дорожнього руху, що свідчить про ставлення особи загалом до обов'язку дотримання законодавства та виконання рішень відповідних державних інституцій. І вже на основі цього ми можемо умовно прогнозувати подальшу поведінку особи вже у якості судді. І якщо особа, ще не будучи представником

влади демонструє нехтування нормами закону, то чи є вірогідність, що ця ж особа буде законослухняною маючи гарантії недоторканості та імунітету судді?

2. ГРД як спеціальна громадська структура оцінювання доброчесності кандидатів на посади суддів. Попри недостатню конкретність законодавчих положень щодо змісту поняття доброчесності, норми Закону, які стосуються реформування системи правосуддя, все ж довелось втілювати у життя. Окрема, особлива роль у цьому реформуванні відведена ГРД. Її діяльність, як і увесь процес організації конкурсу на посаду судді ВС, здійснювався під пильною увагою громадськості. Адже вперше в Україні та, мабуть, й у світі конкурс на зайняття такої високої державної посади відбувався за участю громадської інституції, та ще й з її повноваженнями впливати на визначення відповідності кандидатів на зайняття суддівських посад критерію доброчесності та суддівської етики. Пропри усю критику щодо роботи ГРД, що не раз висловлювалась громадськістю, треба віддати належне першопрохідцям у запроваджені участі активної частини українського суспільства у реформуванні судової системи.

Створення ГРД передбачене вищеназваним Законом та ним же встановлені правові основи її повноважень. Зокрема, ГРД утворюється з *метою сприяння Вищій кваліфікаційній комісії суддів України (далі ВККС) у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання*.

Окрім цього Закону, діяльність ГРД регулюється відповідним Регламентом, схваленим її рішенням № 1/2016 від 23.11.2016 [23]. Відповідно до ст. 2 цього Регламенту завданням ГРД як інструменту громадськості, що встановлений Законом, є утвердження доброчесності та високих стандартів професійної етики у суддівському корпусі.

Згідно з Регламентом члени ГРД поділяють такі цінності як гідність, справедливість, права людини, доброчесність, повага до незалежності суддів і керуються ними у своїй діяльності. ГРД та її члени здійснюють свою діяльність на засадах добросовісності, безсторонності, прозорості, рівноправності членів, політичної нейтральності.

Членами ГРД можуть бути представники правозахисних громадських об’єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які, поміж іншого, відповідають критерію доброчесності (ст. 87 Закону). У зв’язку з цим виникає питання – як оцінювати їх доброчесність? Виходить, що для цього має створюватись ще одна рада доброчесності і так до безкінечності. Відповідно до Закону (ст. 87) питання про відповідність громадського об’єднання вимогам до участі у зборах представників громадських об’єднань вирішує ВККС у десятиденний строк з дня отримання заяви та доданих до неї документів. Враховуючи ці міркування, цілком закономірними є дискусії громадськості з приводу доброчесності її членів.

ГРД складається з двадцяти членів, які призначаються зборами представників громадських об’єднань строком на два роки і можуть бути призначені повторно. На сьогодні із затвердженого ВККС України 11 листопада 2016 року складу ГРД деякі із її членів достроково припинили повноваження. Як повідомлялось у пресі, хтось в розпал роботи Ради поїхав в закордонний круїз майже на два місяці (М. Жернаков, висуванець ГО "Центр політико-правових реформ", ГО "Трансперенсі Інтернешнл Україна"), хтось за сімейними обставинами та після жорстких дискусій серед "своїх" покинув ГРД (П.Варишко, висуванець ГО "Трансперенсі Інтернешнл Україна", ГО "Громадський люстраційний комітет"), а дехто зник на декілька тижнів, примусивши колег по "громадському цеху" закінчувати роботу та ходити на пленарні засідання ВККСУ (К. Чорна, висуванець ГО "Всеукраїнське об’єднання "Автомайдан"). Запам’яталось суспільству також вибуття зі складу ГРД висуванця ГО "Центр політико-правових реформ" Леоніда Маслова, який пішов у відставку після скандалу з приниженням журналістки в мережі Фейсбук [24].

У межах своєї компетенції ГРД збирає, перевіряє та аналізує інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді), а також надає ВККС інформацію щодо судді (кандидата на посаду судді); надає, за наявності відповідних підстав, ВККС висновок про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до досьє кандидата на посаду судді або до суддівського досьє.

Проаналізувавши низку рішень ГРД, спробуємо з'ясувати, чи виправдала ГРД мету її створення та чи успішно виконала своє завдання.

Громадська рада доброчесності проаналізувала інформацію про 380 кандидатів до ВС та ухвалила висновки про невідповідність 134 з них критеріям доброчесності та професійної етики. Підставами для таких висновків стали насамперед повідомлення кандидатами неправдивих даних у майнових деклараціях та декларації доброчесності, ухвалення свавільних рішень та порушення прав людини, неетична поведінка, толерування злочинних практик. ВККС України, дослідивши означені висновки ГРД, припинила участь у конкурсі кандидатів до ВС 51 кандидата та подолала 76 висновків, продовживши їх участь відповідних кандидатів у конкурсі [25].

Одним із основних питань, що аналізуються по відношенню до кандидата на посаду судді, є, як зазначалось, *невідповідність майнового аспекту способу життя задекларованим доходам* (подорожі за кордон, автомобілі, нерухомість). При цьому аналізуються фактичні обставини та на їх основі надаються ймовірні висновки. Для прикладу, у висновку ГРД щодо кандидата на посаду судді ВС Ігоря Караченцева ГРД аналізуються декларації об'єкта перевірки за 2011-2016 рр., доходи та майно його матері. Зокрема, з'ясовано, що у власності матері кандидата (з правом користування кандидата) є автомобілі вартістю близько 700 000 грн. та 250 000грн. «З огляду на це Громадська рада доброчесності має обґрунтовані сумніви у достатності її доходів для придбання такого коштовного майна. Цієї інформації достатньо для того, щоб з великою вірогідністю стверджувати, що фактичним власником автомобіля є саме Кандидат, він придбаний за його кошти, але майно зареєстроване на іншу особу з метою ухилення від внесення його у декларацію.» [26].

Також беруться до уваги подорожі за кордон, що здійснювалися об'єктом перевірки та його матір'ю. Для ГРД цих фактів було достатньо, аби мати обґрунтований сумнів у відповідності способу життя задекларованим доходам кандидата. У висновку значиться, що наведених фактів достатньо для висновку про невідповідність Кандидата критеріям доброчесності та професійної етики [26].

Окремо зазначимо, що ГРД у своїх висновках не розмежовує «доброчесність» та «професійну етику», за винятком деяких випадків. Для прикладу, у висновку ГРД щодо Марини Червинської розглядається лише питання про недекларування майна у 2015 році та неможливість встановити джерела придбання майна і робиться висновок про *невідповідність кандидата вимогам доброчесності та професійної етики* [27]. Однак така тотожність «доброчесності» та «професійної етики» обумовлена нормативними положеннями щодо показників оцінення цих критеріїв, про що було нами зазначено вище [20].

Окрім цього, ГРД розглядалися й інші питання при аналізі інформації щодо відповідності чи невідповідності кандидатів на посаду судді критеріям професійної етики та доброчесності, зокрема:

- перегляд прийнятих об'єктом перевірки рішень Європейським судом з прав людини;
- перегляд прийнятих об'єктом перевірки рішень на предмет порушень законодавства, у тому числі на конфлікт інтересів [28];
- діяльність об'єкта перевірки на предмет дотримання законодавства та виконання судових рішень щодо нього (наприклад несплата аліментів на утримання

малолітньої дитини колишній дружині («Бангалорські принципи визначають, що «поведінка судді має відповідати високому статусу його посади». На думку ГРД, вказані дії щодо власної дитини суперечать цьому принципу, а отже, є неетичними» [29]);

- публічна підтримка об'єкта перевірки законів, відомих як «закони 16 січня», що спричини ескалацію конфлікту на Майдані під час подій Революції Гідності [30].

Досить поширеним є розгляд ГРД ролі суддів у втручання в автоматизований розподіл справ у суді. Зокрема, береться до уваги «наявна у ГРД інформація з кримінального провадження, яка дає обґрунтовані підстави вважати, що ним встановлені факти тривалого існування в суді України негативної неформальної практики щодо організації розподілу справ. Така практика мала можливість утвердитися в суді України лише за активної чи мовчазної згоди з нею суддів цього суду з нехтуванням принципу незалежності судді. … Масовий характер порушення переконує у тому, що Кандидату було відомо про існуючу практику. Водночас Громадська рада доброчесності не виявила будь-якої інформації, що Кандидат вчиняв активні дії з метою недопущення чи припинення системного незаконного впливу на процеси розподілу справ, хоча це було б тією поведінкою, яка б відповідала етичним стандартам» [31].

Прикладом виходу ГРД за межі своєї компетенції можна навести аналіз ГРД окремих рішень, ухвалених об'єктом перевірки: «.. Громадська рада доброчесності не вперше наголошує, що, оцінюючи відповідність Кандидата критеріям доброчесності і професійної етики, вона не може вдаватися в оцінювання законності ухваленого ним рішення або розглядати таке рішення під кутом його професійних здібностей. Однак ми беремо до уваги окремі рішення, ухвалені внаслідок злого умислу або грубої необережності, коли це підриває авторитет судової влади. Ухвалення суддею такого рішення є порушенням принципів професійної етики незалежно від того, чи було таке рішення оскаржене, скасоване, чи притягався суддя до юридичної відповідальності» [32].

До зазначеного додамо, що ГРД послуговувалася такими сумнівними, на наш погляд, проміжними висновками:

- Кандидат в очах *розумного спостерігача*, не виглядає вільним від будь-яких зв'язків, прихильності чи упередження [33];
- «нерозуміння Кандидатом того, що довіра суспільства до судової системи і впевненість у моральному авторитеті, чесності та непідкупності судових органів має першорядне значення в сучасному демократичному суспільстві» [34].

Окремо зазначимо, що Вища рада правосуддя рекомендувала 111 кандидатів на посади суддів ВС, 25 з яких отримали негативні висновки ГРД [35]. У громадськості та й у самої ГРД є доволі велика цікавість до тих підстав і мотивів, керуючись якими ВРП все ж подолала негативні висновки ГРД. Будучи занепокоєною такою ситуацією ГРД звернулась до Президента України «як гаранта Конституції з проханням не призначати рекомендованих кандидатів, поки у судовому порядку не буде прийнято рішення щодо вищезгаданих порушень, які мали місце під час конкурсу, і допоки ВККС та ВРП не оприлюднять своїх мотивованих рішень із поясненням справжніх причин відхилення висновків та інформації ГРД», а також ініціювати проведення незалежного міжнародного аудиту [36]. Про результати розгляду цього звернення Президентом України нам поки що не відомо.

Варто також зазначити, що законопроектом «Про Вищий антикорупційний суд» № 7440, який внесений Президентом до ВР 22 грудня 2017 р., передбачено створення *Громадської ради міжнародних експертів* з метою сприяти Вищій кваліфікаційній комісії суддів у встановленні для цілей кваліфікаційного оцінювання відповідності кандидатів на посади суддів ВАКС критеріям професійної етики та доброчесності, а також іншим критеріям кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду [37]. Видається, що, оцінивши роботу ГРД, Президент вбачає доцільним створення ще однієї громадської

організації, однак лише для встановлення відповідності названим критеріям виключно кандидатів на посади суддів Вищого антикорупційного суду.

Окрім цього, не можемо не згадати дискусії стосовно оскарження висновків ГРД. Не мало міркувань висловлено і з приводу постанов Окружного адміністративного суду м. Києва, якими скасовані висновки ГРД [38]. З цього приводу цілком слушно, на нашу думку, зазначив суддя Касаційного адміністративного суду в складі ВС В. Бевзенко, що Громадська рада доброчесності не є суб'єктом владних повноважень і її рішення не підлягають оскарженню в адміністративному суді. ГРД «висловлює свої міркування», натомість остаточне рішення прийме ВККС [39]. Варто наголосити, що висновки ГРД є обов'язковими для розгляду ВККС, але необов'язковими для врахування при прийнятті рішення стосовно кандидата (ст. 88 Закону), що підтверджено практикою ВККС. Додамо, що можливі й інші способи захисту у судах загальної юрисдикції прав та інтересів кандидата, який незгідний із висновком ГРД чи інформацією, що надана ГРД ВККС про нього. Для прикладу, вбачається можливим розгляд у суді питання про спростування недостовірної інформації та захисту честі, гідності й ділової репутації [40]. Однак, вочевидь, «поставить крапку» у цій полеміці відповідне рішення ВС.

Деякі висновки

1. Узагальнивши результати нашого аналізу діяльності ГРД, насамперед зазначимо, що вже саме створення та діяльність ГРД як активного учасника процесу реформування з метою подолання корупції в Україні є, без сумніву, досягненням та революційним кроком уперед на шляху до позитивних суспільно-політичних змін нашої держави. І наступним кроком має бути виведення діяльності ГРД на високопрофесійний, демократичний та гласний рівень, аби ні у кого не виникало сумнівів стосовно об'єктивності її висновків.

Водночас вважаємо доцільним висловити такі міркування щодо діяльності ГРД:

- той факт, що ГРД скасовує свої ж рішення, отримавши тільки пояснення об'єкта перевірки, спричиняє втрату довіри та сумніви в обґрунтованості й інших рішень, а також у повноті зібраної інформації. У контексті цього звернемо увагу на те, що у процесі зібрання інформації від об'єкта перевірки не беруться пояснення, що вважаємо недоліком у порядку проведення аналізу інформації;
- напрямки та обсяг перевірки інформації про кандидатів дуже різна: стосовно деяких кандидатів аналізується лише відповідність способу життя отриманим доходам, а стосовно інших перевірка проводиться щодо значно ширшої низки питань [41].

2. Окрім цього, вважаємо неприпустимим використання у висновках ГРД словосполучення «розумний спостерігач», яке завжди орієнтується на розумові здібності спостерігача [42]. Використання цього словосполучення у вищенаведеному фрагменті висновку означає, що, якщо у спостерігача є інша оцінка діяльності кандидата, то він є нерозумним. Не виправдовує використання цього словосполучення і те, що воно вживається у Коментарі до Кодексу суддівської етики, затвердженому рішенням Ради суддів України [43]. Доречним було б використати словосполучення «розсудливий спостерігач».

3. Деяких із зазначених негативних оцінок діяльності ГРД можна б було уникнути, якби ще до початку її роботи були враховані висловлені науковцями та практиками застереження щодо нормативно-правової регламентації проведення ГРД перевірки відповідності критеріям доброчесності та професійної етики. Зокрема, досі залишаються актуальними необхідність нормативного визначення дискреційних повноважень членів ГРД, а також правової регламентації комунікативних стосунків членів ГРД з особами, щодо яких проводиться перевірка, можливості надання ними пояснень або доповнень, необхідності їх присутності на засіданнях ГРД [44].

Враховуючи зазначене, було б доцільно додатково регламентувати порядок проведення перевірок ГРД та підготовки її висновку відповідною інструкцією, яка б: 1)

конкретизувала коло питань, які мають розглядатися щодо кожного із об'єктів перевірки; 2) визначала критерії допустимості джерела інформації стосовно об'єктів перевірки, а також способи перевірки її достовірності. Адже передбачена Регламентом (ст. 21) оцінка достовірності інформації щодо об'єкта перевірки *відповідно до внутрішнього переконання члена ГРД* має суто суб'єктивний характер. На *надійності джерел доказів*, на яких ґрунтуються оцінки (особливо якщо ці докази мають стати основою для негативного оцінювання), наголошується у згаданому вище Висновку щодо Регламенту ГРД [45]. У межах останнього вважаємо обов'язковим передбачити отримання пояснень від об'єкта перевірки (ще на етапі збору інформації) стосовно виявлених ГРД фактичних даних, які породжують сумніви стосовно його доброчесності. Це, на нашу думка, сприяло б уніфікації підходів до проведення перевірок інформації стосовно судді (кандидата на посаду судді), посиливши об'єктивність висновку ГРД.

Видається, що деякі з наведених зауважень, ймовірно, можуть бути враховані в процесі набуття членами ГРД більшого досвіду щодо аналізу інформації стосовно об'єкта перевірки та прийняття відповідних висновків (висловлюємо такі припущення враховуючи те, що ГРД з метою оптимізації своєї діяльності з *березня по липень 2017 року сім раз вносила зміни та доповнення до Регламенту*). Однак врахування інших зауважень потребують ґрунтовних нормативно-правових доопрацювань.

4. Нечітка нормативно-правова регламентація визначення змісту поняття «доброчесності» кандидата на зайняття посади судді (судді) має своїм наслідком виникнення чималої кількості суперечливих результатів діяльності ГРД. Окрім цього, у більшості своїх негативних висновків ГРД наводить лише міркування щодо сумніву відповідності кандидата на посаду судді ВС критеріям професійної етики та (або) доброчесності, не наводячи при цьому відповідної аргументації, чого не може бути допущено в правовій практиці.

Однак, з іншого боку, створення формалізованого шаблону перевірки інформації стосовно судді (кандидата на посаду судді) могло б бути перешкодою впровадження нового для України процесу добору кадрів у системі правосуддя за участю громадськості. На ГРД покладено обов'язок під пильною увагою суспільства виробити найбільш ефективний, демократичний і гласний спосіб впровадження високих етичних стандартів та доброчесності суддівської посади. Безумовно, на цьому шляху будуть і позитивні, і негативні результати практичної діяльності, однак саме таким способом можливо домогтися змін у виробленій роками закритій системі зайняття посади судді.

5. ГРД є лише голосом громадськості у процесі формування суддівського складу. А рішення про підтвердження або непідтвердження здатності судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді *ухвалюється ВККС*. І якщо ГРД у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, то Вища кваліфікаційна комісія суддів України все ж може ухвалити рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді у разі, якщо таке рішення підтримане не менше ніж одинадцятьма її членами.

Суддя (кандидат на посаду судді), який не згідний із рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо його кваліфікаційного оцінювання, може оскаржити це рішення в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України. Однією із підстав оскарження чи скасування такого рішення є те, що це рішення не містить посилання на визначені законом підстави його ухвалення або мотивів, з яких Комісія дійшла відповідних висновків.

Список використаних джерел

1. Огаренко Т.О. Соціальні регулятори правової системи та стратегія їх удосконалення в українському суспільстві // Наше право, 2013, № 4 – С. 5-10.

2. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» від 14.10.2014 № 1699-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1699-18.

3. Указ Президента України «Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності» № 742/2006 від 11.09.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/742/2006.

4. Указ Президента України «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011 – 2015 роки» № 1001/201 від 21.10.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011.

5. Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, ст. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

6. Етика: підручник для бакалаврів / П. С. Гуревич. - 2-е вид., перероб. і дон. - М: Видавництво Юрайт, 2014. - 516 с. - Серія: Бакалавр. Поглиблений курс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://stud.com.ua/52688/etika_ta_estetika/dobrochesnist#994.

7. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова; Худож.-оформлювач Б. П. Бублик. – Харків; Фоліо, 2005. – 767 с. – (Б-ка держ. мови). (с. 151); Словник української мови : у 20 т. Т. 4 : Д-Ж / НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд ; [голов. наук. ред. В. М. Русанівський]. - [уклад.: В. А. Широков та ін.]. – Київ : Наук. думка, – 2010. – С. 306.

8. Овсяннікова О. Громадська рада доброчесності як інститут відновлення довіри громадськості до судової влади та подолання корупції в судовій системі // Право України, 2017. - № 1. – С. 71-79.

9. Глущенко С. Комплекс моральних обов'язків // Закон і бізнес, № 42 (1288), 15-21.10.2011. – С. 5

10. Євроексперт: доброчесність суддів скрізь різна // Закон і бізнес, 29.09.2017 13:19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/130312-evroekspert_dobrochesnist_suddiv_skriz_rizna.html.

11. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 № 2136-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

12. Закон України «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

13. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

14. Закон України «Про Фонд енергоефективності» від 08.06.2017 № 2095-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

15. Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12.11.2015 № 794-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

16. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 № 1698-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

17. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

18. Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

19. Порядок проведення таємної перевірки доброчесності прокурорів в органах прокуратури України, затверджений наказом Генеральної прокуратури України 16.06.2016 № 205 (п.2) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0875-16.

20. Положення про порядок та методологію кваліфікаційного оцінювання, показники відповідності критеріям кваліфікаційного оцінювання та засоби їх встановлення, затверджене рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 03.11.2016 № 143/зп-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/poriadok_ispitu.pdf.

21. Порядок проведення іспиту та методикою встановлення його результатів у процедурі кваліфікаційного оцінювання, затверджений рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України 04.11.2016 № 144/зп-16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vkksu.gov.ua/userfiles/doc/polozhennia.pdf.

22. Висновок щодо Регламенту Громадської ради доброчесності, підготовлений професором, доктором права Діаною Ковачевою, міжнародним експертом Ради Європи, 10.94.2017 р., с. 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/opinion-diana-public-council-of-integrity-uk-copy/1680727bdf

23. Регламентом Громадської ради доброчесності, схваленим рішенням Громадської ради доброчесності № 1/2016 від 23.11.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

24. Ющенко Т. Громадська рада доброчесності після конкурсу до Верховного Суду: чи є майбутнє? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/politics/gromadska-rada-dobrochesnosti-pislya-konkursu-do-verhovnogo-sudu-chi-e-majbutne.htm

25. ВККС оприлюднила частину рішень щодо висновків ГРД (30.11.2017 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua/news/95/vkks-opryliudnyla-chastynu-rishen-shchodo-vysnovkiv-hrd.

26. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Караченцева Ігоря Володимировича критеріям доброчесності та професійної етики від 27 квітня 2017 р. (із виправленою опискою відповідно до рішення Ради від 06.06.2017) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua/data/files/conclusions/27_04_2017/vysn/karachentsev_vysn_vypr.pdf.

27. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Червинської Марини Євгенівни 15 травня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua/data/files/conclusions/15_05_2017/vysn/chervynska_vysn.pdf

28. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Іванової Лариси Броніславівни від 1 травня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

29. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Сахна Романа Івановича від 18.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

30. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Стефанів Надії Степанівни від 18.05.2017 р.; скасований рішенням Громадської ради доброчесності від 25.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

31. Висновок ГРД про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Стратієнко Людмили Василівни 18.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

32. Висновок Громадської ради доброчесності про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Короткевича Олександра Євгеновича 18.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

33. Висновок Громадської ради доброчесності про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Львова Богдана Юрійовича 16 травня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua/data/files/conclusions/16_05_2017/vysn/lvov_vysn.pdf.

34. Висновок Громадської ради доброчесності про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Сімоненко Валентини Миколаївни 05.05.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

35. ВРП рекомендувала 111 кандидатів на посади суддів Верховного Суду (29 вересня 2017) https://hromadskeradio.org/news/2017/09/29/vrp-rekomenduvala-111-kandydativ-na-posady-suddiv-verhovnogo-sudu-spysok.

36. Громадська рада доброчесності закликає Президента гарантувати доброчесний склад нового Верховного Суду, 3 жовтня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua/news/88/hromadska-rada-dobrochesnosti-zaklykaie-prezydenta-harantuvaty-dobrochesnyy-skla.

37. Проект закону «Про Вищий антикорупційний суд» № 7440, який внесений Президентом до ВР 22 грудня 2017 р., прийнято у першому читанні 01.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63218.

38. Див. Постанову Окружного адміністративного суду м.Києва від 07.12.2017 № 826/7186/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70793192.

39. Громадська рада доброчесності: рішення приймає, а про наслідки не дбає? Закон і бізнес. В„–5 (1355) 03.02—09.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/131739-gromadska_rada_dobrochesnosti_rishennya_priymae_a_naslidkiv_.html

40. Такої думки дотримуються й інші науковці, напр. див. Р. Мельник «Громадська рада доброчесності як відповідач в адміністративному суді: «за» і «проти» // Юридичний Вісник України – № 10-11, 9-22.-3.2018 р. – С. 20-21; № 12 (1185), 23-29.03.2018 р. – С. 12.

41. Для порівняння можна назвати висновки ГРД про невідповідність кандидатів на посади суддів ВС ГРД стосовно Багрової Анжеліки Геннадіївни від 27 квітня 2017 р. (розглянуто одне питання) та Іванової Лариси Броніславівни від 1 травня 2017 р. (розгляд окремих семи питань щодо кандидата) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

42. Висновок Громадської ради доброчесності про невідповідність кандидата на посаду судді ВС Головчук Світлани Володимирівни 22.05.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://grd.gov.ua.

43. Коментар до Кодексу суддівської етики, затвердженому рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 року № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf.

44. Глущенко С. Комплекс моральних обов'язків // Закон і бізнес, № 42 (1288), 15-21.10.2011. – С. 5.

45. Висновок щодо Регламенту Громадської ради доброчесності, підготовлений професором, доктором права Діаною Ковачевою, міжнародним експертом Ради Європи, 10.94.2017 р., с. 26. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://rm.coe.int/opinion-diana-public-council-of-integrity-uk-copy/1680727bdf.

УДК 343.292

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОМИЛУВАНИХ ОСІБ

Букалов О.П. *керівник Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України;* **Рудницьких М. І.** *кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Інституту кримінально-виконавчої служби*

Bukalov Oleksandr; Rudnytskykh Maryna CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PARDONED PERSONS

Анотація: *стаття містить результати дослідження кримінологічних характеристик осіб, які були помилувані у 2009 році. Усього були досліджені матеріали справ 290 осіб – 50,1 % відсотка від усіх помилуваних у 2009 році. Предметом дослідження були обрані такі важливі кримінологічні показники помилуваних осіб, як вчинені ними злочини, характеристики та рекомендації адміністрацій установ виконання покарань, а також вік, стать, сімейний стан, рівень освіти, наявність роботи до засудження тощо.*

Ключові слова: *помилування засуджених, кримінологічна характеристика засуджених, повторні злочини.*

Summary: *the article contains the results of the criminological research of persons who were pardoned in 2009. In total, 290 cases were investigated, representing 50.1% of all those who had been pardoned in 2009. The subject of the research is an analysis of important criminological indicators of pardoned persons: committed crimes, characteristics and recommendations of the administrations of penitentiary institutions, as well as age, sex, marital status, level of education, availability of work before conviction, etc.*

Keywords: *pardon of convicts, imprisonment, criminological characteristics of convicts, recidivism.*

Конституцією України закріплено право Президента України на помилування. Воно вважається проявом милосердя та гуманізму по відношенню до осіб, які відбувають покарання. Це право має давні традиції та притаманне багатьом державам світу.

Варто визнати, що помилування – це винятковий вид звільнення від відбування покарання, тому що він не пов'язаний з об'єктивними юридичними обставинами та не залежить від функціонування органів та установ виконання покарання. Разом із тим, помилування як процес не є однозначно визначеним, адже певною мірою залежить від особи Президента України та політики, яку він провадить у цій сфері.

Наразі заслуговує розгляду низка питань, пов'язаних із фактом помилування: які суспільні наслідки тягне за собою факт помилування; який ризик того, що особа вчинить повторний злочин; наскільки небезпечно милувати осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини; які характеристики засудженого найбільше сприяють ухваленню позитивного рішення про помилування; від чого залежить ймовірність того, що особа після помилування знову вчинить злочин, якою є відповідальність держави при цьому; як забезпечити соціальну справедливість при помилуванні.

Такі питання дискутуються, натомість майже завжди дає взнаки брак серйозних досліджень наслідків застосування помилування. До того ж, укази про помилування не публікуються в повному обсязі з огляду на наявність в них персональних даних, а статистичні дані, які оприлюднюються, як правило, є загальними і дозволяють прослідковувати тенденції кількості помилуваних, однак не містять достатньої інформації для проведення будь-яких кримінологічних досліджень.

Метою даної статті є визначення кримінологічних характеристик осіб, до яких було застосовано помилування в певний період.

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні дані, отримані за сприяння Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України.

У цьому дослідженні вперше проаналізовано кримінологічні характеристики осіб, які були помилувані у 2009 році. Цей період був обраний з огляду на те, що надає можливість проаналізувати ситуацію із вчиненням особами, помилуваними у зазначений період, нових злочинів впродовж наступних восьми років, дослідити кількісні та якісні показники таких

злочинів та характеристики осіб, які їх вчинили, а також з огляду на традиційно велику у ті роки кількість помилуваних осіб.

Усього у 2009 році було помилувано Президентом України 573 особи. Упродовж восьми років після помилування вчинили новий злочин 137 з них, або 23,9 % від загальної кількості помилуваних.

Для здійснення порівняльного аналізу та виявлення спільних та відмінних характеристик осіб, які після помилування вчинили новий злочин, та осіб, які злочинів не вчиняли, були обрані в якості порівняльної групи 153 особи, помилувані в цьому ж році та після помилування не вчинили злочинів. Усього було вивчено 290 матеріалів справ помилуваних осіб – 50,1 % відсотка від загального числа у 2009 році.

Аналіз таких важливих кримінологічних показників, як кількість і види вчинених злочинів, тривалість періоду між помилуванням та часом скоєння нового злочину, рекомендації адміністрацій установ виконання покарань щодо доцільності помилування засуджених, надані ними засудженим характеристики, а також вік, стать, сімейний стан, рівень освіти, наявність роботи до засудження дали можливість на основі статистичного методу аналізу даних визначити закономірності при здійсненні помилування у 2009 році та дійти висновків, які доречно враховувати при розгляді клопотань засуджених осіб.

Кримінально-правова характеристика помилуваних осіб. Одним з важливих чинників, який характеризує засуджених осіб та впливає на рішення про помилування, є їх кримінальна історія (кримінальний досвід) – число судимостей на момент розгляду клопотання. У більшості з 290 помилуваних осіб, відібраних для дослідження, судимість перша: загалом були засуджені вперше 188 осіб (64,8%). Але ці дві третини розподіляються між двома досліджуваними групами не пропорційно: серед помилуваних осіб, які не вчинили злочинів після помилування, вперше відбували покарання 116 осіб, або 75,8 %; серед осіб, які не мали судимостей до помилування, вчинили новий злочин після помилування 72 особи або 52,5 %. Відповідно, на момент помилування попередні судимості загалом у двох досліджуваних групах мали 102 особи, або 35,2 %, у тому числі 37 осіб з групи тих, що після помилування злочинів не вчиняли, або 24,2 %, та 65 осіб з групи тих, що вчинили нові злочини після помилування (47,5 %). Очевидно, що частка останніх в своїй групі вдвічі більше, ніж частка таких же серед тих, що злочинів після помилування не вчиняли. Ці дані наведені у Таблиці 1. (Тут і надалі наводяться відсотки від загального числа осіб у відповідній групі: в першій колонці % від числа 137, а в другій – від числа 153 – *прим. авт.*).

Таблиця 1

Взаємозв'язок судимостей та вчинення повторного злочину

Показник	Вчинили новий злочин після помилування, у %	Не вчиняли злочинів після помилування, у %
Не мали судимостей	52,5	75,8
Мають погашені судимості	19,7	9,8
Мали судимості	27,8	14,4

З огляду на наведені дані можна припустити, що особа, яка має судимість, легше йде на вчинення нового злочину, навіть якщо вона була перед цим помилувана. Можливим поясненням такого стану для осіб, які неодноразово відбували покарання, може бути послаблення соціальних зв'язків або взагалі їх зникнення, криміналізація особистості, для якої відбування покарання вже не є незнайомою процедурою, а тому ризик його нового отримання вже не так лякає. Можливо також, що особи, які отримали умовне покарання, сприйняли його як відсутність реального покарання і воно не стало для них стримуючим чинником. Тому при розгляді питання про застосування помилування до особи, яка вже має судимість, доцільно більше уваги приділяти іншим важливим чинникам, які можуть конкурувати із фактом її наявності.

Серед обох досліджуваних груп частка осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі, складає понад 90%, решта мали покарання у вигляді обмеження волі. Цей чинник практично не має будь-якого помітного впливу на досліджувані характеристики.

При аналізі видів злочинів, за які відбували покарання помилувані особи у 2009 році, за результатами вивчення 290 справ можна виділити такі чотири групи: перша – особи, засуджені за

злочини проти життя та здоров'я особи – 22 %; друга – особи, засуджені за злочини проти власності – 45 %; третя – особи, засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та за інші злочини проти здоров'я населення – 16,5 %. Решта 16,5 % осіб відбували покарання за інші види злочинів і складають четверту групу.

Аналізуючи першу групу, бачимо, що частка осіб, які перед помилуванням відбували покарання за злочини проти життя та здоров'я особи та після помилування вчинили новий злочин, складає лише 13,7%.

Натомість серед групи тих, хто після помилування злочинів не скоювали, 30,7%. Це означає, що особи, які відбували покарання за злочини проти життя і здоров'я особи, після помилування майже в 2,5 рази частіше утримуються від повернення до кримінального досвіду, ніж його повторюють. Розподіл за конкретними статтями Кримінального Кодексу України наведений у таблиці 2.

Таблиця 2

Злочини проти життя та здоров'я особи, за якими були засуджені особи на момент помилування

Показник	Загальне число помилуваних, засуджених за цей вид злочину	Вчинили новий злочин після помилування, у % (число осіб)	Не вчиняли злочинів після помилування, у % (число осіб)
Злочини проти життя та здоров'я особи	67	13,7 (19)	31,4 (48)
Стаття 115	15	2,9 (4)	7,1 (11)
Стаття 121	44	6,5 (9)	22,8 (35)
Стаття 122	3	1,4 (2)	0,7 (1)
Стаття 125	5	2,9 (4)	0,7 (1)

Можна констатувати, що серед осіб, які були засуджені за злочини проти життя та здоров'я особи, відносно низький ризик вчинення повторного правопорушення. Навіть, якщо помилувана особа і вчиняла новий злочин, то він був меншого ступеня тяжкості та іншого виду, ніж попередній. Інакше кажучи, особа, яка вчинила тяжкий злочин та була помилувана, після помилування скоріше за все не вчинить такого ж ступеню тяжкості нового злочину. Це дає підстави для припущення, що тяжкість злочину вельми опосередковано пов'язана із ризиком скоєння нового злочину.

Виникає доволі специфічна ситуація: у випадку, коли сам злочин має тяжкі суспільні наслідки, ризик рецидиву серед осіб, які такий злочин вчиняють, досить низький. Це може означати, що при розгляді питання про помилування для такої категорії засуджених доречно звертати увагу як на обставини і зміст скоєного злочину, так не меншою мірою на інші чинники, зокрема, на наявність соціально корисних зв'язків та на поведінку під час відбування покарання.

Найчастіше після помилування вчиняли нові злочин особи, засуджені раніше за злочини проти власності – 52,3 % (таблиця 3).

Таблиця 3

Злочини проти власності, за якими були засуджені особи на момент помилування

Показник	Вчинили новий злочин після помилування у % (число осіб)	Не вчиняли злочинів після помилування, у % (число осіб)
Злочини проти власності	52,3 (72)	37,2 (57)
Стаття 185	29,9 (41)	11,1 (17)
Стаття 186	10,2 (14)	7,8 (12)
Стаття 187	7,2 (10)	12,4 (19)
Стаття 189	0,7 (1)	0,7 (1)
Стаття 190	3,6 (5)	2,6 (4)
Стаття 191	0,7 (1)	2,6 (4)

Варто зазначити, що це найпоширеніші види злочинів, за які відбувають покарання у виді позбавлення волі. Для таких помилуваних осіб складність оцінки ризику скоєння нових злочинів полягає в тому, що ці нові злочини у своїй більшості є невеликої або середньої тяжкості, завдають меншої шкоди порівняно із злочинами проти життя і здоров'я особи. Отже, може складатись оманливе враження, що особи, які їх вчиняють, для суспільства є менш небезпечні у випадку помилування, ніж ті, хто вчинив тяжкі злочини. Та даний аналіз свідчить, що ризик рецидиву серед помилуваних у 2009 році осіб виявився доволі високий.

Особи, засуджені за злочини проти власності, після звільнення за помилуванням найчастіше вчиняли нові злочини, та ще зазвичай такі ж самі, за які були засуджені попередній раз. При розгляді клопотань про помилування таких осіб доречно було б звертати прискіпливу увагу не тільки на обставини злочину, а й на характеристику особи під час відбування покарання, на її освіту, сімейний стан, наявність дітей, тобто на ті чинники, які можуть сприяти адаптації після звільнення та зменшенню ризику повернення до вчинення кримінальних правопорушень.

Третя група осіб – це засуджені за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та за інші злочини проти здоров'я населення (надалі – «злочини у сфері обігу наркотичних засобів»).

Таблиця 4

Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, за якими були засуджені особи на момент помилування

Показник	Вчинили новий злочин після помилування у % (число осіб)	Не вчиняли злочинів після помилування, у % (число осіб)
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів	15,2 (21)	18,3 (28)
Стаття 307	9,4 (13)	15,7 (24)
Стаття 309	5,8 (8)	2,6 (4)

Як свідчать дані таблиці 4, частка осіб, які відбували покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів та після помилування знову вчинили кримінальні злочини, приблизно така ж (15,2%), як і частка осіб, які, відбуваючи покарання за такі злочини, нових злочинів впродовж восьми років не вчинили (18,3%).

Із 21 засуджених за злочини у сфері обігу наркотичних засобів 10 осіб, або 47,6% вчинили після помилування такий самий злочини.

Варто враховувати, що у кримінології виділяють цю групу злочинів як таку, в якій високий рівень рецидиву. Саме тому при розгляді матеріалів про помилування таких осіб важливим є те, чи зберігається наркотична залежність у особи, чи подолана вона, а також чи отримувала особа відповідне лікування або допомогу, чи брала участь у профілактичних заходах, чи є відомості про їх ефективність та які соціально корисні зв'язки особа підтримує.

Число осіб, які засуджені за злочини у цій сфері та які звертаються з клопотаннями про помилування, поступово знижується через невисокі строки покарання у виді позбавлення волі, а також через те, що все частіше їм призначаються покарання, альтернативні позбавленню волі.

Соціальна характеристика помилуваних осіб. Досліджуваними соціальними показниками було обрано вік, освіту, наявність родини та роботи до засудження. При порівнянні вікових меж були встановлені такі відмінності та особливості (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Вік засуджених на момент помилування

Показник	Вчинили новий злочин після помилування, у %	Не вчиняли злочинів після помилування, у %
18-27 років	35	22,2
27-36 років	43,1	32
36-50 років	18,9	33,3
Понад 50	2,9	12,5

років		

Простежується кореляція між віком засуджених та ризиком вчинення повторних злочинів. За даними, наведеними у таблиці 5, можна побачити, що ризик вчинення нового злочину зі збільшенням віку знижується і є мінімальним для осіб старше 50 років, тоді як він є максимальним у віковій групі 18-35 років – 78,1 %.

Серед осіб, які не вчинили нових злочинів, частка осіб віком понад 36 років складає 45,8%. Видається обґрунтованим висновок про те, що чим старше людина, яка клопоче про помилування, тим ймовірніше після звільнення вона не вчинить новий злочин. Ситуація щодо цього показника з 2009 року скоріше за все суттєво не змінилася. Тим більше, що таке становище характерне взагалі для рецидивної злочинності. Кримінологічні дослідження свідчать про її «омолодження»: якщо в 2002 році відсоток осіб віком від 18 до 25 років, які вчинили повторний злочини, становив 40%, то в 2012 році їх частка вже сягнула 42,3%) [1].

Рівень освіти засуджених двох досліджуваних груп суттєво не відрізняється: в обох групах питому вагу складають особи із середньою освітою та зовсім незначна частка осіб із вищою освітою (див. таблицю 6).

Таблиця 6

Рівень освіти помилуваних засуджених

Показник	Вчинили новий злочин після помилування, у % (число осіб)	Не вчиняли злочинів після помилування, у % (число осіб)
Не мали середньої освіти	-	1,3 (2)
Неповна середня освіта	19,7 (27)	11,7 (18)
Середня освіта	72 (99)	75,9 (116)
Неповну вища освіта	2,1 (3)	3,2 (5)
Вища освіта	5,8 (8)	7,9 (12)

З кримінологічної точки зору низький рівень освіти є однією з характерних рис осіб, які скоюють злочини: більшість засуджених, які відбувають покарання, мають невисокий рівень освіти (загальну середню, неповну середню, або й взагалі закінчили лише декілька класів). Цей чинник корелює із ризиком вчинення особою повторних злочинів, а в комплексі з іншими чинниками – підвищує його. Природно, що наявність у особи освіти дає їй можливість на отримання професії та роботи, а значить – заробляти на життя правомірними способами, бути частиною спільноти, мати позитивне соціальне оточення. Хоча в межах даного дослідження рівень освіти осіб з двох досліджуваних груп не сильно відрізняється, однак є наочним стійкий взаємозв'язок із кримінальною спрямованістю особи.

У цьому аспекті при розгляді клопотань про помилування важливо враховувати ставлення засуджених до здобуття ними освіти або професії під час відбування покарання.

Іншим важливим чинником є наявність роботи в особи до засудження. Відсутність її на момент засудження у більшості засуджених є занадто типовою ситуацією. Натомість серед осіб, що вчинили злочин після помилування, до засудження працювало 18, 9 %, тоді як серед осіб, які не вчинили злочину – 28,8 %. То ж наявність роботи тут очікувано проявляється як чинник, що знижує ризик рецидиву.

Таблиця 7

Кількість засуджених, які працювали до покарання

Показник	Вчинили новий злочин після помилування у %	Не вчиняли злочинів після помилування, у %
Працювали	18,9	28,8
Не працювали	81,1	71,2

Сімейний стан засуджених є тим чинником, який відіграє помітну роль при адаптації особи після її звільнення та утриманні її від вчинення нових злочинів. Хоча суттєвих відмінностей між

двома категоріями осіб не вбачається, однак можна помітити, що наявність шлюбних відносин та дітей дещо зменшує ризик вчинення нових злочинів (див. таблицю 8).

Сімейний стан особи неодмінно треба брати до уваги при розгляді матеріалів щодо помилування. Однак, варто враховувати і можливу надмірну формальність цього показника, адже проста наявність родини за відсутності контактів з нею сама по собі може і не мати позитивного впливу на засудженого. Тому важливо, щоб у матеріалах, які готують установи виконання покарань, було зазначено, з ким із рідних і якими способами підтримує засуджений соціально корисні зв'язки.

Таблиця 8

Сімейний стан засуджених

Показник	Вчинили новий злочин після помилування, у %	Не вчиняли злочинів після помилування, у %
Перебували у шлюбі чи фактичних шлюбних відносинах	35,7	40,6
Розлучені	13,8	15
Неодружені	50,5	44,4
Мали дітей	45,2	53

Кримінологічна характеристика помилуваних осіб. Жінок серед загальної чисельності помилуваних у 2009 році – 24%, при цьому серед осіб, які вчинили злочини після помилування, 24 жінки – 17, 5 % та 113 чоловіків – 82, 5 %. Очевидно, жінки більшою мірою утримуються після помилування від скоєння нових злочинів, ніж чоловіки.

Дані щодо терміну, який проходить між звільненням помилуваних осіб та притягненням їх до кримінальної відповідальності за вчинення нового злочину, представлені у таблиці 9. Цей проміжок часу (до вчинення нового злочину) є вельми специфічним та цікавим показником ставлення особи до кримінальної поведінки. Його можна інтерпретувати як ступінь стійкості схильності особи до кримінальної поведінки, до її здатності йти на порушення закону. Цей показник може свідчити, з одного боку, про міру не готовності таких осіб до адаптації та правомірної поведінки після звільнення, а з іншого боку – про відсутність умов на волі, які б дозволяли та допомагали таким особам облаштуватись у житті без порушення закону. Напевно, в цьому є й певна частина відповідальності держави, соціальна політика якої є недостатньо виваженою стосовно звільнених після відбування покарання осіб.

Таблиця 9

Період часу між звільненням особи за помилуванням та моментом нового притягнення її до кримінальної відповідальності

Період часу	Число осіб, які вчинили новий злочин після помилування	Частка осіб, які вчинили новий злочин після помилування, у %
Менше року	2	1,4
Від одного року до двох	22	16
Від двох років до трьох	37	27
Більше трьох років	76	55,6

Водночас цей показник дає підстави вважати, що значна частина помилуваних осіб сприймає застосований до них акт милосердя з боку керівника держави як таке собі умовно-дострокове звільнення волею Президента, тільки як спосіб вийти з-за грат, не відчуваючи при цьому якихось особистих зобов'язань щодо дотримання закону в майбутньому. Тобто особа не відчуває моральної складової, яка міститься в акті помилування.

На нашу думку, такий результат коріниться не тільки в особливостях особистості та її ставленні до суспільства і до потреби поважати імператив закону. Певною мірою відповідальність лежить й на членах Комісії, які мали б уважніше аналізувати інформацію про особу при розгляді питання про застосування помилування та намагатись не ухвалювати позитивних рішень про

помилування щодо таких клопотальників, не надавати Президентові рекомендацій про їх помилування.

Привертає увагу високий показник вчинення нових злочинів помилуваними особами у перші три роки – 44,4 %.

Натомість інтервал у три роки і більше без скоєння злочинів витримали 55,6% помилуваних, які все ж таки врешті-решт не утримались від повернення до протиправних вчинків. Це може свідчити про те, що первинна схильність до протиправної поведінки, яка призвела до вчинення першого злочину, може залишатися у особи доволі тривалий час. Вивчення механізмів впливу на таку схильність та корекції її знаходиться поза межами даного дослідження, тим не менше воно вбачається доволі актуальним.

Після помилування 73 особи зі 137 (53,3%) вчинили новий злочин, який передбачений тим же розділом Кримінального кодексу України, або навіть такий же самий, за який відбували покарання до помилування.

Така ситуація спостерігається перш за все щодо осіб, засуджених за злочини проти власності: із 71 особи, засудженої за такий злочин 53 знову вчинили такі ж самі злочини. Це складає 74,6 % від злочинів проти власності. знову вчинених помилуваними особами.

Водночас особи, до помилування засуджені за умисне вбивство, вчиняли після звільнення зазвичай злочини меншої тяжкості (крадіжки тощо).

Кримінально-виконавча характеристика помилуваних осіб. До інформації, яка має помітний вплив на ухвалення рішення щодо помилування, відносяться відомості про поведінку засудженого під час відбування покарання, відображені у характеристиці, що надає адміністрація установи виконання покарань, а також її висновки або рекомендації щодо можливості та доцільності застосування помилування до особи. У Таблиці 10 представлена інформація про рекомендації щодо помилуваних осіб, яка свідчить, що у 32,6% випадків адміністрація вважала особу такою, що не заслуговує на помилування, або вважала застосування помилування недоцільним чи передчасним. Тим не менше, така особа була помилувана, а згодом після звільнення вчинила новий злочин.

Таблиця 10

Рекомендації адміністрацій установ щодо можливості застосування помилування

Показник	Вчинили новий злочин після помилування, у %	Не вчиняли злочинів після помилування, у %
не заслуговує на помилування	10	9,9
вважає недоцільним	5,1	1,9
вважає передчасним	17,5	13
Ставлення загалом негативне	**32,6**	**24,8**
вважає доцільним	10,9	15
вважає можливим	30,3	24,1
заслуговує на помилування	24,8	35,4
клопоче про помилування	1,4	0,7
Ставлення загалом позитивне	**67,4**	**75,2**

Викликає стурбованість те, що в інших 67,4% випадків, коли особа після звільнення знову вчинила злочин, адміністрація вважала помилування доцільним, можливим або навіть вважала, що особа заслуговує на нього. При обробці відомостей про помилуваних кидається в око дещо формальний підхід при формулюванні рекомендацій: здебільшого в них відсутнє обґрунтування висновку про передчасність або недоцільність застосування помилування. Сумнівними виглядають такі формулювання позиції адміністрації установи виконання покарань, як «*клопоче про помилування*». Ані на сьогодні, ані на той час повноваження «клопотати про помилування» в адміністрації немає. Оскільки інформацію про поведінку в установах виконання покарань надає адміністрація установ, важливо, щоб така інформація була максимально достовірною, повною та вчасно наданою. Для висловлення адміністрацією свого позитивного ставлення до помилування

особи їй краще підбирати інші, більш прийнятні і доречні формулювання. Така ситуація переконливо свідчить про доцільність певних офіційних роз'яснень для працівників установ виконання покарань, які готують матеріали про помилування засуджених. Такі роз'яснення (методичні рекомендації) могли б сприяти упорядкуванню застосування термінології у питаннях помилування.

Нерідко при обґрунтуванні своєї думки адміністрація зазначала: *«у зв'язку із тяжкістю злочину та обставинами його вчинення*». Проте оцінювати обставини і вид злочину – це не зовсім те, що очікується від адміністрації установ виконання покарань, адже роль адміністрації в першу чергу полягає в тому, щоб надавати максимально адекватну інформацію та оцінювати відбування покарання засудженим в установі, зазначати наявність дисциплінарних стягнень, заохочень, надавати відомості про взаємовідносини із родиною та із іншими засудженими, повідомляти про стан здоров'я. До речі, саме стан здоров'я засудженого в окремих випадках може мати суттєве, а часом й вирішальне значення при ухваленні рішення про помилування.

На підставі саме цього комплексу чинників має ґрунтуватись висновок адміністрації щодо доцільності помилування, тоді як обставини та умови вчинення злочину представлені у вироці суду і інформацію про них Департамент з питань помилування представляє Комісії при Президентові України у питаннях помилування.

Висновки. Дане дослідження направлено на визначення кримінологічних та інших характеристик помилуваних осіб, та порівняння цих показників для осіб, які після помилування вчинили нові злочини, та для тих, які після помилування злочинів не скоювали.

Дослідження охоплює 2009 рік. Аналіз наслідків помилування вісім років потому надає можливість оцінити дієвість різних чинників, які брались до уваги при застосуванні помилування, та їх зв'язок із подальшою долею помилуваних.

Якщо спробувати, беручи до уваги результати дослідження, спрогнозувати якості осіб, які у 2009 році мали найбільші шанси на задоволення їх клопотань про помилування, то це жінки віком за 40 років, які вчинили злочин вперше, мали дітей, мали освіту не нижче середньої та які вчинили злочин проти життя і здоров'я громадян середньої тяжкості, а також громадяни літнього віку, також засуджені вперше. Найвищий ризик вчинення нового злочину після помилування мали чоловіки віком до 35 років, які не мали родини, переважно ті з них, хто вже мав не одну судимість, та особливо ті, що вчинили злочини проти власності.

За вісім років кількість засуджених до позбавлення волі значно зменшилась зі 109 тисяч осіб у 2009 році до 39,5 тисяч осіб на початок 2018 року. Природно, що це призвело до значного зменшення числа звернень з клопотаннями про помилуванням. Цей чинник та деякі інші визначають доволі невелике в останні роки – на рівні декількох десятків – число помилуваних осіб щороку. Вбачається виправданим, що і підходи до застосування помилування мають враховувати ці зміни.

Безспірним є той факт, що застосовані критерії для надання помилування у 2009 році призвели до рецидиву у 24%. З огляду на отримані результати дослідження можливо припустити, що при ухваленні рішень про застосування помилування Комісія недостатньо приділяла увагу характеру та обставинам вчинених злочинів, кримінальному минулому кандидатів, а також наявності у них соціальних зав'язків.

Результати дослідження свідчать, що при розгляді питання про можливість помилування оцінку ризику скоєння нового злочину навряд чи доречно вважати пріоритетною. У будь-якому разі дане дослідження дає можливість врахувати досвід застосування помилування у 2009 році.

Про міру практичного врахування цього досвіду свідчать результати роботи Департаменту з питань помилування та Комісії у 2015-2017 роках: з помилуваних за цей період 144 осіб станом на 1 січня 2018 року повторний злочин вчинила одна особа – будучи помилувана за вчинення ДТП, вона була звільнена тільки від основного покарання, а додаткове обмеження – право керувати транспортними засобами було залишено. Порушивши це обмеження, особа була оштрафована.

Процедура помилування включає не тільки чинники, які не складно формалізувати, як от вік, частина відбутого покарання, наявність чи відсутність стягнень та заохочень, а й чинники, які складно формалізувати. Врешті-решт, акт помилування не повинен порушувати баланс соціальної справедливості у суспільстві або негативно впливати на рівень злочинності.

Проведене дослідження закладає цікаву та важливу основу для проведення подальшого вивчення ефективності застосування помилування.

Список використаних джерел

1. Таволжанський О. В, Дейнека В. С. Кримінологічний аспект рецидивної злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.]. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2016. Вип. 77. 228 с. URL: http://www.apdp.in.ua/v77/28.pdf (дата звернення: 28.08.2018).

УДК 343.9

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРОТИ ІНКАСАЦІЇ ГРОШОВИХ КОШТІВ ШЛЯХОМ РОЗБОЮ

Варшавець Я.Л., *здобувач, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки*

Varshavets Y.L. SOCIAL-LEGAL PROVISIONS AND PROCEDURAL PROCEDURE FOR THE FIRST DEVELOPMENT OF CRIME CLAIMS AGAINST CIRCULATION INCASCINATION BY SUCCESS

Анотація. *Статтю присвячено визначенню соціально-правових підстав здійснення досудового розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою, а також проблемі дотримання процесуального порядку початку досудового розслідування такого виду злочину. Автором зроблено акцент на стадії досудового розслідування, що розуміє під собою розв'язання питання про формування і формулювання обвинувачення, яке передається прокурором до суду. Розкривається питання щодо встановлення обставин, що перешкоджають притягненню певної особи як обвинуваченого, а також тих підстав, за якими воно закривається.*

Ключові слова*: досудове розслідування, злочин, інкасація грошових коштів, розбій, Єдиний реєстр досудових розслідувань*

Article is devoted to definition of social legal grounds of implementation of pre-judicial investigation of the crimes committed against collection of money by robbery and also a problem of observance of a procedural order of the beginning of pre-judicial investigation of such type of crime.

The author has separately paid attention to the first stage of pre-judicial investigation, namely to its beginning. Also, the emphasis on purpose of a stage of pre-judicial investigation which understands as itself(himself) the solution of a question of formation and a formulation of charge which is brought by the prosecutor to trial is placed. The question of establishment of the circumstances interfering involvement of a certain person as the defendant and also those bases on which it is closed reveals. If the circumstances exempting the person from criminal liability are during the investigation established, then business has to be directed to court.

The perspective of information about registrars and users who are included in the reference book of organizational structure the Register on each body of pre-judicial investigation and prosecutor's offices reveals.

The author has generalized proceeding decisions, according to the Criminal procedural code of Ukraine, subject to obligatory entering into the Unified register of pre-judicial investigations, namely: date of receipt of the statement, message about criminal offense or identifications from other source of circumstances which can demonstrate commission of criminal offense; surname, name, middle name (name) of the victim or applicant; other source from which circumstances which can demonstrate commission of criminal offense are found; a summary of circumstances which can demonstrate commission of criminal offense brought the victim, the applicant or revealed from other source; preliminary legal qualification of criminal offense with the indication of article (a part of article) of the law of Ukraine on criminal liability; surname, name, middle name and position of the official who has entered data in the Register and also the investigator, the prosecutor who has entered data in the Register and/or I have begun pre-judicial investigation; other circumstances provided by the provision on the Unified register of pre-judicial investigations.

Keywords: *pre-trial investigation, crime, cash collection, robbery, Uniform registry of pre-trial investigations*

Після вчинення будь якого злочину взагалі і розбійного нападу проти інкасації грошових коштів зокрема, відкривається кримінальне провадження, підставою для якого є заява чи повідомлення про його вчинення.

Така заява чи повідомлення з моменту прийняття відповідним органом до початку досудового розслідування проходить три етапи:

1) прийняття та реєстрація заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення;

2) перевірка заяви (повідомлення), яка полягає у з'ясування наявності (чи відсутності) ознак злочину, передбаченого Особливою частиною КК України;

3) внесення відомостей до ЄРДР, що означає початок розслідування [4, с. 8].

Єдиний реєстр досудових розслідувань, за визначенням Столітнього А.В., «це упорядкована ієрархічна інформаційно-аналітична база електронних процесуальних документів, що забезпечує фіксацію, зберігання, захист, облік, пошук та узагальнення відомостей про кримінальні правопорушення осіб, що їх вчинили, рішень слідчого чи прокурора, хід та результати досудового розслідування і використовується для аналізу загальних даних, формування звітності та надання інформації про відомості внесені до Реєстру» [13, с. 135-136].

Дещо інше визначення Єдиного реєстру досудових розслідувань дається іншими авторами, під яким розуміється «упорядкована електронна інформаційна база кримінальних процесуальних документів, метою якої є фіксація, зберігання, облік, захист, пошук, узагальнення, використання відомостей про кримінальне правопорушення, осіб, що їх вчинили, процесуальні рішення слідчого, процедура та початок про хід досудового розслідування» [4, с.9].

Така електронна система функціонує на загальних засадах кримінального процесу. З провадженням у кримінальну процесуальну діяльність Реєстру виділяють чотири форми фіксації процесуальних рішень та дій: паперовій, паперово-електронний, електронно-паперовий та електронний.

Джерела інформації про вчинення кримінальних правопорушень та інших подій, що надходять до органів національної поліції, уповноважених розпочати досудове розслідування, чітко визначені в п. 1.2 Інструкції «Про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події», затвердженої наказом МВС № 1050 від 19 листопада 2012 року [7].

Згідно із пунктами 3.5, 3.11 цієї Інструкції, ці джерела інформації поділяють на дві групи:

- до першої групи належать заяви та повідомлення фізичних та юридичних осіб, які містять інформацію про кримінальні правопорушення та інші події;

- до другої групи належать заяви та повідомлення фізичних та юридичних осіб, які не містять відомостей, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення.

До інформації першої групи належать відомості, які відповідно до ст. 214 КПК України є підставою для внесення даних до ЄРДР та початку досудового розслідування [7].

Досудове розслідування злочинів, вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою являє собою регламентовану кримінальним процесуальним законом діяльність оперативних підрозділів, органів досудового розслідування, прокурора, спрямовану на збирання, перевірку й оцінку доказів для вирішення питання про наявність або відсутність події кримінального правопорушення, вини певної особи в його вчиненні, про характер і розмір шкоди, заподіяної правопорушенням, на встановлення інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні [3].

За функціональною спрямованістю в структурі досудового розслідування виділено три етапи: 1) початок досудового розслідування; 2) здійснення досудового розслідування; 3) завершення досудового розслідування. Зазначені етапи супроводжуються

обов'язковими електронними процесуальними процедурами, передбаченими ЄРДР, які є невід'ємним елементом лише стадії досудового розслідування.

З моменту отримання відомостей про кримінальне правопорушення до їх внесення в ЄРДР є самостійною прихованою стадією кримінального провадження.

В.М. Тертишник визначив вказану (початкову) стадію як дослідче провадження [14].

У зазначеній стадії беруть участь слідчий, прокурор, заявник, потерпілий, особи, що дали пояснення, поняті, експерт, спеціаліст, інші учасники огляду місця події. Засобами перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення є: огляд місця події, огляд трупа, отримання предметів та документів від заявника, їх огляд; одержання пояснень від учасників кримінального провадження та інших осіб, якщо вони проти цього не заперечують. У кінці цієї стадії може бути прийнято рішення про внесення до ЄРДР відомостей, що зобов'язані зробити слідчий або прокурор за наявності ознак кримінального правопорушення, або про відмову у внесенні відомостей до Реєстру, яка передбачає інший порядок розгляду звернення: наприклад, відповідно до вимог Закону України «Про звернення громадян» [6], з наданням роз'яснення заявнику.

Ця (початкова) стадія кримінального процесу згідно ч. 1 ст. 214 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора невідкладно в граничний 24-годинний термін після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення після самостійного виявлення ним будь якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування [8, с. 422].

Згідно ст. 2 КПК України досудове розслідування злочинів вчинених проти інкасації грошових коштів шляхом розбою в першу чергу вирішує загальні завдання кримінального провадження у властивій йому процесуальній формі: здійснення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінального правопорушення з тим, щоб: а) кожний, хто його вчинив, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини; б) жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу; в) до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [8, с. 16].

Стадія досудового розслідування має кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. Кримінально-правове значення досудового розслідування полягає у тому, що у ньому здійснюється кваліфікація кримінального правопорушення: спочатку у ЄРДР, потім у повідомленні про підозру і, нарешті, – в обвинувальному акті. Кримінальне процесуальне значення стадії досудового розслідування виявляється в тому, що у ній встановлюються межі судового розгляду [1].

Призначенням стадії досудового розслідування є розв'язання питання про формування і формулювання обвинувачення, яке передається прокурором до суду. У разі встановлення обставин, що перешкоджають притягненню певної особи як обвинуваченого, кримінальне провадження закривається. Якщо під час розслідування будуть встановлені обставини, що звільняють особу від кримінальної відповідальності, то справа має бути направлена до суду [2].

В КПК України передбачено вісім процесуальних рішень, відомості про які має бути внесено до ЄРДР: початок досудового розслідування (ст. 214), визначення місця проведення досудового розслідування (п. 2 ч. 4 ст. 218); повідомлення про підозру (ч. 4 ст. 278); зупинення та відновлення досудового розслідування (ч.ч. 3,4 ст. 280); оголошення розшуку підозрюваного (ч. 2 ст. 281); завершення досудового розслідування (ч. 3 ст. 283); здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 6 ст. 297- 4). До того ж невнесення вказаних даних до електронної системи передбачає нечинність відповідних процесуальних дій, про що свідчить визначена ст. 214 КПК України заборона проведення

досудового розслідування до внесення відомостей до ЄРДР [8]. Така форма фіксації процесуальних дій відображає паперово-електронну форму досудового розслідування.

Реєстраторами ЄРДР є: прокурори, у тому числі: керівники прокуратур; керівники органів досудового розслідування; слідчі: органів прокуратури, національної поліції, безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, та органів державного бюро розслідувань (з моменту створення). Після отримання від керівника доручення про проведення досудового розслідування саме реєстратори вносять до ЄРДР відомості, передбачені ч. 5 ст. 214 КПК України [9].

Відомості про реєстраторів та користувачів заносяться до довідника організаційної структури Реєстру по кожному органу досудового розслідування та прокуратурах. Кадрові підрозділи органів прокуратури, національної поліції, СБУ, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, ДБР та НАБУ у день підписання наказу про призначення чи звільнення керівника прокуратури, прокурора, керівника органу досудового розслідування та слідчого письмово повідомляють про це осіб, відповідальних за ведення довідників зазначених відомств, для внесення до них змін про реєстраторів [10].

Суб'єктами, які здійснюють технічне і технологічне супроводження функціонування ЄРДР є: адміністратор ЄРДР (ГПУ, прокуратури обласного рівня), зокрема працівники відділу ведення ЄРДР (у системі суб'єктів є іншими непроцесуальними учасниками). Статус даних осіб регулює Положення, але на рівні законів та КПК України про таких осіб не згадується [5, с. 71].

Такі суб'єкти не є процесуальними керівниками або керівниками прокуратури відповідно до ст.ст. 36, 37 КПК України та не наділені процесуальними правами, однак безпосередньо впливають на процес шляхом видачі електронних ключів доступу до Реєстру.

Вісім процесуальних рішень, згідно з вимогами КПК України, підлягають обов'язковому внесенню до Реєстру. Зокрема, до ЄРДР вносяться відомості про:

1) початок досудового розслідування кримінального правопорушення, вчиненого проти інкасації грошових коштів, які повинні містити таку інформацію:

а) дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

б) прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

в) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

г) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

д) попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

ж) прізвище, ім'я, по-батькові та посаду службової особи, яка внесла відомості до Реєстру, а також слідчого, прокурора, який вніс відомості до Реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

з) інші обставини, передбачені положенням про Єдиний реєстр досудових розслідувань (ч. 5 ст. 214 КПК України);

2) визначення місця проведення досудового розслідування(ч. 4 ст. 218 КПК України);

3) дату та час повідомлення про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність (ч. 4 ст. 278 КПК України);

4) зупинення досудового розслідування(після оформлення постановою прокурора або слідчого за погодженням з прокурором) (ч. 4 ст. 280 КПК України);

5) відновлення досудового розслідування(після оформлення постановою прокурора або слідчого) (ч. 3 ст. 282 КПК України);

6) оголошення розшуку підозрюваного, після винесення окремої постанови (якщо досудове розслідування не зупиняється) або постанови про зупинення досудового розслідування (якщо таке рішення приймається із зазначенням даних про розшук) (ч. 2 ст. 281 КПК України);

7) закінчення досудового розслідування (після паперового оформлення: закриття кримінального провадження, звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру) (ст. 283 КПК України);

8) здійснення спеціального досудового розслідування(ч. 6 ст. 297- 4 КПК України)[5, с. 71-72].

Внесення певних даних до Реєстру передбачено також Положенням про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, яке частково дублює вимоги КПК України з цього питання. Відповідно до п. 2.1 розділу І Положення, до Реєстру вносяться відомості про: електронний сегмент стадії досудового розслідування:

1) час та дату надходження заяви, повідомлення про кримінальне правопорушення або виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

2) прізвище, ім’я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника;

3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення;

4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела;

5) попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

6) передачу матеріалів та відомостей іншому органу досудового розслідування або за місцем проведення досудового розслідування (ч. 5 ст. 36, ч. 7 ст. 214, ст.ст. 216, 218 КПК України);

7) прізвище, ім’я, по -батькові та посаду слідчого, прокурора, який вніс відомості до Реєстру та/або розпочав досудове розслідування;

8) дату затримання особи;

9) обрання, зміну та скасування запобіжного заходу (ст.ст. 178, 200, 202, 492, 493, 508 КПК України);

10) час та дату повідомлення про підозру, відомості про особу, якій повідомлено про підозру, правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

11) час та дату складання повідомлення про підозру; відомості про особу, стосовно якої складено повідомлення про підозру; правову кваліфікацію кримінального правопорушення, у вчиненні якого підозрюється особа, із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, у разі неможливості повідомлення такій особі про підозру з об’єктивних причин;

12) юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру;

13) зупинення та відновлення досудового розслідування;

14) оголошення розшуку підозрюваного;

15) об’єднання та виділення досудових розслідувань;

16) продовження строків досудового розслідування та тримання під вартою;

17) встановлені, відшкодовані матеріальні збитки, суми пред'явлених позовів у кримінальному провадженні, вартість арештованого майна;

18) закінчення досудового розслідування [5, с. 73-74].

До клопотань про: 1) дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії та обшук окрім оригіналів або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, також повинен бути доданий витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання; 2) застосування, зміну або скасування заходу забезпечення кримінального провадження – додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання. Потерпілий та заявник, відповідно до ст.ст. 56, 60 КПК України, мають право отримати від органу, до якого подали заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію (витяг з ЄРДР).

Витяг з Реєстру – це документ про внесення певних відомостей про кримінальне правопорушення до Реєстру або про відсутність таких у Реєстрі (п. 4.1 розділу I Положення) [11].

У КПК України відсутнє визначеня ЄРДР, тому ми підтримуємо запропоновано Діковим І.В. визначення Єдиного реєстру досудових розслідувань як упорядкованої електронної інформаційної бази кримінальних процесуальних документів, метою якої є фіксація, зберігання, пошук, облік, захист, узагальнення, використання відомостей про кримінальне правопорушення, осіб, що його вчинили, процесуальні рішення слідчого, прокурора, початок та хід досудового розслідування [5, с. 77].

І.В. Чурікова зазначає, що час з моменту отримання відомостей про кримінальне правопорушення до внесення в ЄРДР є прихованою стадією відкриття кримінального провадження та самостійною стадією кримінального процесу [12]. Вказана стадія лише частково охоплюється кримінальним процесуальним законом, який передбачає граничний, 24-годинний термін відповідної реєстрації (ч. 1 ст. 214 Кодексу).

Таким чином, підставами для початку досудового розслідування є заява (про вчинений злочин; з'явлення із зізнанням); повідомлення (підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення кримінального правопорушення; повідомлення, опубліковані в пресі); самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінальногоправопорушення (під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації, матеріали оперативних підрозділів, виконавчої служби, контролюючих органів тощо).

Список використаних джерел

1. Вакулік О.А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: навч. посіб. / О.А. Вакулік, Ю.І Азаров // 2015. – 184 с.

2. Варій М.Й. Психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / М.Й. Варій // К: Центр учбової літератури. – 2007.–288 с.

3. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений / И. Ф. Герасимов // Свердловськ.– 1975. – С. 174.

4. Діков І.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Автореф.дис…… канд. юрид. наук.-Ірпінь. –2016. –16 с.

5. Діков І.В. Особливості кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Дис. канд. юрид. наук.– Ірпінь.– 2016.– 230 с.

6. Закон України «Про звернення громадян» / [Електронний ресурс].-Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр

7. Інструкція «Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах поліції заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події, затвердженої наказом МВС №1377 від 06 листопада 2015 року [Електронний ресурс].- Режим доступу:

http: //zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1498-15

8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відпов. ред. С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко// Харків.– Одіссей. – 2013. – 1104 с.

9. Нефьодов Максим. Законопроект «Про публічні закупівлі» має бути прийнятий якнайшвидше // Український кризовий медіа - центр. − 2015.− 21 грудня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uacrisis.org/ua/38807-procurement

10. Общая теория государства и права. Академический курс в 3-х т.− Изд. 2-е, перераб. и доп. − Т.1 / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко // − М: Зерцало – М.– 2002. – 528 с.

11. Оніщенко Н.М. Загальна характеристика правової системи як інтегруючої категорії правової науки / Н.М. Оніщенко // Правова держава. – Вип. 11 – К.– 2000.− С. 62−64

12. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII [Електронний ресурс]. − Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.

13. Столітній А.В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія /А.В. Столітній //– Київ. – 2016.– 724 с.

14. Тертишник В.М. В рамках антикорупційних заходів відкрито інформацію про власників земель по всій території України [Електронний ресурс] //Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів державної влади. – 2015.−5жовтня.−Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248533212&cat_id=244276429

ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ КРУГЛОГО СТОЛУ НА ТЕМУ "ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА"

Кацевич Т., здобувач вищої освіти Філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка

27 квітня 2018 року в рамках щорічної наукової конференції «Дні науки» Філософського факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка студентами 4 курсу спеціальності «політологія» було організовано та проведено круглий стіл на тему **"ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА"** під головуванням доктора юридичних наук, професора кафедри теорії держави та права, президента «Асоціації Українських правників» Костицького Василя Васильовича.

Взяти участь у роботі круглого столу, презентувавши власні наукові здобутки, а також висловити думки з приводу актуальних проблем в галузі прав людини мали змогу всі бажаючі. Робота круглого столу відбувалася у формі представлення учасниками доповідей в межах окресленої тематики, а також обговорення найбільш дискусійних тем. Свої наукові напрацювання презентували **Гончарук Ігор, Кацевич Тетяна, Єсенніков Кирило та Мусієнко Катерина.** Кожен виступ тривав близько 15-ти хвилин, проте навіть за такий короткий час доповідачам вдалося окреслити актуальність досліджуваного питання, змістовно та якісно розкрити сутність проблематики, зазначити перспективи подальшого розвитку даної теми, а також відповісти на запитання журі, до складу якого входили Калина Юлія, Година Аліна та Галькевич Оксана – студентки філософського факультету.

Першим доповідачем, **Кирилом Єсенніковим**, було проаналізовано рівень забезпечення прав людини в Індії, зокрема, крізь призму розгляду трьох основних проблем індійського суспільства: кастова стратифікація, взаємовідносини мусульман та індуїстів, проблема прав жінок. Здобуття незалежності дало новий імпульс для розвитку індійського права. Рішучий крок у реформуванні правової системи країни було зроблено з прийняттям Конституції 1950 року, що проголосила світський характер держави. Конституція закріпила досить широкий перелік демократичних прав і свобод громадян, а також встановила їх гарантії, насамперед можливість звернення до Верховного суду в разі порушення конституційних прав і свобод.

Перетворення Індії на незалежну державу не означало відмови від укорінених правових концепцій і прийнятого в колоніальний період законодавства. У Конституції міститься підтвердження того, що створене раніше право продовжує діяти. Водночас Верховний суд країни визначив, що британські акти застосовуються, якщо вони не

суперечать національному суверенітету. У 1960 році був прийнятий Закон про британські акти, призначені для застосування в Індії, яким були скасовані 258 британських статутів.

Протягом другої половини XX століття правова система Індії розвивалася, спираючись водночас на цінності традиційного індуського й адаптованого загального права, а також широко використовуючи позитивний досвід інших правових систем.

Наступною учасницею круглого столу, **Кацевич Тетяною**, була представлена доповідь на тему «Забезпечення міжнародних стандартів прав і свобод в Україні». 16 липня 1990 року Верховною Радою УРСР була прийнята Декларація про державний суверенітет, в якій Розділом Х було закріплено наступне положення: Україна визнає верховенство загальнолюдських цінностей над класовими, примат норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права. Всі можливі наслідки реалізації цієї норми ще не усвідомили не тільки окремі громадяни України але й державні органи та посадові особи. Україна ввела у своє законодавство міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, а отже і цілий ряд міжнародних документів по захисту прав і свобод людини і громадянина. Як наслідок – фактично в національний правопорядок була інкорпорована цілком нова структура по нагляду за виконанням законодавства – міжнародні органи із захисту прав людини.

Об’єм правових засобів захисту в сучасний період значно розширено завдяки підключенню до національних, внутрішньодержавних механізмів механізму захисту прав та свобод людини міжнародної юрисдикції. Мова йде про міжнародно-правові гарантії прав людини, які закріплені в універсальних та регіональних міжнародних нормативно-правових актах. Як же діють та реалізуються міжнародні стандарти у національному праві?

Справа в тому, що реальне здійснення та захист основних прав людини конкретною особою забезпечується передусім правовими механізмами, що діють у державі. Стаття 9 Конституції України зазначає, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, тобто є частиною внутрішньодержавного права. Але щоб норми міжнародних договорів справді діяли, недостатньо лише назвати їх частиною внутрішньодержавного права. Загальновизнані норми міжнародного права за своїм характером не є такими, що діють самі по собі, вони сприймаються правовою системою не як норми-регулятори, а як норми-принципи.

Єдиний шлях до їх виконання – видання відповідного законодавчого акта, спрямованого на виконання міжнародної норми права. Отже, правова національна система припускає безпосередню дію належним чином ратифікованих норм міжнародних договорів поряд з національним законодавством, але пріоритет останнього полягає у тому, що саме воно забезпечує засоби реалізації, охорони та захисту прав людини.

Входження України до міжнародної системи захисту прав людини: проблематика сьогодення. Виходячи з розуміння міжнародної системи захисту прав людини як системи всесвітніх (універсальних) та регіональних засобів забезпечення прав людини, які створені і використовуються всесвітнім співтовариством в особі Організації Об'єднаних Націй та регіональними організаціями, ми включаємо сюди універсальні та регіональні міжнародно-правові акти з прав людини та універсальні і регіональні органи по спостереженню, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та по захисту цих прав (суди, трибунали). Україна як одна з держав — засновниць ООН входить до всесвітньої системи захисту прав людини з 1945 р., беручи участь у розробці міжнародно-правових актів з прав людини та в роботі контрольних і правозахисних органів ООН. Однак про реальний, самостійний етап цієї участі можемо говорити, починаючи з 1991 р., коли Україна як незалежна держава стала суб'єктом міжнародного права. Термін перебування України в європейській системі захисту прав людини значно коротший і починається з листопада 1995 р., коли Україна стала членом Ради Європи.

Крім того, в січні 1992 р. Україна була офіційно визнана як одна з повноправних держав — учасниць НБСЄ (нині ОБСЄ).

Та, попри недовгий час перебування в європейській системі захисту прав людини, його результативність очевидна. Саме протягом цього короткого терміну Україна досягла конкретних результатів у сфері забезпечення прав людини, серед яких визнання юрисдикції Європейського суду з прав людини і реальне здійснення громадянами України свого права на міжнародний захист, скасування смертної кари тощо.

До позитивів можна віднести і те, що обмеження цих прав та свобод людини також однозначно визначені в Основному Законі. У цілому Конституцією України передбачено не більше десяти підстав для обмеження прав і свобод людини, в той час як у міжнародно-правових актах та й у конституціях багатьох країн світу їх значно більше. Разом з тим у законодавстві України є багато норм з прав людини, які перебувають у колізії з іншими законодавчими нормами, нормами Конституції України та міжнародно-правовими нормами.

Третім доповідачем, **Ігорем Гончаруком** було зазначено проблеми реалізації забезпечення права кожної людини на свободу світогляду і віросповідання, що закріплене у ст.35 Конституції України. Чинне національне законодавство пропонує модель, згідно з якою церква і релігійні організації відокремлені від держави (ст.35 Конституції України), усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. У нинішніх умовах відносини між церквою і державою дедалі набувають характеру рівноправного діалогу.

Масштабний розвиток інституційної мережі віросповідних організацій, зростання публічного авторитету церков, активізація релігійних спільнот на ниві соціального служіння свідчить про можливість громадянам нашої країни вільно задовольняти свої конституційні права на свободу совісті та віросповідання. Водночас є наявність багатьох проблем у сфері забезпечення прав людини на свободу совісті та віросповідання. Саме наявність даних проблем учасник намагався висвітлити у своїй доповіді. Дослідження стосувалось питань удосконалення чинного законодавства про свободу совісті і релігійні організації, процедури відновлення права релігійних громад на реституцію церковного майна, націоналізованого (конфіскованого) за часів колишнього Союзу РСР, повернення релігійним організаціям культових та інших церковних споруд, які перебувають у державній або комунальній власності, реалізації права на виділення земельних ділянок, оренди об’єктів нерухомості для релігійної діяльності, вжиття заходів щодо протидії розпалюванню міжконфесійної ворожнечі**.**

Останньою із заслуханих була доповідь **Катерини Мусієнко** на тему **«**Механізми забезпечення прав і свобод людини і громадянина внутрішньо переміщених осіб: законодавчий аспект». Після анексії Криму у 2014 році та початку збройного конфлікту на Сході України важливим стало дослідження нормативно-правової бази врегулювання питання забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина ВПО. В українському законодавстві це питання врегульовано, зокрема, законом “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”. Існує низка проблем, пов’язаних з визначенням самого поняття «внутрішньо переміщено особи».

Перелік причин, згідно яких особа має право набути статусу ВПО є вичерпним та включає «уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру». Не зважаючи на те, що у Керівних принципах з питання переміщення осіб всередині країни надано визначення внутрішньо переміщених осіб, яке отримало широке міжнародне визнання, в ньому відсутнє уточнення «зокрема», тобто перелік причин не є вичерпним.

Стаття 2 Закону “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” встановлює, що Україна має вжити всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, щодо запобігання вимушеного внутрішнього переміщення осіб. Варто зауважити, що як у Кримінальному кодексі України, так і в самому Законі не передбачено санкцій за порушення даної норми. Згідно взятих зобов’язань Україна, проте не ратифікувала Римський статут, що перешкоджає здійсненню ефективного правосуддя щодо захисту від вимушеного переміщення. Питання збору даних про ВПО також потребує правового регулювання.

Закон про ВПО закріплює функціонування Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб, порядок створення якої має визначатися Кабінетом Міністрів України. Але відповідні врегулювання відсутні, крім цього КМУ має вказати цілі збору персональних даних та їх захист, а також включити в базу потенційно інших ВПО, не обмежуючи перелік ВПО з Криму та Східної України. Важливим питанням залишається також призначення омбудсмана, або відповідальної інституції, яка зможе взяти на себе повноваження щодо моніторингу та інформування про додержання прав людини і громадянина ВПО, проводитиме консультації щодо врегулювання спірних питань з представниками ВПО. Цей перелік питань не є вичерпним, актуальними залишаються також питання усунення дискримінації, возз’єднання сімей, житлові питання тощо, які потребують подальшого врегулювання та відповідності законодавства України міжнародним нормам права.

Наприкінці, після представлення учасниками своїх доповідей, запитань та уточнень журі, було проведене анонімне голосування з метою визначення переможців, авторів кращих доповідей. За підсумками роботи круглого столу "ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА" дипломи І ступеню від «Асоціації Українських правників» отримали студентки Кацевич Тетяна та Мусієнко Катерина, дипломами ІІ ступеню було нагороджено Єсеннікова Кирила та Гончарука Ігоря.

Офіційне вручення дипломів відбувалося на закритті Конференції «Дні науки» в актовій залі Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. Переможці отримали почесні нагороди від декана філософського факультету, доктора філософських наук Конверського Анатолія Євгеновича.

Студенти філософського факультету висловлюють подяку Костицькому Василю Васильовичу за можливість проведення такого заходу, здатність проявити особисту ініціативу щодо його організації, за надання змоги висловити власні погляди та міркування, долучившись до жвавої дискусії та обговорення дійсно нагальних питань у сфері захисту прав людини не лише в Україні, але й із залученням аналізу міжнародного законодавства.

LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO LIFE OF UNBORN HUMAN PROTECTION IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGISLATIONS

Pogorilenko A., *Master of Law, Taras Shevchenko national university in Kyiv Mykolas Romeris University Vilnius*

Annotation. *This paper provides with a comparison of international human rights acts and national legislations in respect to protection of the right to life of unborn human being. Analysis is done in the light of recent researches in the field of human embryology as well as in historical perspective. The main finding is nonconformity of most national laws with the principle of respect to sanctity of human life and a weak protection of it on international level. However, some positive aspects exist: many international instruments foresee unborn life as worth of protection and many national jurisdictions accompany the principle of respect to human life by strong legal mechanisms from the moment of it beginning.*

Анотація. *У даній роботі здійснений порівняльний аналіз інтернаціонального та національних законодавств у аспекті захисту права на життя ненародженої дитини. Аналіз здійснений в світлі останніх наукових досліджень у сфері ембріології людини, а також з використанням ретроспективного методу. Було виявлено невідповідність законодавств більшості держав та деяких міжнародно-правових актів до принципу поваги до людського життя. Серед позитивних моментів варто відзначити наявність деяких механізмів захисту ненародженого життя на міжнародному рівні та наявність у багатьох юрисдикціях потужних інструментів захисту життя з моменту його початку.*

Keywords: *international legislation; national legislation; unborn life; legal protection; embryology; historical perspective; international legal instruments*

Introduction. Right to Life is considered the most important, basic right. “If one could be arbitrarily deprived of one’s right to life, all other rights would become illusory.” [1] Right to Life is mentioned in many Constitutions – the main laws of many states. It belongs to the rights of the first generation. Along with other rights of this group, the right to life has the highest value for a person and is a prerequisite for all other rights.

Looking back on the history of humanity for the last 2000 years, it could be confidently confirmed that from the birth of Jesus Christ the value of human life has increased significantly. At the international and continental levels - the value of human life is declared, and almost everywhere - the deprivation of life without a legal basis is strictly forbidden.

The right to life was identified by ancient Greeks and Romans with reasonable laws of nature and not separated from morality. Representatives of the Renaissance for the first time under the influence of the natural-legal concept formulated the concept of "human rights", which was an integral part of the right to life[2]. Protection of born human life (at least “innocent” one) was a kind of clear through history, nevertheless with some exceptions (assumption of possibilities to “abort” 5 years old child in some ancient countries) [3].

Historically, however, approaches to the protection of unborn life varies according to a region and to a time. In the ancient Rome, there was a practice of abortion, usually when it was about danger to mother’s life, but with exception of ban when it was done without *paterfamilias* allowance. There was a trend to give more rights to a fetus through years which finished with first anti-abortion laws in second century[4].*“Greek and Roman law afforded little protection to the unborn. If abortion was prosecuted in some places, it seems to have been based on a concept of a violation of the father's right to his offspring. Ancient religion did not bar abortion.”* [5] Most Greek thinkers accepted abortion. For the Pythagoreans, on the other hand, it was a dogma, because for them was animate at the moment of conception. Hippocratic Oath which is known as classical ethical principle of physicians prevented harm to anyone, **including an unborn child.** With the end of antiquity, a change of views of majority has taken and the prevalence of prohibition of abortion has taken place in conformity with Christian church’s teaching. Nearly all European states condemned abortion practices throughout the development of humanity. However, not only theological reasons led to the conclusion that abortion should be illegal. There were a number of factors that led to this change in opinions about abortion in the early 19th century. In the United States, where physicians were the leading proponents of abortion criminalization laws, shifts in medical knowledge played a crucial role in influencing anti-abortion opinion. Science had discovered that conception covered a more or less continuous process of development, which would create a new human being if uninterrupted. Moreover, quickening was found to be neither more nor less important step in the process of gestation than any other one. On a logical basis, many physicians concluded that if society considered it unthinkable to terminate pregnancy after the fetus had quickened, and if quickening was a relatively unimportant step in the gestation process, then it was just similarly wrong to terminate a pregnancy before quickening as after quickening. [6]

In France, abortion was illegal up to 1975 with exclusion of French revolution, when it was de-criminalized. One of the most famous documents punishing abortion was 1810 Napoleonic Code, which punished any person who performed abortion with imprisonment[7].

France legalized abortion in Law 75-17 of 18 January 1975, which accepted to perform an abortion on request before the end of tenth week of pregnancy. In England, laws were strict in regards to abortion until 1967, when liberalization occurred[8].

Thus, it could be confidentially stated, that wide acceptance of abortion practices is a new phenomenon which could testify the descending of global respect to human life. We proclaim, that this is not fair vector of human morality development and that this situation should be corrected.

Level of exploration of the topic. Right to life as a legal category was earlier investigated by different scholars. Medical, biological, philosophical fundament for right to life could be found in scientific works of Lyudmila Hrydkovets[9], Erich Blyehshmidt[10], Roger Brownsword, Guido de Wert, Christine Mummery[11]; problematic aspects of abortion was investigated by scholars: Sunanda Bharti, Michael Boylan[12]; problematic aspects of right to life of unborn human was investigated by scholars: Volha Parfenchyk, Alexander Flos, Weininger Alexandria. Despite of the fact, that many researches in the sphere of guarantees of right to life exist, especially in comparative analysis of right to life[13], especially of the unborn ones [14], problems of abortions, the most often approach is to compare 2 or 3 legal systems[15], while the wide comparison and analysis including case law is in lack. Within Ukrainian scientific literature there is a lack of researches, comparing more than 3 national legislations on the topic of protection of unborn life and providing a scope of international legal instruments protecting it. Moreover, it was not possible to find works that provide recent researches in science about the moment of the beginning of human life and compares its findings to the level of protection of life in global jurisdictions.

Necessity of the research. Despite the contradictions, the current development of science confirms that human life exists from the moment of fertilization. It is well-known, that at the moment fertilization, it is possible to explore who was created - man or woman, and also all information about the structure of the body[16] hair color, temperament of future person and other personal characteristics[17]. If some years before it was seen as only a heap of cells, now it is seen as a sensual creature, fool participant of mother's life[18]. Emotions of the mother, her experiences, excitement and stress can sometimes lead to health disorders at an adulthood[19]. It is proved that positive events in the life of the mother lead to a better disclosure of abilities and talents, personal potential and vice versa. The unwillingness of mother to have a child reflects the attitude of the child to herself[20]. Scientific evidence confirms the ability of the child to record events from the outside world while still in the womb, in the early and late stages of development. It is not just a simple over-cell in the eyes of many scholars today, but - a living child, that exists in conjunction with environment. Thus, unborn child is worth protection of its life equally to the born child as there are no significant difference between the essence of them – both are human from the beginning.

That is why it is so important to underline and highlight which international and national legal instruments exist in the sphere of protection of unborn life as to have a full picture of the stage of development of human life protection and in order to achieve a better understanding of necessary vector of Ukrainian legislation development.

Main material.

International legislation. Despite of attempts to protect human life from undue influences throughout the history, Right to Life as a concept is found to be used for the first time only in 1444 in the Poljica Statute, where it was proclaimed as "for nothing existed forever" [21]. United States Declaration of Independence of 1776 states that "all men are created equal, they are endowed by their Creator with certain unalienable Rights, that among these are Life, Liberty and the pursuit of Happiness", giving one of the first precedents of protecting Human Life in the declaration of independence of a state. In 1950, the European Convention on Human Rights (ECHR of Convention – hereafter) was adopted, protecting in Article 2 Right to Life. the American Convention on Human Rights of 1969, the Canadian Charter of Rights and Freedoms

of 1982, following ECHR, protected the Right to Life. The long-term tradition of protecting unborn from abortion, that was investigated to be in various of cultures, including England, America, France etc, in 20th century, long-lasting Church's condemnation of abortion naturally led to international recognition of right to life of unborn. The International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR - hereafter) of 1966 protects the right to life of a person. Article 6(5) states, that a death sentence "shall not be carried out on pregnant women". The ICCPR's prohibition of the death penalty for pregnant women explicitly provides for the right to life of unborn. As the *travaux preparatories*[22] of the ICCPR implicitly state, *"The principal reason for providing in paragraph 4 [now Article 6(5) – author] of the original text that the death sentence should not be carried out on pregnant women was to* ***save the life of an innocent child****."* [23] In the same way, the Secretary-General's 1955 report mentions that the intention of the paragraph *"was inspired by humanitarian considerations and by consideration* ***for the interest of unborn child****."* [24] In the same way, the Preamble of the 1989 Convention on the Right of the Child (CRC – hereafter) replicated a provision of the Declaration of the Rights of the Child of 1959, declaring that the child "needs special safeguards and care, including appropriate legal protection, before as well after birth." [25] Article 1 of The Convention for the Protection of Human Rights and Dignity of the Human Being with regard to the Application of Biology and Medicine, also known as the Convention on Human Rights and Biomedicine, which was opened for signature on 4 April 1997 in Oviedo states that *'human dignity and the identity of the human being had to be respected as soon as life began.' "The ECtHR has consistently viewed the protection in law of the right to life of a child before birth by state as compatible with the provisions of the ECHR."* [26] – stated in research on the case law of ECtHR. In Vo v. France, court recognized, that the child before birth "belongs to human race" [27]. American Convention on Human Rights[28] explicitly mentions the right to life of unborn from the moment of conception. Article 4(1) states, 'Every person has the right to have his life respected. This right shall be protected by law and, in general, from the moment of conception. No one shall be arbitrarily deprived of his life.' Not singling out the unborn into a separate group, Charter of Fundamental Rights of the European Union still concentrate attention on the protection of unborn lives, which have some invalidities. Article [3(1) and 3(2b)] states, that, *'Everyone has the right to respect for his or her physical and mental integrity...In the fields of medicine and biology, the following must be respected in particular the prohibition of eugenic practices, in particular those aiming at the selection of persons,'* which obviously could be interpreted as prohibiting abortions due to a fetus' disease.

National legislations. Despite of universal recognition of everyone's right to life, still, national legislations often discriminates some humans on the ground of age. This is related to the possibility of performing of induced abortion of a child. In the worst case of it grants a possibility to kill on request. It is right to say, that no single guarantee to the right to life of unborn human exists when abortion laws permit termination of pregnancy simply on request. **In the process of fetal development, there are no significant changes that could testify to the appearance of a human. "**What is a human from the beginning, can't become it a second time." [29].

Those countries which listen to the conclusions of new researches in medicine and psychology create another way of legislation – protecting embryo as a human form beginning of its life, namely from conception, or fertilization. This way of legislation occurs in many countries today. Examples of these countries are Guatemala, Chili, Poland, Philippines, Ireland, Dominican Republic and others. Some countries adopt provisions for protection of unborn life in their constitutions, others – in lower-level legislations, such as laws. Guatemala[30] and Chile[31] explicitly recognize a right to life before birth, together with Dominican Republic[32], which in 2010 adopted a new constitution with a provision of protection of life from conception. Since 2008, 16 Mexican states have adopted changes to their constitutions to protect life from fertilization of conception[33]. The Ireland and Philippines equally protect life of pregnant

woman and unborn human in their constitutions[34]. Article II of the 1987 Philippine Constitution states, *"The State recognizes the sanctity of family life and shall protect and strengthen the family as a basic autonomous social institution. It shall equally protect the life of the mother and the life of the unborn from conception."* Article 40.3.3º of Ireland states, *"The State acknowledges the right to life of the unborn and, with due regard to the equal right to life of the mother, guarantees in its laws to respect, and, as far as practicable, by its laws to defend and vindicate that right."* Worth highlighting, that *recognition of right to life of unborn human being in constitution is a first and the most step before guaranteeing it*. On the other hand, such countries as Poland protect life of unborn ones by a separate legislative act. In France, The Voluntary Termination of Pregnancy Act of 17 January 1975 provides: 'The law guarantees respect of every human being from the beginning of life…this principle may only be derogated from in the event of necessity and in accordance with the conditions set out in this statute.'' Thus possibility to make abortion is regarded mostly as an exception for the rule of respect to human life. The Law of 29 July 1994 (Article 16 of the Civil Code) provides: 'The law secures the primacy of the person, prohibits any assault on human dignity and guarantees the respect of every human being from the beginning of its life'. Section III entitled "Protection of the human embryo" of Chapter I ("Offences against biomedical ethics") of Part I ("Public-health offences") of Book V ("Other serious crimes (crimes) and other major offences (délits)") prohibits various types of conduct on grounds of medical ethics (Articles 511-15 to 511-25), including the conception of human embryos in vitro for research or experimental purposes (Article 511-18). In some countries, like Malta, protection of unborn is performed in the Criminal Code. German Constitutional Court Court in 1975 held that the right to life, as guaranteed by Article 2, Paragraph 2 of the Basic Law, must include the life of the unborn in the light of the guarantee of human dignity written in Article 1 of the Basic Law.

One of the most widespread way to protect an unborn life is a prohibition of induced abortion. These prohibitions are most often provided by a separate legislative act. However, countries differ in their way and strictness of anti-abortion legislation. *The **strictest** jurisdictions prohibit abortion in all cases, including rape, incest, danger to the mother's life, physical impairment of a child, danger to mental or physical health etc*. Such laws are presented in El Salvador, Malta, the Vatican, Chile, the Dominican Republic, and Nicaragua. These countries prohibit practicing of induced abortion under any circumstances – regardless of circumstances of abortion. In some countries, f.e. Malta, 'morning after pills', are also prohibited, because there could be possibility that egg cell of woman had already been fertilized[35]. *Countries with **strict** abortion-related legislation, allow induced abortion under some extreme circumstances.* In this group, abortion is allowed in cases of: (1) danger to mother's life, (2) if existence of embryo is a consequence of criminal act, (3) if serious impairments of a child exist. Examples are Poland, Ireland, Andorra, San Marino, Portugal, Spain, Monaco, Dominican Republic, Grenada, Saint Lucia, Guatemala, Argentina, Bolivia, Brazil, Colombia, New Zealand, Fiji, Nauru and others.

Andorra, San Marino and Monaco ban abortion in all cases and do not have explicit provisions which allow abortion when is necessary to save the mother's life, however, but general principles of criminal legislation accept abortions in this case when necessary. Ireland, Guatemala, Dominican Republic prohibit abortions in all cases save when it is necessary in order to save mother's life. Brazil grants abortion right to save mother's life and in case of rape. Grenada, Nauru and Fiji allow abortion in order to save mother's life or health but does not – when the existence of embryo is a result of rape or where serious impairments of a child exist. Saint Lucia, Bolivia and Argentina allow abortions to save mother life or health and in case of rape but do not grant this right when foetal impairment occurs[36]. In Poland women could only have abortion if there is a danger to mothers's/ foetus life, if a pregnancy is a result of criminal act, and if serious impairments of foetus/embryo exist[37]. However, even now there are existing view of many Poles, that abortion should be prohibited in case of fetus' malformation[38]. In Portugal, Colombia, New Zealand and Spain abortions are fully banned, except for cases where:

1. The woman's life or health is in danger if the pregnancy continued,
2. When the pregnancy is a result of a criminal act, or
3. When the fetus has serious impairments[39].

Conslusions. To date, we cannot say that everywhere the right to life before birth is guaranteed. In order to assert that there are guarantees of the right to life before birth, it is necessary that this right is recognized and guaranteed through legal mechanisms. Countries where such safeguards exist include Ireland, Poland, the Dominican Republic, Guatemala, Malta, and others. In these countries, the right to life before birth and the impossibility of abortion on demand are recognized. This is a guarantee that life before birth will not be arbitrarily taken, although some strict permissions exist. In addition, in these countries, public actions are held regularly on the support of value of life before birth, there is legislation that promotes good pregnancy and responsibility for illegal abortion exist. Thus, it can be argued that there is a good level of guaranteeing of the right to life before birth. In countries where abortion can be done psychologically or on demand, no guarantee of the right to life before birth cannot be a said to exist, since it can be arbitrarily taken at the beginning. In countries where the guarantees of the right to life before birth does not exist in principle, include countries of the most of the world.

A number of international acts stipulate that the right to life of a human belongs to it from the moment of conception. These acts include American Convention on Human Rights of 1969, International Covenant on Civil and Political Rights and Convention on the Right of the Child. International human rights law is a powerful means of stimulating countries to respect human rights. Nevertheless, not all international legislation can be recognized as guaranteeing the right to life of unborn, since most of them do not have mechanisms that force the state to comply with its provisions or provide for liability for non-compliance.

Global legislation needs to develop the level of protection of human life. It provides with double standards for protection of born and unborn life. This approach does not comply the principle of respect to sanctity of human life, stated in most international human rights agreements, nor with the last scientific data on prenatal human development.

List of bibliography

1. Douwe Korff: A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention on Human Rights (Council of Europe 2006: Human rights handbooks, No.8) p. 6.
2. Yaroslav Kuzmenko, „The right to life as natural Human Right: Theoretical and legal analysis,“ Scientific herald of Uzhgorod National University, Series "Law". Issue 46. Volume 1 (2017): 15
3. George Devereux, A Study of Abortion in Primitive Societies (New York: International Univ Press 1976; 1st ed 1955): From - Keith Cassidy, „The historical roots of the pro-life movement: assessing the pro-choice account“ http://www.uffl.org/vol%205/cassidy5.pdf, 353
4. Keith Cassidy, „The historical roots of the pro-life movement: assessing the pro-choice account,“ 354, http://www.uffl.org/vol%205/cassidy5.pdf
5. L. Edelstein, The Hippocratic Oath 10 (1943) - in Roe v. Wade 410 U.S. 113 (1973), 130
6. James C. Mohr, Abortion in America: The Origins and Evolution of National Policy (Oxford University Press, 1978), 35–36.
7. Rita James Simon, Abortion: Statutes, Policies, and Public Attitudes the World Over (Greenwood Publishing Group, 1998), 3
8. Roe v. Wade 410 U.S. 113 (1973), para 136
9. Lydmila Hrydkovets, “The world of human life as a child of his family, family and nation” (monograph, Lviv, 2016)
10. Erich Blechschmidt, Keeping individuality. A man is a person from the beginning. Data of human embriology (translation into Ukrainian/Petro Husak) (Ukrainian Catholic University, Lviv, 2003)
11. Guido de Wert, Christine Mummery, „Human embryonic stem cells: research, ethics and policy“, Human Reproduction, 2003, 18 (4): 672-682
12. Michael Boylan, The Abortion Debate in the 21st Century (Wiley-Blackwell, 2002).
13. Jennifer M. Scherer, Rita James Simon, Euthanasia and the Right to Die: A Comparative View (New York: Rowman & Littlefield , 1999)
14. Sunanda Bharti, Legal Personality of Unborn: a Jurisprudential Analysis (P.hD Thesis, Faculty of Law; University of Delhi, 2013)

15. Abhiraj Thakur, 'Rights Of An Unborn Child In USA And India – A Comparison', 2016, https://blog.ipleaders.in/rights-unborn-child-usa-india-comparison/
16. Piotrowska-Nitsche, Perea-Gomez, Haraguchi S, Zernicka-Goetz M, "Four-cell stage mouse blastomeres have different developmental properties", Development journal, 2005, 132(3): 479-90.
17. "Zygote," The Oxford Companion to the Body 2001, originally published by Oxford University Press 2001, accessed 30 March 2018, https://www.encyclopedia.com/science-and-technology/biology-and-genetics/genetics-and-genetic-engineering/zygote
18. T. Tytarenko, Crisis test. Odyssey of overcoming. [Ispytanie krisisom. Oddyseya preodoleniya] (Ludoprint Ukraine, Kiev, 2009), 228 - 330
19. G. I. Brekhman, „The Conception of the Wave Multiple-Level Interaction Between the Mother and her Unborn Child," Int. J. of Prenatal and Perinatal Psychology and Medicine , № 13 (1—2) (2001): 10-11
20. L. Gridkovets, "The world of human life crises as a child of his family, kind and nation" (monograph, Lviv, 2016), – p. 292
21. Juraj Marušić, Sumpetarski kartular i poljička seljačka republika, 1st ed (Split: Književni Krug Split, 1992), 129
22. the official record of a negotiation. Sometimes published, the "travaux" are often useful in clarifying the intentions of a treaty or other instrument, as is reflected in Article 32 of the Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT).
23. Report of the Third Committee to the 12th Session of the General Assembly, 5 December 1957. A/3764 З 18.
24. Annotations on the Text of the Draft International Covenants on Human Rights Prepared by the Secretary-General to the 10th Session of the General Assembly, 1 ЛПУ 1955. A/2929, Chapter VI, §IO
25. ADF International, The „Conscience of Europe?: Navigating Shifting Tides at the European Court of Human Rights" (Vienna, Kairos Publications, 2017), 28
26. Ibis - 29
27. Vo v. France, no. 53924/00, 84, July 2014
28. American Convention on Human Rights, Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969
29. Sacred Congregation for the Doctrine of the Faith, Declaration on abortion commitement (Rome, 18 November 1974), para. 12, Ukrainian translation access: https://pogorilenko.livejournal.com/688.html
30. Constitución Política De La República De Guatemala [C.P.], 2002, tit. II, cap. I, art. 3
31. Constitución Política de la República de Chile [C.P.], 1980, art. 19, § 1
32. Constitución Política de la República Dominicana, 2010, art. 37
33. Center for Reproductive Rights, "Whose right to life? Women's Rights and Prenatal Protections under Human Rights and Comparative Law", 2, accessed on 5 April, https://www.reproductiverights.org/sites/crr.civicactions.net/files/documents/RTL_3%2014%2012.pdf
34. Ireland Constitution, 1937, art. 40.3.3; Phillipinean Const., 1987, Art. II, § 12
35. Pierre Mallia, "Emergency contraception", The Malta Independent, Retrieved 26 July 2012, http://www.independent.com.mt/news.asp?newsitemid=133935
36. «World abortion policies 2007», UN Department of Economic and Social Affairs (Population Division), April 2007
37. "Poland abortion ban: Thousands of women take to streets across country to demand reproductive rights," Independent Journal UK, Accessed 12 Apr 2018, https://www.independent.co.uk/news/world/europe/poland-women-abortion-ban-march-strike-protest-reproductive-rights-polish-government-latest-a8163281.html
38. "Polish Catholics Mobilize to Protect Disabled Unborn Babies From Abortion", National Catholic Register, mar. 23, 2018, http://www.ncregister.com/daily-news/polish-catholics-mobilize-to-protect-disabled-unborn-babies-from-abortion
39. Thomas W. Jacobson and Robert Johnston, "National Laws & Policies Protecting Life or Authorizing Abortion". In: Thomas W. Jacobson and Robert Johnston, Abortion: Worldwide report (Regent University, 25 January 2017), part III

УДК 339:331.526

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ ПЕРЕМІЩЕННЯ РОБОЧОЇ СИЛИ В ЄС ТА УКРАЇНІ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Суходольська А.А., *старший викладач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Suhodolska A.A. PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF FREEDOM OF TRANSITION OF WORKING FORCE IN EU AND UKRAINE: THEORY AND PRACTICE ISSUES

Анотація. *У статті здійснено порівняльно-правовий аналіз основних принципів соціальної та економічної діяльності у рамках Європейського Союзу та в Україні, досліджено таку важливу складову цієї сфери суспільних відносин, як свобода переміщення робочої сили, з'ясовано правовий зміст та різницю між поняттями «громадянин», «робітник» і «працівник», «працівник держав-членів ЄС», «трудящий». Ці питання розглянуто у контексті можливого працевлаштування українських громадян в країнах-членах Європейського Союзу. Особлива увага приділена питанням соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і на законних підставах працюють у країнах – членах ЄС.*

Авторкою проаналізовані нормативно-правові документи, якими регулюються євроінтеграційні процеси України, необхідні заходи з боку держави для повноцінного входження України до європейської економічної системи як конкурентоспроможного учасника.

У статті розглядається історичний етап становлення і розвитку Зони вільної торгівлі та вплив Угоди про асоціацію між ЄС та Україною (далі – Угода) на процес її становлення. Зокрема, розглядаються пропозиції науковців щодо переорієнтації ринків збуту продукції України, звертається увага на необхідність адаптації українського законодавства до вимог, норм і стандартів у сфері транспорту, енергетики, послуг, сільського господарства.

Ключові слова: *свобода переміщення робочої сили в Європейському Союзі, соціальний захист, трудящі-мігранти.*

Annotation. *The article deals with the comparative legal analysis of the basic principles of social and economic activity within the framework of the European Union and in Ukraine, and explored such an important component of this sphere of social relations as freedom of movement of labor, clarified the legal content and the difference between the notions of "citizen", "worker" and "employee","employee of EU member states","working person". These issues were considered in the context of possible employment of Ukrainian citizens in the countries – members of European Union. Particular attention is paid to the issues of social security of workers who have Ukrainian citizenship and work legally in the EU member states.*

The author analyzes the regulatory documents which regulate the European integration processes of Ukraine, the necessary steps by the state to fully integrate Ukraine into the European economic system as a competitive participant.

The article deals with the historical stage of the establishment and development of the Free Trade Area and the impact of the Association Agreement between the EU and Ukraine (here and after - the Agreement) on the process of its formation. In particular, the proposals of scientists concerning the reorientation of the markets of Ukrainian products are considered, attention is drawn to the need for adaptation of Ukrainian legislation to requirements, norms and standards in the field of transport, energy, services, agriculture.

Key words*: freedom of labor movement in the European Union, social protection, migrant workers.*

Однією з чотирьох свобод, якими користуються громадяни Європейського союзу (ЄС) є вільне переміщення працівників. Проте перед тим, як перейти до детального вивчення вказаного принципу, доцільно врахувати й той факт, який термін доцільно вживати виходячи із практики чотирьох свобод, зокрема, це стосується понять «робітник», «працівник», а також питання що під цими термінами розуміти. Досліджувані поняття можна було б вважати тотожними, якби з точки зору нормативних актів до них застосовувалися одній й ті ж норми.

Вивчаючи більш детально українське законодавство можемо сказати, що на даний час відсутнє єдине трактування поняття «робітник». Зокрема, в межах Постанови КМ "Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні Рівні (ступеневу освіту)" від 20.01.1998 № 65[1] зазначено, що кваліфікований робітник - це освітньо-кваліфікаційний

рівень робітника, який на основі повної або базової загальної середньої освіти здобув спеціальні уміння та знання, має відповідній досвід їх застосування для вирішення професійних завдання у певній галузі народного господарства.

Більш детальне уточнення поняття «робітник» знаходимо в "Методичних рекомендаціях відповідно оплати праці працівників малих підприємств" від 13.08.2004 № 186 [2], де вказується, що кваліфіковані робітники – робітники, які мають короткотермінову (1-3 місяці) підготовку на виробництві, але значний стаж роботи за набутою професією (понад 3-х років) або спеціальну професійну підготовку (1 - 2 роки) та стаж роботи до 3-х років і виконують складні роботи та обслуговують (ремонт і налагоджування) просте устаткування, які тарифікуються 3-4 тарифними розрядами.

Визначення малокваліфікованих робітників надано у "Методичних рекомендаціях відповідно оплати праці працівників малих підприємств" від 13.08.2004 №186[3], у межах якого під цим поняттям розуміють робітників, що мають короткотермінову (1-3 місяці) підготовку на виробництві, незначний (до 3-х років) стаж роботи за набутою професією і виконують прості за їх складністю роботи, які, як правило, тарифікуються 2-3 тарифними розрядами.

Крім вищевказаних розрізняють і поняття «некваліфіковані робітники», під якими розуміють робітників, які не мають певної спеціальної підготовки і виконують найпростіші за складністю роботи [3;4].

Для чіткішого розуміння відмінностей між поняттям працівник та робітник проаналізуємо і визначення «працівник». Зокрема в межах п. 14.1.195 Податкового Кодексу України [4] вказано, що працівник – фізична особа, яка безпосередньо власною працею виконує трудову функцію згідно з укладеним з роботодавцем трудовим договором (контрактом) відповідно до закону.

В межах ст. 1 Закону № 1045-XIV [5] відзначено, що працівник – фізична особа, яка працює на підставі трудового договору на підприємстві, в установі, організації чи у фізичної особи, яка використовує найману працю. В цьому напрямку, проте, дещо ширшим дане визначення тлумачиться в межах ст. 1 Закону № 4312-VI [6], де стверджується, що працівник - фізична особа, яка працює за трудовим договором (контрактом) на підприємстві, в установі та організації незалежно від форми власності та виду діяльності або у фізичної особи, яка відповідно до законодавства використовує найману працю.

Отже, виходячи із проведених досліджень нормативно-правових актів України можемо стверджувати, що кожен працівник є робітником, проте не кожен робітник є працівником, оскільки останній може займати значно вищу посаду на підприємстві.

В межах нормативно-правових актів країн ЄС проведена паралель щодо трактування понять «працівник», «робітник», «громадянин», оскільки вимоги до вказаних осіб є однаковими та всі вони керуються одними і тими ж документами. Зокрема, в межах ЄС поняття «робітники» та питання про свободу їх пересування зустрічається в Регламенті (ЄС) № 492/2011 Європейського Парламенту І Ради від 5 квітня 2011 року щодо свободи пересування робітників у межах союзу (кодифікована версія)[7]. Про свободу пересування працівників згадується також у Регламенті (ЄЕС) № 1251/70 Європейської Комісії від 29 червня 1970 року щодо прав працівників-мігрантів, які залишатися на території держави-члена після завершення роботи в цій державі. Крім того в межах закордонних нормотворчих актів згадується поняття «трудящі», зокрема в Регламенті Ради № 1612/68 від 15 жовтня 1968 року про вільне пересування трудящих в межах Співтовариства[8].

Розглядаючи трактування “працівники держав членів ЄС” через призму практики Суду ЄС, доцільно відмітити зв’язок особи з конкретною державою, в межах якої здійснюється дослідження поняття «працівник». Зокрема, доцільно враховувати і права на

пересування та проживання працівників, права на в'їзд та проживання членів сім'ї та право на працю в іншій державі-члені та на рівні громадян цієї держави-члена.

Доцільно відмітити, що громадяни держав, які входять в Європейську економічну зону (ЄЕЗ), а також члени їх сімей можуть вільно перетинати кордон будь-якої країни Європейського союзу і ЄЕЗ, а також здійснювати в ній трудову діяльність. Таким чином, фахівці з цих країн мають вільний доступ до ринку праці, тому їм не потрібно отримувати податковий дозвіл на право здійснення трудової діяльності.

Принцип свободи пересування робітників висвітлюються такими вченими як А. Татам[9], Т. Хартлі[10], В.І.Муравйов[11]. Виконання вимог щодо вільного руху робочої сили повинно відбуватися у два етапи: на першому етапі увага концентрується на підготовці необхідної основи через створення системи соціального забезпечення, що ефективно взаємодіє з відповідною системою країн ЄС; другий етап буде зосереджений як на соціально-економічній ситуації, вимогах асоційованого члена, так і на стані справ з працевлаштуванням у Співтоваристві.

Зазначимо, що принцип вільного переміщення робочої сили передбачає скасування будь-якої дискримінації за ознакою громадянства між працівниками держав-членів в питаннях трудової діяльності, заробітної плати та інших умов праці.

Загалом, свобода пересування працівників включає в себе право:

a) приймати реально запропоновану роботу;

b) вільно переміщатися з цією метою по території держав-членів;

c) проживати на території будь-якої держави-членів для здійснення там трудової діяльності відповідно до положень, що регулюють трудову діяльність національних працівників;

d) право на використання умов, які будуть встановлені регламентами Комісії, зокрема, залишатися на території держави-члена після завершення там трудової діяльності.

Свобода пересування працівників однаковою мірою поширюється на працівників-мігрантів і членів їхніх сімей[20].

Свобода пересування робітників, працевлаштування та професійна підготовка тісно взаємопов’язані, особливо у випадках, коли професійна підготовка має на меті навчання робітників для виконання конкретної роботи, вказаної у пропозиціях про працевлаштування з інших регіонів Союзу. Такий взаємозв’язок вимагає, щоб проблеми, які виникають, не вирішувались відокремлено, а розглядались як взаємопов’язані. Крім того, слід також звернути увагу на проблеми працевлаштування на регіональному рівні[7].

Принцип вільного пересування працівників врегульовано на «законодавчому» рівні Регламентами та Директивами. Це, зокрема: 1) Директива 2004/58[12], яка вказує на права громадян ЄС і членів їх родини вільно пересуватись та мешкати в ЄС; 2) Регламент 1612/68 про вільне пересування працівників у межах Співтовариства[13]. Вказані документи детально регулюють умови працевлаштування і зайнятості громадян держав-членів на території інших країн Співтовариства. В межах нормативно-правового акту закріплені гарантії рівноправності працівників-мігрантів і членів їх сімей з місцевими громадянами, а також встановлені механізми співпраці держав-членів з метою збалансувати попит і пропозицію на ринку праці ЄС. Також право на працю має бути визнане без проведення відмінностей залежно від того, чи належить працівник до числа «постійних», сезонних або прикордонних працівників, або до числа працівників, які здійснюють свою діяльність в зв'язку з наданням послуг.

Варто також згадати про Регламент 1251/70[13], який регулює право учасника трудових відносин залишатися в країні після закінчення строку працевлаштування В межах даного регламенту забезпечено вільне переміщення трудящих в межах Співтовариства; встановлено рівність в правах всіх трудящих держав – членів Співтовариства незалежно від їх громадянства (зокрема право вибору місця роботи, право

на отримання компенсацій, право вільно розміщуватися для здійснення оплачуваної діяльності та інші права трудящих, які не виходитимуть за рамки обмежень, встановлених через громадського порядку, безпеки та громадського здоров'я).

Основою правового регулювання свободи переміщення робочої сили, зрозуміло, є Договір про Європейський Союз (ЄС)[14], який гарантує вільне пересування осіб, забезпечуючи при цьому безпеку і надійний захист своїх народів, шляхом створення простору свободи, безпеки та правосуддя (Стаття 3 (2)).

До числа правових актів загального характеру також віднесемо Договір про функціонування Європейського Союзу (SFEU)[15] (Статті 4 (2) (a), 20, 26 та 45-48) та Директиву 2004/38 / ЄС Європарламенту і Ради про право громадян Союзу і членів їх сімей вільно пересуватися і проживати на території держав-членів[16]. Згадані документи гарантують громадянам Європейського Союзу працездатного віку та членам їхніх сімей право вільно пересуватися та проживати на території держав-членів ЄС.

Ці документи служать цілісною «основою законодавства» ЄС, що регулює публічно-правові відносини в сфері здійснення свободи пересування і проживання всіх громадян Союзу незалежно від їх соціального статусу і мети поїздки, а також права членів їх сімей (в тому числі, які є вихідцями з «третіх країн»). Зауважимо щодо останньої Директиви, яка враховує основні права і свободи, а також принципи, які визнані в Хартії Європейського Союзу про основні права: недискримінація з боку держав-членів осіб, що працюють на території держав-членів ЄС, за ознаками статі, раси, кольору шкіри, етнічного або соціального походження, генетичних рис, мови, релігії або переконань, політичних чи інших поглядів, приналежності до етнічної меншини, майнового стану, народження, інвалідності, віку тощо.

Варто також згадати про Директиву 2014/54 / ЄС від 16 квітня 2014 р. Про заходи, що сприяють здійсненню прав, наданих працівникам у контексті свободи пересування працівників[17] та про Регламент (ЄС) № 492/2011 про свободу пересування працівників у межах Союзу[7]. Стаття 2 даного Регламенту вказує на свободу пересування для робітників, яка гарантується в рамках Європейського Союзу. Досягнення цієї мети передбачає скасування будь-якої дискримінації за ознакою громадянства між робітниками держав-членів, що стосується працевлаштування на роботу, оплати праці та інших умов праці і зайнятості, а також право таких робітників на вільне пересування в межах Союзу з метою здійснення діяльності в якості найманих робітників з урахуванням обмежень, встановлених з огляду на підтримання громадського порядку, громадської безпеки або громадського здоров’я.

Розглянуті вище питання є хорошою ілюстрацією формування нового економічного порядку у світі як на регіональному, так і на глобальному рівні[18;19], ери відкритої економіки, до передбачає необхідність коригування економічної політики України.

Список використаних джерел

1. Постанова КМ "Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні Рівні (ступеневу освіту)" від 20.01.1998 № 65 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/65-98-%D0%BF

2. Наказ "Методичні рекомендації відповідно оплати праці працівників малих підприємств" від 13.08.2004 № 186 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukraine.uapravo.net/data/base27/ukr27522.htm

3. Наказ "Методичні рекомендації відповідно оплати праці працівників малих підприємств" від 13.08.2004 № 186 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://ukraine.uapravo.net/data/base27/ukr27522.htm

4. Податковий Кодекс України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page4

5. Закон України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» № 1045-XIV [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14

6. Закон України Про професійний розвиток працівників № 4312-VI [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4312-17

7. Регламент (ЄС) № 492/2011 Європейського Парламенту І Ради від 5 квітня 2011 року щодо свободи пересування робітників у межах союзу (кодифікована версія) [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?c21com=2&i21dbn=ujrn&p21dbn=ujrn&image_file_download=1&image_file_name=pdf/evrpr_2013_1-2_26.pdf

8. Регламент Ради № 1612/68 від 15 жовтня 1968 року про вільне пересування трудящих в межах Співтовариства [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://sci.house/zarubejnoe-pravo-scibook/reglament-soveta-1612-oktyabrya-1968-goda-7574.html

9. Татам А. Право Європейського Союзу: підруч. / А. Татам; пер. з англ. – К.: Абрис, 1998. – 424 с.

10. Хартли Т.К. Основы права Европейского Сообщества / Т.К. Хартли; пер. с англ. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1998. – 703 с

11.Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: підруч. / В.І. Муравйов. – К., 2007. – 303 с.

12. Directive 2004/58/EC of the european parliament and of the council of 29 April 2004 http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2004:229:0035:0048:en:PDF

13. Регламент (ЄЕС) № 1251/70 Комісії від 29 червня 1970 року щодо прав працівників-мігрантів залишитися на території держави-члена після завершення роботи в цій державі [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://sci.house/zarubejnoe-pravo-scibook/reglament-see-1251-komissii-iyunya-1970-goda-27576.html

14. Договір про Європейський Союз [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029

15. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the functioning of the European Union // Official Journal. Series C. – 2008. — Vol. 51. – №115. – P. 1-388.

16. Директива 2004/38 / ЄС Європарламенту і Ради про право громадян Союзу і членів їх сімей вільно пересуватися і проживати на території держав-членів [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://eulaw.edu.ru/spisok-dokumentov-po-pravu-evropejskogo-soyuza/dokumenty-o-pravah-cheloveka-i-grazhdanina/normativnye-akty-o-svobode-peredvizheniya-tovarov-lits-i-uslug/direktiva-2004-38-es-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-ot-29-aprelya-2004-g/

17. Директива 2014/54 / ЄС від 16 квітня 2014 р. Про заходи, що сприяють здійсненню прав, наданих працівникам у контексті свободи пересування працівників. [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0054&from=EN

18. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К., 2003. – 198 с.

19. Костицький В. В. Проблеми європейської інтеграції України / В. Костицький // Малий і середній бізнес. – 2007. – №1. – С. 3-15.

20. Дарморіс О.М. Свобода пересування працівників за законодавством Європейського Союзу / Дарморіс О.М. Актуальні проблеми держави і права, 2009. – С. 198-201.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

Шишовська О.О., *юрист*

Анотація*. В статті розглядаються із системних позицій чинники, які визначають ефективність діяльності підприємства. До таких чинників автор віднсоить самостійне функціонування в умовах розвитку глобального ринку; вільний вибір видів діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів продукції, встановлення цін згідно з законодавством; вільне наймання працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене законодавством; розпорядження на свій розсуд доходом після внесення платежів, встановлених законодавством. Окремо аналізуються мета та функції підприємства як чинники, що визначають ефективність його роботи. Як результат такого аналізу виводить система чинників ефективності діяльності підприємства, до яких автор відносить, зокрема, економічні, до яких належать всі ті, що пов'язані з обігом грошей, товарів, інформації та енергії ; система правового регулювання підприємництва, яка розглядається як загальна проблема сучасного і майбутнього соціально-економічного життя країни; конкурентні відносини так захист добросовісної конкуренції державою; територіальне*

розміщення підприємства відіграє особливу роль, оскільки від нього залежить наявність ресурсів для вирішення окремих споживчих потреб; політична ситуація в країні; інформаційне забезпечення; екологічні проблеми; зобов'язання підприємства соціального характеру; науково-технічний прогрес. Внутрішніми чинниками ефективності діяльності підприємства є матеріально-технічна база, фінансовий стан та кадрове забезпечення підприємства.

Ключові слова: *підприємство, мета та функції діяльності підприємства, економічні, екологічні, організаційні, кадрові, фінансові, правові та політичні чинники ефективності діяльності підприємства, законодавство про підприємства.*

Annotation. *In the article the factors that determine the efficiency of the enterprise are considered from system positions. By such factors the author will maintain independent functioning in the conditions of development of the global market; free choice of activities; voluntary engagement of property and funds of legal entities and citizens to conduct entrepreneurial activity; self-formation of the program of activities and choice of suppliers and consumers of products, price setting according to the legislation; free hiring of employees; attraction and use of material, technical, financial, labor, natural and other kinds of resources, the use of which is not prohibited by law; an order at its discretion for income after making payments established by law. Separately, the purpose and functions of the enterprise are analyzed as factors determining the effectiveness of its work. As a result of such an analysis, the system of factors of the efficiency of the enterprise, to which the author relates, in particular economic ones, includes all those relating to the circulation of money, goods, information and energy; the system of legal regulation of entrepreneurship, which is considered as a general problem of contemporary and future socio-economic life of the country; competitive relations are the protection of fair competition by the state; territorial allocation of the company plays a special role, since it depends on the availability of resources for solving individual consumption needs; political situation in the country; information support; ecological problems; commitment of a company of a social nature; scientific and technological progress. The internal factors of the efficiency of the enterprise's activity are the material and technical base, financial condition and staffing of the enterprise.*

Key words*: enterprise, purpose and functions of enterprise activity, economic, ecological, organizational, personnel, financial, legal and political factors of efficiency of enterprise activity, legislation on enterprises.*

В основі функціонування підприємства – підприємницька діяльність, яка провадиться відповідно до певних принципів: самостійне функціонування в умовах розвитку глобального ринку [1]; вільний вибір видів діяльності; залучення на добровільних засадах до здійснення підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності та вибір постачальників і споживачів продукції, встановлення цін згідно з законодавством; вільне наймання працівників; залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших видів ресурсів, використання яких не заборонене законодавством; розпорядження на свій розсуд доходом після внесення платежів, встановлених законодавством; самостійне здійснення підприємцем – юридичною особою зовнішньоекономічної діяльності, використання належної йому валютної виручки на свій розсуд [2].

Підприємство має самостійний баланс, поточні та вкладні (депозитні) рахунки в установах банків, печатку зі своїм найменуванням, а також знак для товарів і послуг [3]. У статті 62 Господарського кодексу України [5] зазначено, що підприємство – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності.

Підприємство як складну, відкриту, соціально-технічну та фінансово-економічну систему з національною економікою пов'язує рух матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів або багато взаємопов'язаних матеріальних, фінансових та інформаційних потоків, які проходять через підприємство і його господарське (зовнішнє) середовище [1; 6]. Стимулом для створення підприємства є одержання прибутку і використання його для задоволення суспільних і особистих потреб. Підприємства є головними товаровиробниками, які визначають ділову активність національної

економіки. Від ефективності їх господарської діяльності залежать темпи економічного зростання і добробут населення країни.

Підприємство зазвичай розглядається як єдність майна, прав та обов'язків, а також відносин, що склалися з іншими суб'єктами господарювання. Стосовно визначення підприємства як організаційної форми господарювання, то під ним розуміють майнову відокремлену господарську одиницю, призначену для вирішення виробничих завдань, досягнення поставлених господарських цілей, яка здатна до самовідтворення (забезпечення свого життєвого циклу).

Щоб виділити підприємство з інших форм організації діяльності, розглядатимемо його в подальшому як самостійний господарюючий суб'єкт для виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг з метою задоволення суспільних потреб і отримання прибутку.

Отже, підприємство незалежно від масштабів діяльності, форм організації, структури власності та сфери діяльності може:

на свій розсуд використовувати майно, виконувати певні дії, обирати постачальників, встановлювати ціни, розпоряджатися доходами тощо.

нести юридичну та економічну відповідальність за результати господарської діяльності як поточними доходами, так і капіталом.

Головна фінансова мета діяльності підприємства полягає у формуванні цінності для зацікавлених сторін пропорційно їх внеску та рівню фінансового ризику шляхом забезпечення збалансованого фінансового розвитку підприємства. Такий підхід, на нашу думку, найбільше відповідає сучасному рівню розвитку підприємництва та суспільства в цілому, закладає підвалини для розроблення практичної системи фінансових цілей, орієнтуючи підприємство на гармонізацію його розвитку в інтересах окремих стейкхолдерів та суспільства в цілому [7].

Мета діяльності підприємства досягається дотриманням відповідних функцій. У процесі діяльності підприємства функції підприємства можуть конкретизуватися і уточнюватися залежно від: розмірів; галузевої належності; ступеня спеціалізації та кооперування; наявності соціальної інфраструктури; форми власності; відносин з місцевими органами влади тощо.

У результаті проведених досліджень, систематизації та детального вивчення функцій можемо стверджувати, що будь-яке підприємство виконує основні функції (проте з розвитком виникають і додаткові). До основних зарахуємо:

1) виробнича, через яку здійснюється переробка сировини в такий вид продукції, який придатний для продажу клієнтам;

2) кадрова, основою якої є правильний і кваліфікований підбір персоналу для ефективної системи організації роботи;

3) матеріально-технічна, яка ґрунтується на вчасному та оперативному забезпеченні підприємства необхідним обладнанням і вихідними матеріалами;

4) маркетингова, реалізується у процесі вивчення потреб споживачів і створення умов для обміну інформацією, товарами (послугами тощо) між фірмою та ринковими контрагентами;

5) фінансова, тобто накопичення доходів від продажів, пошук інвесторів і кредиторів тощо;

6) соціальна, реалізується шляхом участі підприємства у реалізації соціально значимих суспільних проектів місцевого, регіонального або загальнодержавного рівня.

До додаткових можна віднести такі функції підприємства:

використання інноваційних підходів, які забезпечують подальший розвиток і розширення діяльності;

використання державної підтримки, яка полегшує умови функціонування.

Внаслідок формування ринкової структури економіки України з'являються різні форми підприємств, які вже функціонують в розвинених країнах. Ефективність функціонування підприємства обумовлена дією низки чинників.

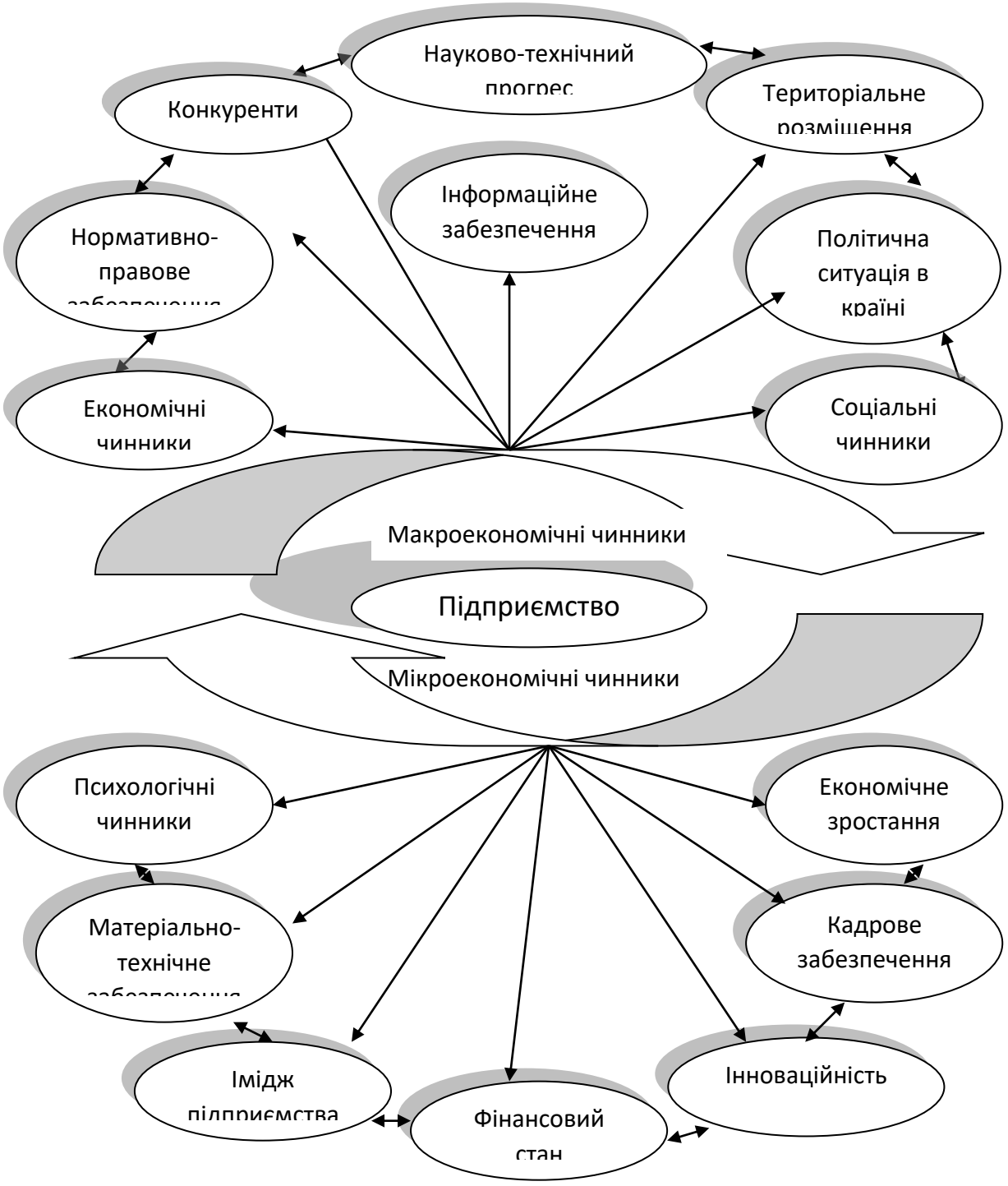

Рис. **Вплив основних чинників макро- і мікросередовища на розвиток підприємства***

*Систематизовано автором

Зазначимо, що підприємство не має впливу на зовнішні чинники, на відміну від внутрішніх, які може змінювати, удосконалювати, визначати питому вагу зростання чи зменшення його впливу тощо. До чинників зовнішнього середовища ми зарахували:

1 Економічні, до яких належать всі ті, що пов'язані з обігом грошей, товарів, інформації та енергії [8].

2. Систему правового регулювання підприємництва, яка розглядається як загальна проблема сучасного і майбутнього соціально-економічного життя країни. Аналізуючи практику підприємницької діяльності в Україні, доходимо висновку, що необхідно удосконалювати правове забезпечення підприємництва. Правове регулювання підприємництва забезпечується численними нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру, які на сьогодні містяться у різних сферах законодавства. Основним нормативними документами, які регулюють діяльність підприємства, є Господарський кодекс України [5] від 16 січня 2003 року № 436-1V, а також ряд Законів України [3]. Назріла чергова потреба в інкорпорації цих нормативно-правових актів. Водночас зазначимо, що уповільнення темпів зростання кількості суб'єктів підприємництва, кількості осіб, зайнятих на них, свідчить про недостатність і недосконаліть нормативно-правової бази розвитку підприємництва, яка має бути першоосновою, фундаментом (базою у повному розумінні цього слова) формування та розвитку суб'єктів підприємницької діяльності.

Формування систематизованого законодавства у сфері правового регулювання підприємницької діяльності – найголовніша передумова його становлення та розвитку. Законодавство у сфері підприємництва має становити єдину систему як за взаємною узгодженістю норм, так і цілісністю нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності [9].

3. Підприємство, що виходить зі своїм товаром на ринок, найчастіше стикається з конкуренцією з боку інших фірм, які також прагнуть продати свої товари. Всі ці фірми змушені змагатися між собою через обмеженість ресурсів (передусім фінансів). Проте суперництво може розгортатися по-різному, і тут потрібно за допомогою правових приписів забезпечувати рівність підприємств у конкурентному середовищі, враховувати рівень конкуренції, з яким фірма зіткнеться на ринку для вироблення на цій основі своєї комерційної політики.

4. Територіальне розміщення підприємства відіграє особливу роль, оскільки від нього залежить наявність ресурсів для вирішення окремих споживчих потреб. Наприклад, близькість нових виробничих філій підприємства до покупців, перебазування трудомістких цехів у місця з більш низькою оплатою праці або використання державних субсидій в особливих зонах і районах країни тощо. У будь-якому разі спочатку здійснюється загальний вибір регіону (зони, округу, району), тобто макророзміщення, безвідносно до детальних характеристик на місцевості. Далі визначається мікророзміщення – реальна точка, задана в конкретних просторовій площині, структурах і зв'язках із навколишнім середовищем.

5. Політична ситуація в країні особливо впливає на діяльність підприємства, оскільки вона формує обмінні курси як у довгостроковій, так і короткостроковій перспективі. Політичні чинники, зазначимо, пов'язані із законами, інструкціями та рішеннями суду, які стосуються як індивідуальних випадків, так і загальної політичної ситуації.

6. Роль інформації та інформаційного забезпечення в діяльності сучасних підприємств зумовлена їх безпосередньою участю в економічних процесах та постійно зростаючим рівнем інформатизації ринкового середовища і суспільства в цілому. Сучасний етап розвитку економіки потребує використання науково-обґрунтованих методів збору, аналізу, обробки та застосування інформації і її взаємопов'язаних форм, що має сприяти формуванню потенційного інформаційного забезпечення підприємства і

послідовній реалізації напрямів його розвитку, як зауважує Г.О. Надьон [10], а також передбачає відповідні новели в інформаційному праві.

7. Соціальний розвиток охоплює широке коло аспектів, що включає створення необхідних умов для культурного розвитку, спілкування, відпочинку і повноцінного відновлення сил працівників. Для забезпечення соціального розвитку підприємство утримує і покращує соціальну інфраструктуру, опирається при цьому на трудове законодавство та законодавство у галузі культури.

8. Науково-технічний розвиток не завжди пов'язується з укрупненням виробництва, збільшенням підприємства. На перший погляд здається, що автоматизація виробництва обов'язково вимагає створення великих підприємств. Однак, як свідчить досвід, за умов технічного прогресу, який постійно змінюється, вигідніше мати не гігантські автоматичні лінії, а окремі високопродуктивні автомати, роботів, верстати з програмним управлінням, які легше піддаються налаштуванню ТВ-тюнерів і блокуванню відповідно до потреб ринку.

З огляду на це важливо також розглянути чинники мікросередовища, які безпосередньо впливають на діяльність підприємства. До них віднесемо фінансовий стан, матеріально-технічну базу підприємства, інноваційну політику менеджменту та кадрове забезпечення підприємницької діяльності [4].

Відсутність належної матеріально-технічної бази сучасних підприємств є однією з важливих проблем, яку майже неможливо вирішити найближчим часом з огляду на високий рівень фінансових витрат. Покращення цієї бази є необхідною умовою підвищення якості продукції, вчасного виконання замовлення тощо. На практиці існує пряма пропорційна залежність між обсягами виробництва продукції, фінансовим станом та матеріально-технічною базою підприємства.

Фінансовий стан підприємства як сукупність показників, що відображають наявність, розміщення і використання ресурсів підприємства, реальні й потенційні його фінансові можливості [12]. Фінансовий стан підприємства визначається прибутковістю, платоспроможністю та ліквідністю, оптимальністю розподілу прибутку, що залишився у розпорядженні підприємства; наявністю власних фінансових ресурсів; раціональним розміщенням основних та обігових коштів. Фінансова діяльність підприємства має бути спрямована на забезпечення систематичного надходження й ефективного використання фінансових ресурсів, дотримання розрахункової і кредитної дисципліни, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів, фінансової стійкості з метою ефективного функціонування підприємства [13].

Інноваційна діяльність як чинник, що визначає імідж підприємства [4] – це комплексний процес створення, використання і поширення нововведень для отримання конкурентних переваг і збільшення прибутковості свого виробництва. У ринковій економіці інноваційна діяльність підприємств – один із найсуттєвіших вагомих чинників, які дають змогу підприємству посідати стійкі ринкові позиції та отримувати перевагу над конкурентами в тій галузі, яка є сферою комерційних інтересів цього підприємства [14].

Кадрове забезпечення – головний напрям роботи підприємства, від якого залежить якість товару, обсяги виробництва, вчасні поставки тощо. Кадрова політика – це цілеспрямована діяльність зі створення трудового колективу, який найкращим чином сприяв би поєднанню цілей і пріоритетів підприємства та його працівників. Процес здійснення кадрової політики може вирішуватися по-різному, і вибір альтернативних варіантів широкий:

- готувати працівників на підприємстві або шукати тих, хто вже має необхідну підготовку;
- набирати на ринку праці нові кадри або переучувати працівників, які підлягають звільненню з підприємства;
- звільняти працівників або шукати варіанти їх працевлаштування;

- додатково набирати робітників або обійтися наявною кількістю за умови більш раціонального їх використання тощо.

Названі вище проблеми на практиці виявляються чинниками, що визначають ефективність діяльності підприємства, а також його розвиток. Під чинником економічного зростання розуміються явища і процеси, які визначають можливості збільшення реального обсягу виробництва, підвищення ефективності та якості. За способом впливу на економічне зростання розрізняють прямі та непрямі чинники. Прямими називають ті чинники, які безпосередньо визначають фізичну здатність до економічного зростання. Непрямі чинники впливають на можливість перетворення цієї здатності у дійсність. До прямих належать чинники, що безпосередньо визначають динаміку сукупного виробництва і пропозиції: збільшення кількості та підвищення якості трудових ресурсів; зростання обсягу і поліпшення якісного складу основного капіталу; удосконалення технології та організації виробництва; підвищення кількості та якості наявних ресурсів; зростання підприємницьких здібностей громадян. До складу непрямих входять чинники попиту і розподілу: нормативно-правове забезпечення, зниження ступеня монополізації ринків; зменшення цін на виробничі ресурси; зниження податків на прибуток; розширення можливості отримання кредитів.

Отже, на діяльність підприємства впливає низка чинників, які за умов високоефективного менеджменту та правильної стратегії, чіткого регулювання можуть забезпечити позитивну тенденцію розвитку підприємства; адже майже всі підприємства є основними товаро-виробниками, суб'єктами, які розвивають виробництво, визначають його структуру, асортимент продуктів і способи їх отримання. Від ефективності функціонування підприємств залежить економічний, науковий і технічний рівень розвитку країни, добробут усіх верств населення.

Список використаних джерел

1. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К., 2003. – 198 с.
2. Про підприємництво: Закон України від 27 березня 1991 року № 887-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/698-12
3. Господарське законодавство [навч. посіб. для дистанційного навчання] / Лебеденко В. І., Коніжай Р. О.; за наук. ред. Костицького В. В. – К.: Університет "Україна", 2006. – 187 с.
4. Костицький В. В. Інноваційна стратегія України. Економіко-правові проблеми реформи інноваційної справи в Україні. Інноваційне законодавство України (повне зібрання нормативно-правових актів у 3-х томах) Т.1 / В. Костицький // Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. – 2003.
5. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15
6. Федоренко В.Г. Основи менеджменту: підруч. / В.Г. Федоренко. – К.: Алерта, 2007. – 420 с.
7. Ситник Г.В. Цільова функція підприємства: еволюція концепцій та сучасні погляди / Г.В. Ситникhttp://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2013-1_0-pages-243_254.pdf
8. Дайнеко А.Е. Экономические факторы мирового развития / А.Е. Дайнеко, Г.В. Забавский и др. – Минск: Дикта, 2010. – 508 с.
9. Гой І.В Основи підприємництва / І.В. Гой [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://lubbook.org/book_239_glava_9_2._Pravova_baza_p%D1%96dpri%D1%94mni%D1%81.html
10. Надьон Г.О.Информационный подход к оценке инноваций / Г.О. Надьон // матеріали міжнар. наук.-прак. конф.: «М.І. Туган-Барановський – видатний вчений-економіст. Спадщина та новації». – Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. – Т. 1. – С. 149–153.
11. Костицький В. В. Взаємозв'язок моралі та підприємницької діяльності у системі державного регулювання у контексті "закону відтермінованої соціальної відповідальності" / В. Костицький // Малий і середній бізнес. – 2013. – № 4. – С. 3-9.
12. Про затвердження Положення про порядок здійснення аналізу фінансового стану підприємств, що підлягають приватизації 26.01.2001 № 49/121 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0121-01
13. Крючко Л.С. Оцінка фінансового стану підприємства – сутність та необхідність / Л.С. Крючко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1613

Стельмащук А.М. Державне регулювання економіки: навч. посіб. / А.М. Стельмащук. – Тернопіль: ТАНГ, 2000. – 315 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://buklib.net/books/27731/

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

СУЧАСНА ДЕРЖАВА – ЕКОЛОГІЧНА ДЕРЖАВА: СОЦІОЛОГО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

Костицький В.В., *доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, Президент Асоціації українських правників*

Kostytsky Vasyl V. MODERN STATE - ECOLOGICAL STATE: SOCIAL-LEGAL APPROACH

Анотація: *У статті автор уже не вперше ставить питання про нову роль держави у сучасних умовах, здатність держави відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та соціології права в рамках запропонованого ним теолого-соціологічного розуміння права. Робота присвячена пошукам нових засобів подолання загрози глобальної екологічної кризи, необхідність посилення ролі держави у вирішення екологічних проблем з одночасним збереженням ліберальних надбань здійснення влади, подолання кризи правознавства, нове (теолого-соціологічне) розуміння права, здатність демократії відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки в рамках сучасного розуміння права а також про необхідність розробки і ухвалення Екологічної Конституції Землі. На думку автора, на зміну постіндустріальній державі, яка залишається механізмом обслуговування ліберальних цінностей суспільства, має прийти не просто соціальна правова держава, яка зможе зберегти демократичні цінності, з одного боку, та знайти відповіді на виклики сьогодення, з другого боку, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум між громадянським суспільством і державою у рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору. Нова сучасна держава має бути екологічною держава, відповідати певним критеріям: гарантованість екологічних прав і свобод людини; закріплена у конституції держави її екологічна функція та екологічні обов'язки перед суспільством і людиною; наявність розвинутої системи екологічного права; створення інституційної основа для забезпечення реалізації екологічної функції держави; сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля; незалежний громадський контроль суспільства за реалізацією екологічного законодавства; утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище; наявність загальносуспільного екологічного діалогу; в основі державної екологічної політики – право людини на сприятливе життєве середовище (довкілля); розвинута еколого-правова культура, яка лежить в основі прийняття рішень; сформовані еколого-правові мотивації поведінки і життя еліти. Отже, така держава має бути конституційною державою, правовою державою, змістом діяльності якої є збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь людей.*

Ключові слова: *сучасна держава, соціальна правова держава, конституційна держава, екологічна держава, конституційна екологічна держава, конституція як Суспільний договір, ознаки екологічної держави, право людини на сприятливе для життя довкілля, можливості відповіді сучасної держави на виклики сьогодення.*

Annotation: *In the article the author is not the first to raise the question of a new role of the state in modern conditions, the state's ability to respond to global challenges using theoretical and legal science and sociology of law in the framework of the theoretical sociological understanding of law proposed by him. The work is devoted to the search for new ways to overcome the threat of a global ecological crisis, the need to strengthen the role of the state in solving environmental problems while preserving the liberal achievements of power, overcoming the crisis of jurisprudence, new (theological and sociological) understanding of law, the ability of democracy to respond to global challenges using theoretical- legal science in the framework of modern understanding of law as well as the necessity of developing and adopting the Ecological Constitution of the Earth. In the opinion of the author, the replacement of the post-industrial state, which remains the mechanism of servicing the liberal values of society, must come not just from a social legal state, which can preserve democratic values, on the one hand, and to find answers to the challenges of the present, on the other hand, to strengthen the power of influence on the course of events in the society between civil society and the state within the framework of constitutional and*

legal requirements as a social contract. The new modern state should be an ecological state, meet certain criteria: guarantee of environmental rights and freedoms; enshrined in the constitution of the state its ecological function and ecological duties to society and man; availability of a developed system of ecological law; creation of an institutional basis for ensuring the implementation of the ecological function of the state; formed a balanced economic and legal mechanism of environmental protection; independent public control of society for the implementation of environmental legislation; approval of the principle of joint responsibility of the state and society for the future environment; availability of general social ecological dialogue; the basis of the state environmental policy - the human right to a favorable living environment (environment); developed ecological and legal culture that underlies decision-making; formed ecological and legal motivations of behavior and life of the elite. Consequently, such a state should be a constitutional state, a law-governed state whose content of activities is to preserve the environment for present and future generations of people.

Key words: *modern state, social law state, constitutional state, ecological state, constitutional ecological state, constitution as a social contract, signs of ecological state, human right to environment favorable for life, the possibility of answering the modern state to the challenges of the present.*

Розвиток сучасної цивілізації впродовж, принаймні, останнього століття продемонстрував небувалі можливості людського розуму. Проте така технологічна та наукова потуга виявились супутниками цілковитого невміння або і небажання вирішувати соціальні та економічні проблеми з урахуванням сучасного стану довкілля[50]. Споживацьке, а частіше навіть хижацьке, ставлення до природи та навколишнього середовища обернулося глибокою екологічною кризою другої половини XX століття, реальність якої та можливість її переростання в глобальну особливих підтверджень не потребує.

Суспільство пов'язане з природою своїм походженням, існуванням і майбутнім. Рукотворна і створена людиною природа разом з техногенними та іншими об'єктами складають сьогодні життєвий простір людини, тобто основу довкілля. Довкілля (навколишнє природне середовище) – це необхідний і доступний для буття людства простір, що піддається впливу суспільства, яке у ньому живе, динамічна відкрита система. Залучення нових природних умов у сферу матеріального виробництва означає, що компоненти довкілля стають соціалізованими елементами суспільного буття або як засоби виробництва, або як різноманітні предмети суспільного чи особистого споживання. У зв'язку з цим проблема охорони довкілля як життєвого простору людини охоплює і охорону природи, і раціональне використання природних ресурсів, і забезпечення екологічної безпеки, а також охорону здоров'я та життя людини.

Врахування сучасних особливостей взаємодії суспільства і природи вимагає розглядати політику у сфері охорони довкілля не тільки в Арістотелівському трактуванні як вчення про державу і владу, а й як практичне управління життям суспільства (функціональний Платонівський підхід) та систему програмних установок, принципів і норм регулювання життя суспільства і суспільних відносин [1]. Екологічна політика, таким чином, стає сукупністю засобів впливу держави та інших політичних інститутів на систему "суспільство – природа" з метою своєчасного вирішення протиріч, що виникають у ній, забезпечення сприятливого для життя людини і суспільства навколишнього природного середовища та екологічної безпеки, збереження довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь, сферою реалізації екологічної функції держави [53].

Тому питання про соціальну і правову природу сучасної держави для України потребує врахування таких важливих у загальному доктринальному розумінні новітніх явищ, як глобалізація і збереження національного характеру держави, курс на європейську інтеграцію та врахування проблем державного суверенітету за умови появи нових наддержавних утворень, що здійснюють публічну владу, диверсифікація частини державних функцій на рівень інституцій наддержавних політичних утворень,

транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства та місцевого самоврядування, стрімке поширення тенденцій регіоналізації, децентралізації та деконцентрації державної влади тощо [1; 44].

Слід сказати, що на сьогоднішній день у вирішенні деяких із цих питань юридична наука ще достатньо далека від пропозиції оптимальних рішень. Поверховий аналіз особливостей розвитку правової науки дає підстави говорити про відсутність нових теорій, здатних усунути кризу сучасного правознавства, що охопила як практику законотворення, так і методологію права з врахуванням того, що на сучасну державу покладаються функції забезпечення реалізації державної екологічної політики та вимог *Екологічної Конституції Землі [50]* у сфері використання природних ресурсів, здійснення фінансування природоохоронних заходів.

Звичайно, наукові ідеї так чи інакше стають надбанням практики. Адже, як слушно зазначається в юридичній літературі, «функціонування сучасної держави – одне з найбільш принципових та масштабних питань, що входить не лише до сфери державознавства, але й загальнотеоретичної юриспруденції у цілому»[44. Водночас, дослідження правових основ розвитку сучасної держави, «а також пов'язаних з цим правових принципів організації і функціонування даного типу держави є перспективним напрямком теоретично-правових досліджень, які мають важливе значення як для вітчизняної юридичної науки – зокрема науки теорії держави і права, так і для процесу наукового забезпечення триваючих в Україні державотворчих і правотворчих процесів»[2].

Варто також зазначити, що науковий концепт сучасної держави, або ж держави сучасного типу, натепер є доволі усталеним у державознавстві та теоретико-правовій науці. Він розглядається як у порівняльно-правовому аспекті, так і в багатоманітності його конкретних (залежно від країн) специфікацій. При цьому особливо евристично продуктивними та перспективними нині видаються ті концепції, які пропонують розглядати модель сучасної держави (або ж держави сучасного типу) у контексті доктрин правової держави, національної держави, ефективної держави, електронної держави (електронного урядування), суспільного розвитку постіндустріального (інформаційного, постмодерного) типу та різноманітних концепцій глобалізації (глобалізму та антиглобалізму). Видається, що саме урізноманітнення палітри дослідницьких підходів до інтерпретації сутності сучасної держави засвідчує не лише широту діапазону політико-правових поглядів різних представників наукового співтовариства та специфіку суб'єктивного осмислення ними необхідності кардинальних змін в організації та діяльності сучасної держави. Воно визначається також і «об'єктивною складністю, багатовимірністю, «плинністю» [3] триваючих у природі сучасної держави глибинних соціальних, політичних, правових і культурних перетворень.

Зазначене, насамперед, виявляється і у витлумаченні самого поняття «сучасна держава». Проте, переважаючим є все ж підхід, за якого визначення держави як сучасної, переважно, не зводиться до суто часової ознаки: відповідно до такого підходу, сучасними державами визнаються не всі держави, наявні на мапі світу натепер, у сучасності[16; 17; 18]. Йдеться, зокрема, про виділення таких критеріїв, якісних показників, які уможливлюють наукову інтерпретацію держави як сучасної – на противагу іншим, досучасним або транзитивним, державам. Часом виокремлюють також досучасні, сучасні та постсучасні держави[16; 19; 20]. Адже «говорячи про державу, незалежно від ступеня її розвитку, типу домінуючих публічно-владних відносин, історичної специфіки, характеру її взаємодії з суспільством тощо, завжди вказуються її сутнісні і формальні якості та властивості» [21]. Дискурс щодо сучасної держави реалізується, зокрема, у контексті аналізу специфіки сучасності як якісного стану суспільного розвитку, що має власні культурні, політичні, правові тощо виміри та характеристики[22].

У цьому контексті, зокрема, до ознак сучасної держави різні вчені, зазвичай, відносять здебільшого ті, які відповідають певним якісним критеріям, насамперед, сучасним уявленням про ключові й необхідні політико-правові виміри та грані існування держави як публічно-правової організації влади сучасного суспільства. До таких ознак-характеристик, зокрема, відносять обстоювання державою загальнолюдських цінностей, передусім визнання та утвердження пріоритету прав людини в діяльності держави[23; 24].

У контексті нашого дослідження важливим є визнання сутнісною ознакою сучасної держави гуманізації її функцій[25; 26], що відповідає антропологічному повороту в діяльності державного механізму та у функціонуванні системи правової регуляції державно організованого суспільства на сучасному етапі його розвитку. Тенденція гуманізації є «альфою та омегою» діяльності сучасної держави, яка повинна забезпечити права людини «цілісною та змістовно повною системою гарантій» [27]. Така тенденція повною мірою відповідає також і сучасному тлумаченню конституційно-правових цінностей, проголошених сучасною Україною[28]. Назвемо умовно цей підхід антропологічним (антропологічно зорієнтованим).

Натомість досить поширеним є також нормативний (нормативно-правовий) підхід, визначення головною рисою сучасних держав визнання права як основи творення, моделювання та функціонування держави, головного соціального регулятора [5; 6; 9; 10; 11].

Дещо ширший – функціональний – погляд на проблему пропонує С.В. Джолос, вважаючи, що «сучасна держава — це така держава, яка якнайкраще вписується у свою епоху, тобто максимально ефективно спроможна функціонувати за певних конкретно-історичних обставин, чим і визначається її «сучасність» — відповідність вимогам часу, епохи» [33]. При цьому, враховуючи, що найбільш усезагальним явищем сьогодення є глобалізація, цей дослідник пропонує вважати сучасними саме ті держави, які спроможні ефективно діяти в її умовах[12-14;33], позначених, як доба формування глобального громадянського суспільства.

Громадянське суспільство, будучи результатом європейсько-американського розвитку, засноване на плюралізмі, в основі якого лежить принцип самовизначення особистості, гарантованості прав і свобод людини і громадянина, державно-суспільного партнерства. З точки зору соціології права оптимальним суспільним життям є стан рівноваги та дотримання балансів між секторами громадянського суспільства. Такий ідеальний на нашу думку стан досягається із настанням ери правової держави, яка виявляється свого роду єдиним компромісом між етатичною державою минулого, яка вивищувалася над суспільством та контролювала його аж до втручання у приватне і сімейне життя, та крайнім лібералізмом, що супроводжується проявами анархізму, війною секторів економіки, охлократичних способів здійснення влади та навіть зловживання правом.

Якщо ключовою ознакою сучасності держави поруч із її антропологічним змістом стає право, о мусимо з’ясувати, що ж тоді лежить в основі права. Відповідно до уявлень Жан Жака Руссо, держава у керується суспільним договором, який служить основою всіх прав, а метою її є встановлення загального блага [45]. У його працях бачимо перспективи утвердження народного суверенітету, розширення механізмів здійснення народовладдя, гарантованості громадянських свобод, концепції загальної волі як основи законодавчої діяльності тощо [46].

Серед сучасних учених панівною на сьогодні є думка про те, що вираженням спільної волі народу, який формує чи модернізує свою державність для досягнення спільних цілей, сьогодні є конституція [7; 8; 11; 47]. Не заглиблюючись в історію питання, зауважимо, що свого часу Дж. Локк розглядав конституцію як суспільний договір про правила співіснування народу та про публічну владу. У цьому контексті нагадаємо також висловлення знаного американського мислителя Т. Пейна: «конституція не є документом

уряду, а документ людей, що входять до уряду. А уряд без конституції – це влада без права на неї» [47].

Договірне походження конституції передбачає, що вона є результатом громадянського миру та суспільного консенсусу, соціальної солідарності. З цього приводу свого часу відомий французький вчений Л. Дюгі висловлював думку, що конституція має бути втіленням ідеї солідарності, яка є універсальним законом розвитку суспільства, і будь-який закон набуває обов'язкової сили не завдяки волі правителів, а завдяки відповідності праву соціальної солідарності [46]. Наприкінці XX ст. цю думку повторив по суті німецький мислитель Ю. Габермас, зауваживши, що конституція виражає формальний консенсус у суспільстві [48].

Конституція формує правову систему, визначає її місце у правовій сім'ї. Водночас, як Суспільний Договір, конституція одночасно має виступати вищим моральним законом суспільства, моральним імперативом добра. Тому суголосними є думки автора та ще багатьох вчених, які наголошують, що «для сучасної держави конституції мають таке ж значення, як Тора для юдаїзму, Біблія для християнства, а Коран для ісламу» [30]. Відтак, держава сучасного типу сприймається, за такого підходу, переважно як демократична конституційно-правова держава[31], а її сутність (у правовому вимірі) «проявляється в її спроможності втілити й гарантувати стабільний правопорядок у рамках визначеної території, зокрема й через механізм організації суверенної публічної влади, належно легітимованої суспільством» [32].

Таким чином, найважливішою ознакою сучасної держави є наявність у ній конституції як єдиного документу, або ж кількох найважливіших актів, як це має місце у Великій Британії чи у Державі Ізраїль. Останнє дає можливість говорити про конституційність сучасної держави, зміст якої позначається наявністю та реалізацією суспільного договору, яким може бути або єдиний документ або кілька найважливіших правових актів, у яких закріплено модель, форма, принципи побудови влади і держави та місцевого самоврядування, що має випливати із влади народу як суверена, прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, конституційне держава - це правова держава, яка має грунтуватися на закріпленні в конституції прав і свобод громадян, тип держави, основним законом якої є конституція, а закріплення і юридична гарантія основних прав і свобод людини і громадянина займають в ній найголовніше місце. Саме Конституція встановлює ті основні гарантії прав і свобод людини, на досягнення яких держава має спрямувати свою діяльність.

Правова ж держава — тип держави з розвинутим громадянським суспільством, у якій організація і діяльність влади засновані на принципі верховенства права, визнанні та забезпеченні прав і свобод людини і громадянина, взаємній відповідальності держави і особи, дотриманні реального поділу влади. В такій державі юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорона і захист основних прав людини, які визнаються найвищою соціальною цінністю. Основою правової держави має стати конституційна, і всі ознаки, названі при характеристиці конституційної держави, цілком характерні правовій державі. Однак до ознак правової держави також обов'язково відносять сформоване громадянське суспільство, високу правосвідомість і правову культуру громадян тощо.

Отже, вагомим показником сучасності держави є критерій її ефективності в соціально-економічній, науково-технічній та інших сферах, які мають вирішальне значення для забезпечення конкурентоздатності в умовах глобалізації, а також її відповідність сучасним вимогам технологічного, інноваційного та нанорозвитку. Тому роль і функції сучасної держави та характер її взаємодії з ринковим середовищем виявляється, не лише у сферах соціальної комунікації (соціального забезпечення, охорони здоров'я, освіти і науки[38]), але і в сфері технологій (електронне урядування, вагома роль статистики), інновацій (передові технології управління) та застосування відповідних

нанотехнологій. Сучасна держава покликана постійно «розв'язувати суперечність між стабілізуючою функцією інститутів та можливостями експериментувати, сприймати нову інформацію та знання, використовувати інноваційні механізми і технології в розробці і реалізації державних рішень в мінливих умовах» [39]. За такого – переважно функціонального – підходу своєрідним синонімом сучасної держави виявляється, очевидно, ефективна держава або ж розвинута держава, яка якнайбільше адаптувалася до швидкоплинного розвитку цивілізації в сучасних умовах[40; 41].

Адже перед викликами глобалізації актуальним завданням є збереження сучасної державою свого обличчя (ідентичності), що видається можливим за умов оптимального сполучення світового (цивілізаційного) історичного досвіду державного будівництва з власними історичними традиціями. Сучасна держава виступає своєрідним «спільним знаменником» універсальних рис розвитку людської цивілізації та унікальних рис розвитку конкретної країни, що зумовлює специфіку конкретних проявів феномену сучасної держави в усій сукупності її інституційних, структурних, функціональних, аксіологічних та комунікативних вимірів.

Проблеми в умовах переосмислення теоретичних та методологічних засад права та формування нової філософії права та соціології права у сучасних умовах є надзвичайно привабливими для суспільно-політичних дискусій, політико-правових проектів та передвиборчих програм. Паралельно із формуванням системи глобального управління ми стаємо свідками посилення ролі національних держав у суспільному житті. Зазначимо, що період поширення у світі етатичних держав пройшов, а столітнє панування ідей лібералізму унеможливлюють повернення до моделі держави, що вивищується над суспільством. Однак і ліберальна модель держави з одного боку зазнала «моральної амортизації», а з другого демонструє свою неспроможність у XXI столітті перед світовим тероризмом, насуванням екологічних кризових явищ, бідністю та демографічними викликами.

Очевидно, що є спроби відповісти на цю потребу сьогодення. Тут мусимо згадати про пострадянські уявлення про державу, яка виходить з первісного общинного ладу і проходить рабовласницьку, феодальну, буржуазну і соціалістичну стадію. У європейські традиції знаходимо іншу періодизацію: доіндустріальна держава, індустріальна, постіндустріальна держава. А що ж приходить на зміну постіндустріальній державі? У якості теоретико-методологічного обґрунтування того, яку модель держави робити зараз в умовах нового світового порядку, а також у спробах подолати виклики сьогодення, про які уже говорилося, скажемо про доцільність поєднання посилення функцій держави і з необхідністю збереження ліберальної, прав і свобод людини. Одним із варіантів відповіді на такий запит є можливість творення соціальної правової держави, яка дозволяє поєднати названі два підходи. Тому стає питання про зміст та формулювання статті першої Конституції України, у якій наша держава названа «соціальною, правовою». Отже, йдеться про сакраментальну кому, яка у відомій фразі «карати не можна помилувати» вирішує питання життя і смерті людини. У нашому випадку є можливість у майбутньому прибрати кому у згаданій частині статті 1 Конституції України, зафіксувавши поєднання двох тенденцій у розвитку та моделюванні влади.

Питання про нову соціальну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя, об'єктивно обумовлено загостренням екологічних ризиків сучасної цивілізації та самим розвитком глобального громадянського суспільства, еколого-правова свідомість якого стає усе більш вираженою домінантою в ідентифікації претензій на ефективне функціонування держави. Тому на порядок денний постала потреба утвердження у загальносвітовому вимірі моделі на тільки соціальної правової держави, але ще й держави екологічної, здатної стати адекватною відповіддю у запиті соціуму на ефективне

суспільне регулювання в умовах деформацій довкілля, які загрожують самому існуванню людини.

Екологічною держава може називатися тоді, якщо вона відповідає певним критеріям, коли в основу її функціонування покладено певні умови: гарантованість екологічних прав і свобод людини; наявність закріплена у конституції держави її екологічна функція та екологічні обов'язки перед суспільством і людиною; наявність розвинутої системи екологічного права; створення інституційної основа для забезпечення реалізації екологічної функції держави; сформований збалансований економіко-правовий механізм охорони довкілля; незалежний громадський контроль суспільства за реалізацією екологічного законодавства; утвердження принципу спільної відповідальності держави і суспільства за майбутнє життєве середовище; наявність загальносуспільного екологічного діалогу; в основі державної екологічної політики – право людини на сприятливе життєве середовище (довкілля); розвинута еколого-правова культура, яка лежить в основі прийняття рішень; сформовані еколого-правові мотивації поведінки і життя еліти.

В сучасних умовах глобального розвитку екологічні проблеми суспільного життя об'єктивно відходять на другий план під тиском небезпеки розгортання світової війни та регіональних воєнних конфліктів, які захопили і нашу державу, тероризму, етнічних переселень, економічних воєн, з якими сучасна держава та міжнародні організації уже часто не спроможні справлятися. Разом з тим, ефективнішого інституту для вирішення у тому числі екологічних проблем сьогодення, ніж держава та міжнародні організації, у нашої цивілізації зараз не має. Звідси, держава ще довго буде залишатися найефективнішою з існуючих моделей регулювання суспільних процесів, у тому числі і перш за все відносин у сфері охорони і використання природних ресурсів. Отже, наука екологічного права, теорія права, соціологія права вимушено мають шукати нові можливості права і держави з метою вирішення екологічних проблем сучасності. Екологічна держава і є одним із варіантів подолання кризи можливостей сучасної держави у збереженні довкілля для нинішнього і майбутніх поколінь людей.

Список використаних джерел

1. Костицький В.В. До питання про сучасну державу / Костицький В.В.// Соціологія права. – 2016. - № 4. – С. 3-14;

2. Цесар І.А. Правові основи розвитку сучасної демократичної держави: Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / І.А. Цесар. – К., 2012. – С. 176.

3. Политические институты на рубеже тысячелетий / Отв. ред. К.Г. Холодковский. – Дубна: ООО «Феникс+», 2001. – С. 410.

4. Соловьев А.И. Три облика государства – три стратегии гражданского общества / А.И. Соловьев // Полис. – 1996. – No 6. – С. 29.

5. Тихомиров Ю.А. Государство: преемственность и новизна / Ю.А. Тихомиров // Государство в меняющемся мире: материалы VI Международной школы-практикума молодых ученых-юристов (Москва, 26–28 мая 2011 г.) / отв. редактор В.И. Лафитский. — М.:, 2012. – С. 60.

6. Капитонов С.А. Юридический парадокс государства. Монография / С.А. Капитонов. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2012. – 317 с.

7. Джунь В.В. Соціологія конституційного права: Монографія. Кн. 1: Теоретико-методологічні основи / В.В. Джунь. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2015. – 384 с.

8. Рабінович С.П. Фактична конституція та неофіційні основи соціально-політичного порядку / С.П. Рабінович // Право і громадянське суспільство. – 2013. - № 3. – С. 38-65.

9. Лебедєва О.В. Сутність держави та її типологія: теоретичні засади. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / О.В. Лебедєва. — К., 2013. — 20 с.

10. Любашиц В.Я. Современные государства в историко-типологическом анализе / В. Я. Любашиц // Философия права. – 2015. - № 3. – С. 14-20.

11. Чиркин В.Е. Современное государство. Монография / В.Е. Чиркин. – М.: Международные отношения, 2001. – С. 42-73.

12. Матвєєва Л.Г. Транзитивність у правовій сфері: загальнотеоретичне дослідження. Дис.. … д-ра юрид. наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Л.Г. Матвєєва. – О., 2016. – С. 148.

13. Фетисова В.А. Правовое регулирование экономики постсоциалистических государств в условиях мирового экономического кризиса. Монография / В.А. Фетисова. – М.: ИД «Юриспрудения», 2010. – С. 15-25.

14. Афанасьева О.В. «Открытое государство» в понятийной системе обществознания / О.В. Афанасьева // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2014. - № 1. – С. 173.

15. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави та права: Підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2005. – С. 107-112.

16. Пономарева Е.Г. Государство в условиях глобализации / Е.Г. Пономарева // Свободная мысль. - 2009. - № 10. – С. 69-82

17. Харин А.Н. Государство в условиях глобализации: новые подходы / А.Н. Харин // Власть. – 2013. - № 6. – С. 69.

18. Шустров Д.Г. Прирученный Левиафан: Государство как объект конституционно-правового регулирования. Монография / Д.Г. Шустров. — СПб.: Алеф Пресс, 2014. — С. 379.

19. Харин А. Эволюционные модели государства постмодерна / А. Харин // Свободная мысль. – 2012. – № 11-12 (1636). – С. 91.

20. Харкевич М.В. Специфика государства как актора современной мировой политики. Автореф. дисс. … канд. полит. наук. Специальность 23.00.04 – Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития / М.В. Харкевич.– М., 2010. – С. 16.

21. Толстенко В.Л. Методологічні основи аналізу форми держави й розвиток сучасної теорії держави та права / В.Л. Толстенко // Філософські та методологічні проблеми права. – 2014. - № 1. – С. 25. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_5.

22. Капустин Б.Г. Современность как предмет политической теории / Б.Г. Капустин. – М.: РОССПЭН, 1998. – 308 с.

23. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції: Монографія / [Ю.М. Оборотов, В.В. Завальнюк, В.В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю.М. Оборотова. — О.: Фенікс, 2015. — С. 16-41.

24. Чиркин В.Е. Общечеловеческие ценности и современное государство / В.Е. Чиркин // Государство и право. – 2002. - № 2. – С. 5-13.

25. Клеутина А.В. Сущностные характеристики современного государства. Дисс. … канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / А.В. Клеутина. – М., 2009. – 154 с.

26. Орлов И.Б. Государство социального гуманизма – от теории к практике. Монография / И.Б. Орлов; Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования — М.: Научный эксперт, 2008. — 224 с.

27. Крусян А. Конституція в науково-практичній парадигмі сучасного українського конституціоналізму (у контексті актуальних питань конституційних перетворень) / А. Крусян // Право України. – 2016. - № 6. – С. 73.

28. Толстенко В.Л. Форма держави і система сучасних правових цінностей: проблеми взаємозв'язку / В.Л. Толстенко // Митна справа. – 2014. - № 3(2). – С. 278-285. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ms_2014_3(2)__51.

29. Оніщук М. Конституційна модернізація: прогрес чи стагнація? / М. Оніщук // http://gazeta.dt.ua/POLITICS/konstitutsiyna_modernizatsiya__progres_chi_stagnatsiya.html.

30. Депенхойер О. Функции конституции / О. Депенхойер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – №1(110). – С. 73.

31. Хёффе О. Политика. Право. Справедливость. Основоположения критической философии права и государства / О. Хеффе; пер. с нем. — М.: Гнозис; Логос, 1994. — С. 52.

32. Лемак О., Лемак В. Функції сучасної держави: новий зміст в умовах глобалізації / О. Лемак, В. Лемак // Публічне право. – 2011. - № 1. – С. 109.

33. Джолос С. Етатистська держава як вид сучасної держави / С. Джолос // Право України. – 2010. - № 6. – С. 190.

34. Каспэ С.И. Центры и иерархии: пространственные метафоры власти и западная политическая форма. Автореф. дисс. …д-ра полит. наук (форма защиты – по опубликованной монографии).Специальность – 23.00.02 – Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (политические науки) / С.И. Каспэ. – М., 2009. – С. 14.

35. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: Гос. ун-т. «Высш. шк. экономики, 2000. – 606 с.

36. Оборотов Ю. Современное государство: от образа к реалиям / Ю. Оборотов // Юридичний вісник. – 2014. – № 6. – С. 6-12.

37. Елизаров М.В. Современное государство в эпоху глобализации: социально-философский анализ: Дисс. ... канд. филос. наук. Специальность 09.00.11 – Социальная философия / М.В. Елизаров. – Уфа, 2010. – С. 136–137.

38. Антанович Н.А. Трансформация национального государства: функциональные либо сущностные изменения / Н.А. Антанович // Праблемы гісторыі дзяржавы і права Беларусі: матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 90-годдзю з дня нараджэння І.А. Юхо. – Мінск, 18–19 сак. 2011 г. – Мінск, 2011. – С. 62.

39. Михайлова О.В. Сетевая архитектура государственного управления: проблемы концептуализации и практики. Дисс. … д-ра полит. наук. Специальность: 23.00.02 – политические институты, политические процессы и технологии / О.В. Михайлова. – М., 2014. – С. 140.

40. Затонский В.А. Эффективная государственность. Монография / под ред. А.В. Малько / В.А. Затонский. – М.: Юристъ, 2006. – 286 с.

41. Институциональные проблемы эффективного государства. Монография / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецк: ДонНТУ, 2011. – 372 с.

42. Депенхойер О. Функции конституции / О. Депенхойер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. – №1(110). – С. 70-73.

43. Коломоєць О.В. Функції держави у сучасному державознавстві: теоретичні проблеми / О.В. Коломоєць // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. - № 5. – С. 44.

44. Тойбнер Г. Контуры конституционной социологии: преодоление исключительности государственного конституционализма / Г. Тойбнер // Сравнительное конституционное обозрение. – 2016. - №1(110). – С. 41-5.

45. Див.: История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. проф., д-р ист. наук Г.Г. Демиденко. – Х.: Факт, 1999. - С. 223.

46. История политических и правовых учений XVII-XVIII вв. / редкол.: Грацианский П.С. и др. – М.: Наука, 1989. - С. 116-129.

47. Ковальчук В. Конституція як основа легітимності публічної влади в правовій демократичній державі / В. Ковальчук // Право України. – 2010. – № 7. – С. 59.

47. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн; пер. з анг. – Л., 2000. – С. 176.

48. Габермас Ю. Демократия, разум, нравственность. Московские лекции и интервью / Ю. Габермас. – М.: KAMI, Academia, 1995. – С. 216.

49. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України / В.В. Костицький// Liber Amirorum до 55-річчя О.Л. Копиленка : [монографія] / авт.. кол.; за ред.. д.ю.н. О.О. Гріненко. – Київ; Одеса : Фенікс, 2016. С.329-339.

50. Екологічна Конституція Землі. Методологічні засади / [В. В. Костицький та ін. за ред. акад. НАН України, д-ра екон. наук, проф. Ю. Ю. Туниці]. – Львів : РВВ НЛТУ України, 2011. – С. 370-381.

51. Костицький В. В. Екологічне право України: [підручник]: 2 кн. / Василь Костицький, – Дрогобич: Коло, 2013. – 363 с.

52. Костицький В. В. Екологічні права громадян як основа конституційного закріплення екологічної функції держави / В. Костицький // Малий і середній бізнес. – 2011. – № 1-2. – С. 3-8.

53. Костицький В. В. Екологічне право як теолого-соціологічний феномпен / В. Костицький // Екологічне право України. – 2013. – № 1. – С. 4-12.

УДК 378.12

ДЕЯКІ КРИТИЧНІ ЗАУВАЖЕННЯ ДО ЗМІН У ЛІЦЕНЗІЙНИХ УМОВАХ ПРОВАДЖЕННЯ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Авраменко Н.Л., *кандидат технічних наук, доцент, зав.кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки* ORCID: 0000-0001-7027-0266 ; **Сагайдак І.С.** *кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки* ORCID: 0000-0002-7186-8830; **Чорна Т.М.** *кандидат технічних наук, доцент кафедри товарознавства та техногенно-екологічної безпеки* ORCID: 0000-0001-9923-8737, Університет державної фіскальної служби України

Анотація. *Виконано порівняльний аналіз Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладами освіти. Доведено неоднозначність тлумачення показників рівня наукової та професійної активності науково-педагогічного (наукового) працівника. Визначено, що дві третини показників потребують подальшого вивчення, громадського обговорення, доопрацювання. Оскільки освітня діяльність*

здійснюється в межах правового поля і регламентується Ліцензійними умовами, постає необхідність внесення змін до щойно прийнятої нової редакції.

***Ключові слова**: вищі навчальні заклади, освітня діяльність, ліцензійні умови, рівень наукової та професійної активності науково-педагогічних працівників*

A comparative analysis of the licensing conditions for the educational activities of educational institutions is made. The ambiguity of the interpretation of the indicators of the level of scientific and professional activity of the scientific pedagogical (scientific) worker is proved. It is determined that two-thirds of the indicators require further study, public discussion, refinement. Since educational activity is carried out within the legal framework and is regulated by the Licensing Conditions, it becomes necessary to make changes in the newly adopted new edition.

***Key words**: higher educational institutions, educational activity, licensing conditions, level of scientific and professional activity of scientific and pedagogical workers*

Постановка проблеми. Відомо, що вища освіта України перебуває на стадії реформування. Спочатку це стосувалося умов вступу здобувачів вищої освіти. 10-річний досвід проведення зовнішнього незалежного оцінювання навіть попри постійну наявність у тестових завданнях певних недоречностей (іноді навіть помилок) має позитивну тенденцію, оскільки створюються рівнозначні умови для вступу всім бажаючим. Згодом постала потреба приведення у відповідність науково-педагогічного складу вищих закладів освіти, що, безумовно, має теж позитивний досвід. Щороку велика кількість нових докторів і кандидатів наук з'являлось у вищій школі України і не тільки.

Відомо, що освітня діяльність в нашій державі регулюється не тільки Законами України "Про освіту", "Про вищу освіту", "Про професійно-технічну освіту", "Про загальну середню освіту", "Про дошкільну освіту" та "Про ліцензування видів господарської діяльності", а й Ліцензійними умовами провадження освітньої діяльності, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Питання якості науково-педагогічних працівників неодноразово обговорювалося у працях Білан Л.Л., Брюховецької О.В., Мирончук Н.М., Серьогіна С.М., Топчій О.В., Шарова Ю.П. та інших.

Але щойно прийняті Ліцензійні умови в редакції від 10.05.2018 р. викликали масу обговорень у науково-педагогічних працівників, особливо в частині показників їх рівня наукової та професійної активності.

Тому **метою статті** є порівняльний аналіз змін до Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності закладів освіти.

Виклад основного матеріалу. Основними кадровими вимогами щодо забезпечення провадження освітньої діяльності у сфері вищої та післядипломної освіти для осіб з вищою освітою є [1, п.28]:

– науково-педагогічні та наукові працівники, які здійснюють освітній процес, повинні мати стаж науково-педагогічної діяльності понад два роки та рівень наукової та професійної активності, який засвідчується виконанням не менше чотирьох видів та результатів з перелічених у пункті 30 Ліцензійних умов;

– для другого (магістерського) рівня вищої освіти кадровий склад закладу освіти повинен включати з розрахунку на кожні десять здобувачів освітнього ступеня магістра одного викладача, який має кваліфікацію відповідно до спеціальності, науковий ступінь або вчене звання.

– для третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня (доктор філософії/доктор мистецтва) кадровий склад закладу освіти повинен включати з розрахунку на кожних два здобувачі освітнього ступеня доктора філософії/ доктора мистецтва одного викладача, який *має науковий ступінь та/або вчене звання, а також кваліфікацію відповідно до спеціальності, підтверджену науковою, науково-педагогічною, педагогічною чи іншою професійною діяльністю за відповідною спеціальністю за не менш як сімома видами чи результатами*, переліченими у пункті 30 цих Ліцензійних умов.

Порівняємо Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності, затверджені

постановою Кабінету Міністрів України № 1187 від 30 грудня 2015 р. та в редакції постанови Кабінету Міністрів України № 347 від 10 травня 2018 р. (див. Таблицю 1).

Таблиця 1.

Порівняльний аналіз рівнів наукової та професійної активності науково-педагогічних працівників*

Ліцензійні умови провадження освітньої діяльності закладів освіти		**Критичні зауваження/ побажання/ рекомендації авторів**
Постанова КабМіну № 1187 від 30.12.2015 р. (Додаток 12, п.6)	**в редакції постанови Кабінету Міністрів України № 347 від 10 травня 2018 р. (п. 30) [1]**	
1	**2**	**3**
1) наявність наукової публікації у періодичному виданні, яке включено до наукометричних баз, зокрема Scopus або Web of Science Core Collection, рекомендованих МОН;	1) наявність **за останні п'ять** років наукових публікацій у періодичних виданнях, які включені до наукометричних баз, рекомендованих МОН, зокрема Scopus або Web of Science Core Collection;	Якщо МОН України зараховуються лише публікації у періодичних виданнях, які включені до науково-метричних баз Scopus або Web of Science Core Collection, то на нашу думку даний рівень активності доцільно було б виписати саме так: 1) *наявність **за останні п'ять** років наукових публікацій у періодичних виданнях, які включені до наукометричних баз Scopus або Web of Science Core Collection.*
2) наявність наукових публікацій у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, та/або авторських свідоцтв, та/або патентів загальною кількістю п'ять досягнень;	2) наявність не менше п'яти наукових публікацій у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України;	З даного формулювання не зрозуміло: за який період часу? Якщо п.1 чітко визначено *за останні п'ять років*, то п. 2 даний вид активності не враховує часові межі: чи це всього за всю науково-педагогічну діяльність науково-педагогічного (наукового) працівника чи береться до уваги якийсь конкретний термін, який не визначений Ліцензійними умовами?
3) наявність виданого підручника чи навчального посібника, що рекомендований МОН, іншим центральним органом виконавчої влади або вченою радою закладу освіти, або монографії (у разі співавторства — з фіксованим власним	3) наявність виданого підручника чи навчального посібника або монографії;	З даного формулювання не зрозуміло чи зараховуються колективні монографії. Якщо так, то цілком доречним є доповнення даного пункту наступними словами: *у разі співавторства — з фіксованим власним внеском.*

внеском);		
4) наукове керівництво (консультування) здобувача, який одержав документ про присудження наукового ступеня;	4) наукове керівництво (консультування) здобувача, який одержав документ про присудження наукового ступеня;	Без зауважень
5) участь у міжнародному науковому проекті/залучення до міжнародної експертизи, наявність звання “суддя міжнародної категорії”;	5) участь у міжнародних наукових проектах, залучення до міжнародної експертизи, наявність звання “суддя міжнародної категорії”;	Даним пунктом не врегульовано часові межі: чи це всього за всю науково-педагогічну діяльність науково-педагогічного (наукового) працівника чи береться до уваги якийсь конкретний термін, який не визначений Ліцензійними умовами?
6) проведення навчальних занять іноземною мовою (крім мовних навчальних дисциплін) в обсязі не менше 50 аудиторних годин на навчальний рік;	6) проведення навчальних занять *із спеціальних дисциплін іноземною мовою* в обсязі не менше 50 аудиторних годин на навчальний рік;	Внесення доповнення щодо проведення занять саме із спеціальних дисциплін іноземною мовою є цілком логічним і доцільним, що виключає необхідність викладання іноземною мовою загальнообов’язкових дисциплін для здобувачів вищої освіти, наприклад: безпеку життєдіяльності, історію України, філософію, ділову українську мову тощо.
7) робота у складі експертних рад з питань проведення експертизи дисертацій МОН або галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, або Акредитаційної комісії, або їх експертних рад, або міжгалузевої експертної ради з вищої освіти Акредитаційної комісії, або трьох експертних комісій МОН/зазначеного Агентства, або Науково-методичної ради/науково-методичних комісій з вищої освіти МОН, або робочих груп з	7) робота у складі експертних рад з питань проведення експертизи дисертацій МОН або галузевих експертних рад Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, або Акредитаційної комісії, або їх експертних рад, або міжгалузевої експертної ради з вищої освіти Акредитаційної комісії, або трьох експертних комісій МОН/зазначеного Агентства, або Науково-методичної ради/науково-методичних комісій	З даного формулювання не зрозуміло: 1) чи може бути зарахований даний вид активності науково-педагогічним працівникам, залучених до перевірки навчальних закладів Державною службою якості освіти (попередником якого є Державна інспекція навчальних закладів) відповідно до Наказу? 2) Часові межі: чи в цілому за всю діяльність НПП чи за якийсь конкретний період, що не визначений Ліцензійними умовами.

розроблення стандартів вищої освіти України;	(підкомісій) з вищої освіти МОН;	
8) виконання функцій наукового керівника або відповідального виконавця наукової теми (проекту), або головного редактора/члена редакційної колегії наукового видання, включеного до переліку наукових фахових видань України, або іноземного рецензованого наукового видання;	8) виконання функцій наукового керівника або відповідального виконавця наукової теми (проекту), або головного редактора/члена редакційної колегії наукового видання, включеного до переліку наукових фахових видань України, або іноземного рецензованого наукового видання;	Відповідно до ст.53 ЗУ «Про вищу освіту» [2] науково-педагогічні працівники – це особи, які за основним місцем роботи у вищих навчальних закладах провадять навчальну, методичну, наукову (науково-технічну, мистецьку) та організаційну діяльність. Крім того, займатися науковою роботою НПП кафедри є їхнім обов'язком, що регламентовано п.1. ст.58 «ЗУ про вищу освіту» [2]. Але даний показник рівня активності зараховується лише науковому керівнику та відповідальному виконавцю. Враховуючи, що над кафедральними науково-дослідними роботами працюють всі науково-педагогічні працівники (або ж їх переважна більшість) доцільно було б, на нашу думку, враховувати і їх авторський внесок у Ліцензійних умовах.
9) керівництво *студентом*, який зайняв призове місце, або робота у складі організаційного комітету/журі/апеляційної комісії Міжнародної студентської олімпіади/II етапу Всеукраїнської студентської олімпіади (Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт)/III—IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів/II—III етапу Всеукраїнських конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт учнів — членів Малої академії наук; керівництво студентом, який став призером Олімпійських,	9) керівництво *школярем*, який зайняв призове місце III—IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів, II— III етапу Всеукраїнських конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт учнів — членів Національного центру "Мала академія наук України"; участь у журі олімпіад чи конкурсів "Мала академія наук України";	Даний вид активності стосується тільки закладів загальної середньої освіти і не враховує активність науково-педагогічних та наукових працівників. Попередня редакція Ліцензійних умов містила керівництво *студентом*, який зайняв призове місце у II етапі Всеукраїнської студентської олімпіади/II туру Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт. На нашу думку, необхідно залишити для визначення рівня активності даний показник, оскільки отриманню призового місця передує тривала кропітка робота зі студентом. Так, наприклад, конкурсна робота II туру Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт повинна обов'язково супроводжуватись актами апробації/патентами, публікаціями статей та тез доповідей до різноманітних наукових

Паралімпійських ігор, Всесвітньої та Всеукраїнської Універсіади, чемпіонату світу, Європи, Європейських ігор, етапів Кубку світу та Європи, чемпіонату України; виконання обов'язків головного секретаря, головного судді, судді міжнародних та всеукраїнських змагань; керівництво спортивною делегацією; робота у складі організаційного комітету, суддівського корпусу;		комунікативних заходів, підготовка самого конкурсанта до публічного захисту на підсумкових конференціях. Крім того, у Ліцензійних умовах в якості рівня активності не представлено участь та призові місця у Міжнародних студентських олімпіадах та Міжнародних конкурсах студентських наукових робіт, що є вкрай важливим та актуальним на сучасному етапі реформування системи освіти України.
10) організаційна робота у закладах освіти на *посадах* керівника (заступника керівника) закладу освіти/факультету/відділення (наукової установи)/ інституту/філії/кафедри або іншого відповідального за підготовку здобувачів вищої освіти підрозділу/відділу (наукової установи)/навчально-методичного управління (відділу)/лабораторії/іншого навчально-наукового (інноваційного) структурного підрозділу/вченого секретаря закладу освіти (факультету, інституту)/відповідального секретаря приймальної комісії та його заступника;	10) організаційна робота у закладах освіти на *посадах* керівника (заступника керівника) закладу освіти/інституту/факультету/відділення (наукової установи)/ філії/кафедри або іншого відповідального за підготовку здобувачів вищої освіти підрозділу/відділу (наукової установи)/навчально-методичного управління (відділу)/лабораторії/іншого навчально-наукового (інноваційного) структурного підрозділу/вченого секретаря закладу освіти (факультету, інституту)/відповідального секретаря приймальної комісії та його заступника;	У даному показнику рівня активності випущена активність заступників завідувачів кафедр. Якщо завідувач кафедри – це *посада*, то заступник завідувача – тільки на громадських засадах. Зазвичай, на кафедрах вищих закладів освіти є один або два заступники – з навчально-методичної та наукової робіт і на них покладається організація навчальної, методичної, наукової, виховної та профорієнтаційної робіт кафедри. Аналогічна ситуація із заступниками деканів/директорів навчально-наукових інститутів. Зазвичай *посада* заступника є одна згідно штатного розпису, а всі інші на громадських засадах. Тому даний вид активності повинен бути обов'язково врахований.
11) участь в	11) участь в	

атестації наукових кадрів як офіційного опонента або члена спеціалізованої вченої ради;	атестації наукових працівників як офіційного опонента або члена постійної спеціалізованої вченої ради (не менше трьох разових спеціалізованих вчених рад);	Без зауважень
12) присудження наукового ступеня доктора наук або присвоєння вченого звання професора;	–	На нашу думку, даний вид активності необхідно залишити і викласти в наступній редакції: *присудження наукового ступеня доктора філософії/ доктора наук або присвоєння вченого звання доцента/професора протягом останніх двох років.*
13) наявність авторських свідоцтв та/або патентів загальною кількістю два досягнення;	12) наявність не менше п'яти авторських свідоцтв та/або патентів загальною кількістю два досягнення;	З даного формулювання не зрозумілі часові межі для зарахування рівня активності: чи в цілому за всю діяльність НПП чи за якийсь конкретний період, що не визначений Ліцензійними умовами.
14) наявність виданих навчально-методичних посібників/посібників для самостійної роботи студентів та дистанційного навчання/конспектів лекцій/практикумів/методичних вказівок/рекомендацій загальною кількістю три найменування;	13) наявність виданих навчально-методичних посібників/посібників для самостійної роботи студентів та дистанційного навчання, конспектів лекцій/практикумів/методичних вказівок/рекомендацій загальною кількістю три найменування	Без зауважень
15) присудження наукового ступеня доктора філософії або присвоєння вченого звання доцента, або отримання документа про другу вищу освіту;	–	див. пункт 12
16) керівництво студентом, який зайняв призове місце на І етапі Всеукраїнської студентської олімпіади (Всеукраїнського	14) керівництво студентом, який зайняв призове місце на І етапі Всеукраїнської студентської олімпіади (Всеукраїнського	У даному показнику рівня активності науково-педагогічного працівника відсутня робота у складі організаційного комітету/журі Міжнародної студентської олімпіади/Міжнародного конкурсу

конкурсу студентських наукових робіт), або робота у складі організаційного комітету/журі Всеукраїнської студентської олімпіади (Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт), або керівництво постійно діючим студентським науковим гуртком/проблемною групою, або виконання обов'язків куратора групи; керівництво студентом, який брав участь в Олімпійських, Паралімпійських іграх, Всесвітній та Всеукраїнській Універсіаді, чемпіонаті світу, Європи, Європейських іграх, етапах Кубку світу та Європи, чемпіонаті України; виконання обов'язків тренера, помічника тренера національної збірної команди України з видів спорту;	конкурсу студентських наукових робіт), або робота у складі організаційного комітету/журі Всеукраїнської студентської олімпіади (Всеукраїнського конкурсу студентських наукових робіт), або керівництво постійно діючим студентським науковим гуртком/проблемною групою; керівництво студентом, який став призером або лауреатом Міжнародних мистецьких конкурсів, фестивалів та проектів, робота у складі організаційного комітету або у складі журі міжнародних мистецьких конкурсів, інших культурно-мистецьких проектів; керівництво студентом, який брав участь в Олімпійських, Паралімпійських іграх, Всесвітній та Всеукраїнській Універсіаді, чемпіонаті світу, Європи, Європейських іграх, етапах Кубка світу та Європи, чемпіонаті України; виконання обов'язків тренера, помічника тренера національної збірної команди України з видів спорту; виконання обов'язків головного секретаря, головного судді, судді міжнародних та всеукраїнських змагань; керівництво	студентських наукових робіт на відміну від мистецьких конкурсів та спортивних змагань, які більш повно виписані у даному показнику рівня активності науково-педагогічного працівника.

	спортивною делегацією; робота у складі організаційного комітету, суддівського корпусу;	
17) організація студентської громадської (волонтерської) діяльності, яка має професійне спрямування;		Дане виключення є цілком логічним, оскільки даний вид активності представлений у попередньому показнику рівня активності.
18) наявність науково-популярних та/або консультаційних (дорадчих) та/або дискусійних публікацій з наукової або професійної тематики загальною кількістю три публікації;	15) наявність науково-популярних та/або консультаційних (дорадчих) та/або дискусійних публікацій з наукової або професійної тематики загальною кількістю не менше п’яти публікацій;	З даного формулювання не зрозумілі часові межі: чи в цілому за всю діяльність науково-педагогічного працівника чи за якийсь конкретний період, що не визначений Ліцензійними умовами.
19) поєднання науково-педагогічної роботи та практичної фахової діяльності.	16) участь у професійних об’єднаннях за спеціальністю;	Без зауважень
–	17) досвід практичної роботи за спеціальністю не менше п’яти років;	Без зауважень
–	18) наукове консультування установ, підприємств, організацій протягом не менше двох років.	Без зауважень

* – нумерація видів активності/видів і результатів діяльності науково-педагогічних та наукових працівників збережена у відповідності з редакціями Ліцензійних умов освітньої діяльності

Висновки. Отже, як бачимо лише третина показників рівнів наукової та професійної активності науково-педагогічних та наукових працівників залишились без критичних зауважень та побажань. Дві третини потребують подальшого вивчення, громадського обговорення, доопрацювання. А оскільки освітня діяльність здійснюється в межах правового поля і регламентується Ліцензійними умовами постає необхідність у внесенні змін до тільки що прийнятої нової реакції.

Списоквикористаних джерел

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187» від 10 травня 2018 р. № 347 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347-2018

2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII [Електронний ресурс]. –Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 hrudnia 2015 r. № 1187» vid 10 travnia 2018 r. № 347 [2018 [Resolution of the Cabinet of Ministers

of Ukraine "On Amendments to the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 30, 2015 No. 1187" dated May 10, 2018, No. 347] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/347-2018/

2. Zakon Ukrainy «Pro vyschu osvitu» vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine "On Higher Education" of 01.07.2014 № 1556-VII] [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18

SOME PECULIARITIES OF AMERICAN`S VALUES PERCEPTION IN MODERN UKRAINIAN SOCIETY

Gold O.F., PhD, research center "Comparative studies of religion" Philosophy Department I.I. Mechnikov Odessa National University

Annotation. *The appeal of social and philosophical thought to the problem of the interrelations between society and religion has a permanent character. The interpretation of these relations is strong-minded by the general state of the society, the place that religion occupies in it and many other factors.*

Usually the exact interest in this regard is the insolence of the American state to councils of sex minorities. In brief, the history of these relations can be represented in the following way. In spite of the fact that the very idea of "same-sex marriage" first appeared in the Oxford dictionary only in 2000, there are examples of marital relations between people of the same sex from ancient times. For a long time, the issue of same-sex marriages was not raised at all in society, which, of course, was due to the widespread negative attitude towards people of non-traditional orientation in general, at least in the Jewish and Christian traditions. However, after homosexuality was excluded from the list of mental illnesses and ceased to be a criminal offense, in a number of countries the first prerequisites for the legalization of same-sex unions appeared

Of specific interest in this favor is the arrogance of the American state to legislatures of sex subgroups. In brief, the times gone by these relations can be signified in the following way.

Notwithstanding the fact that the very concept of "same-sex marital" the first looked in the Oxford dictionary lone in 2000, here are examples of married relations between people of the same sex from ancient times. For a long time, the issue of same-sex weddings was not raised at all in society, which, of course, was due to the widespread negative attitude towards people of non-traditional location in general, at least in the Jewish and Christian traditions.

Key words: *Americanization, bioethics, globalization, homosexuals, society, politic, religions, the convergent process, Ukrainization, USA, westernization, Western world.*

Recently, the US itself has accumulated a lot of problems that do not find a single perception and solution either in themselves or in the world community as a whole. These are the so-called "Hot religious topics" - which can be translated into Ukrainian as "Actual problems of religious life", for the purpose of our study. Therefore, in addition to the historically formed influence on the religious life of Ukrainian society, special interest represents the study of what it may be in the future. Of course, it depends on the diversity of the intersection of the interests of Ukraine and the United States, but the special place in their development will also be those decisions that will be made in the course of solving these most urgent problems of the actual modern religious life.

Let's start with the issue of the treatment of sexual minorities. The starting point is that the UN Human Rights Council on June 17, 2011 adopted a resolution prohibiting discrimination on the basis of sexual orientation.

Literally, following the UN resolution, 25.06.2011, in New York at the legislative level, allowed same-sex marriage. Thus, New York became the sixth American state, which allowed same-sex marriage. After homosexuality was excluded from the list of mental illnesses and ceased to be a criminal offense, in a number of countries there were the first prerequisites for the legalization of gay unions [3].

Of particular interest in this regard is the attitude of the American state to representatives of sex minorities. In brief, the history of these relations can be represented in the following way. Despite the fact that the very concept of "same-sex marriage" first appeared in the Oxford

dictionary only in 2000, there are examples of marital relations between people of the same sex from ancient times. For a long time, the issue of same-sex marriages was not raised at all in society, which, of course, was due to the widespread negative attitude towards people of non-traditional orientation in general, at least in the Jewish and Christian traditions. However, after homosexuality was excluded from the list of mental illnesses and ceased to be a criminal offense, in a number of countries the first prerequisites for the legalization of same-sex unions appeared [1].

Now, let's return to Ukrainian society, so Ministry of Justice of Ukraine legalized the registration of the All-Ukrainian Organization of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender People "LGBT Council of Ukrainian Organizations". The council was registered in 4 years after the publication of the famous declaration of the All-Ukrainian Council of Churches and Religious Organizations "On the negative attitude towards the phenomenon of homosexuality and attempts to legalize so-called same-sex marriages (registration of same-sex partnerships)".

In the same period, the Catholic Church of the United States opposed the permission of same-sex marriages in California. The marriage of men and women is the foundation of every society, says Archbishop of Chicago, chairman of the American Conference of Catholic Bishops in the United States, Cardinal Francis George [2]. The Evangelical Lutheran Church in America is one of the largest churches that opened doors to gays and lesbians. The decision of the Lutheran was taken a month after the Anglican Church in the United States voted for the permission to be baptized as bishops of open homosexuals.

For a religious Jewish seminar in New York (centrist), the movement of conservative Judaism for the first time in history has approved a lesbian rabbi, publicly announced its sexual orientation. Until now, gays and lesbians who were religiously educated did not dare to talk about their orientation openly, although in 2006 the legal committee of the Movement of Conservative Judaism recognized their right to be rabbis. However, in the conservative Judaism of America there was a split: 25 rabbis of the Legislative Committee proposed three contradictory interpretations; one thing - in support of same-sex marriages and gay rabbis, and two - against, says the newspaper New York Times.

As you know, after the intensive debate in American society, including among religious organizations, in 1981, the US Senate considered Bill No. 158 - The Bill on Human Life. The question remains, from which moment to consider an embryo as a human. We cite the official report of the Senate: "Doctors, biologists and others agree that conception marks the beginning of the life of a human being - the living being that belongs to the human race ..." [5].

Problems in the United States, as in the rest of the world, remain the attitude towards euthanasia. The US Catholic Bishops' Conference in June 2011 adopted a decision condemning such a practice of euthanasia, legally permitted in some states of America.

The next most relevant topic in religious and nonreligious circles in the United States is cloning. The ban on cloning was first introduced in 1980. In 2003, in March 2009, after intense discussions among representatives of various denominations, the ban on financing research in the field of human stem cells and therapeutic cloning in the United States was canceled.

Of course, it's difficult to enumerate all the activities of American organizations in our country, connected with the decision or more precisely with help in solving certain problems in our society. Let's restrict ourselves to a few more examples. It should be noted that many years of cooperation between the USSR, and then Ukraine, with the American organization "Joint", whose funds provide a lot of material assistance, allocate grants, conduct charitable events. In Ukraine, "Joint" works in three main directions - charitable help for the elderly and sick people, for which a network of "warm houses" has been created throughout the country; support of communities and community centers; helping children, first of all, from dysfunctional families.

Also in Ukraine are known such American organizations as: "Open Society Institute" (Open Society Institute), led by D. Soros; The National Endowment for Democracy (NED), which was created in 1983 by US President Reagan and the US Congress, was formulated as "to

contribute to the development and development of democracy and freedom around the world"[4].

One of the world-famous organizations is the US Peace Corps in Ukraine. This independent organization was founded even in 1992 when Ukrainian President L. Kravchuk and US President D. Bush signed a bilateral agreement on the establishment of the US Peace Corps in Ukraine.

The website of the organization says that the Peace Corps cooperates with many Ukrainian organizations. American volunteers live and work side by side with Ukrainians for two years, exchanging experiences and basing relationships that will often last a lifetime. Representatives of the Peace Corps want to help citizens of Ukraine by providing competent specialists to meet the existing needs for technical qualification, to promote a better understanding of Americans by Ukrainians and a better understanding of Ukrainians by Americans.

One of the Peace Corps projects: teaching English as a foreign language. Volunteers teach English in secondary schools, universities and pedagogical colleges, and conduct trainings in the institutes of postgraduate education of teaching staff. Volunteers help teachers expand the range of classroom tools and help students acquire language skills that will help them succeed, both in subsequent education and in a future career.

And also the Peace Corps pays tribute to the development of Ukrainian youth. Under their programs, volunteers work in schools and work with local departments for family, youth and sports to provide young Ukrainians with help in education and culture. They conduct lessons in schools, organize extra-curricular activities and implement public projects aimed at preventing alcohol abuse, smoking, drug use and distribution, and HIV. Volunteers popularize a healthy lifestyle among young people and promote the development of skills in the fields of information technology, business, leadership, civic consciousness, ecology and career development.

There are various actions, cultural, religious and scientific events held by American organizations with the purpose of acquainting the population of our country with the civil values of the American free society. Among such organizations, the Democracy Fund of the US Embassy. The Foundation offers projects in our country that correlate with the basic principles of civil society, for example: "A Grant to Strengthen Public Councils in Ukraine", "Awareness of Environmental Issues", etc.

The US Embassy in Ukraine announced a competition for projects on these topics, the purpose of which is to strengthen public activity and ability, of public organizations to participate in the formation and implementation of state and local policy through public councils under the executive and local authorities of government, conducting public information campaigns and practical initiatives designed to increase understanding of the term "environment", including tangential aspects that can affect human health, society, the environment in general. Ukrainian non-governmental organizations were invited to participate in the competition.

Activities planned in the course of projects are an information campaign aimed at education in environmental matters (projects use posters, radio announcements, television programs, etc.); educational activities, are called upon to form the responsibility of our citizens for the future of the Ukrainian society and the planet. The project provides an opportunity for volunteers to participate (cleaning parks, planting trees, etc.), as well as attract a broad mass of citizens (public organizations, schools, local government, state enterprises and private businesses).

It is known that the circumstances and conditions for the reproduction of American religion in Ukrainian society can be combined, by analogy with Americanization, into the term "Ukrainization". Although this concept has in its modern social thought its content mainly political meaning associated with different ways of using Ukrainian historical and cultural traditions, sometimes it can be used to achieve a political goal. For Ukrainian social science, if it

really recognizes the peculiarities of the state social, cultural and other development of its society, Ukrainization should be highlighted also because every social phenomenon at one time or another appeared on the territory of Ukraine and further developed here, in particular conditions our country.

In Ukrainian science, comparative comparisons of the proposed and already implemented solutions to current bioethical issues (such as stem cell research, cloning, abortion, euthanasia) of the modern globalizing world in the socio-religious aspect have not been sufficiently studied in Ukrainian science. For our research, it is of fundamental importance how these issues are solved in the religious spaces of Ukraine and the United States. Having conducted a comparative analysis of their decisions on religious trends in American and Ukrainian societies, we came to the following data, which are given in the table (where "+" means positive attitude of the religious organization in solving this problem, and "-" - negative).

Table comparing approaches to the solution of contemporary problems of bioethics and sex - minorities in the US and Ukraine. Actual problems of religious life stem cell research cloning abortion euthanasia homosexuality.

Bioethics' problems of in the USA and Ukraine.

The comparison table.

Actual problems of the religious life - Hot religious topics	**Research stem cells**		**Cloning**		**Abortions**		**Euthanasia**		**Homosexual**	
	USA	**Ukr**	**USA**	**Ukr**	**USA**	**Ukr**	**USA**	**Ukr**	**USA**	**Ukr**
Catholic	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Episcopal Church	+	-	-	-	-	-	-	-	+-*	+-*
Hinduism	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Judaism	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Judaism conservative	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+-*
Evangelic	-	-	-	-	-	-	-		+	-
Presbyterian	+		+		-	-	-	-	+-*	+-*
Baptize	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
Methodism	+	+	-	-	-	-	-	-	+-*	-
Islam	+	+	_	_	_	_	_	-	-	-
Buddhism	_	_	_	_	_	_	_	_	-	-
Pentecostal	_	_	_	_	_	_	_	_	-	-

Seventh Day Adventists	–	–	–	–	–	–	–	–	-	-
Jehovah's Witnesses	–	–	–	–	–	–	-	-	-	-
Anglican	–		–		–		–		+-*	
Scientology	–	–	–	–	-	-	-	-	-	-
Lutheran	–	–	–	–	–	–	–	–	+	-

* The threads are divided on this issue. [1]

Based on the data presented in the table, we came to the conclusion:

common problems for our country and the United States of bioethics and minority sex are most often dealt with differently. The most tolerant of the issues listed above were denominations of the CICI (Mormons), in the United States and Ukraine; the most non-liberal were representatives of traditional religions; In the solution of issues of sex-minority prevailing trends are Protestant trends and representatives of conservative Judaism of the United States.

In general, we note that there is a movement towards a tolerant attitude and acceptance of sex minorities in society, as well as a solution to bioethical issues in the USA more than in Ukraine. In the future, we hope that by following the principles of tolerance, similar urgent problems will be solved in our country.

Schedule of literature

1. Гольд О.Ф. Американизация как конвергентный процесс в религиозной жизни современности: социально-философский аспект: дис. канд. филос. 09.00.03/ Гольд Ольга Феликсовна. – Одеса, 2012, - С. 165
2. Католическая церковь США выступила против признания однополых браков - [электронный ресурс] режим доступа:
3. О проблеме гомосексуализма: [электронный ресурс] режим доступа: http://queerspirituality.wordpress.com/2009/11/23/
4. Сайт національного фонда підтримки демократії: [электронный ресурс] -режим доступа: - www.ned.org.
5. Смерть в медицине глазами молодежи: [электронный ресурс] - режим доступа: http://otechestvo.org.ua/main/20077/216.htm

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗОВНІШНЬО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНИХ УСТАНОВ МВС УКРАЇНИ

Заяць Р.Я. *кандидат юридичних наук, доцент Львівського університету бізнесу та права*

https://orcid.org/0000-0002-4726-6362

Zayac R. TO THE CHARACTERIZATION OF EXTERNAL ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITY OF SCIENTIFIC-RESEARCH EXPERT-FORENSIC INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

Анотація. *В статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України надано характеристику окремих зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. Визначено проблеми зовнішньо-організаційних засад*

діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, на які необхідно звернути увагу законодавцю з метою подальшого удосконалення діяльності останніх.

Ключові слова: *зовнішньо-організаційні засади, науково-дослідні експертно-криміналістичні установи, МВС України.*

To the characterization of external organizational principles of the activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the norms of the current legislation of Ukraine, a description of certain external organizational principles of the activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine is given. The problems of foreign-organizational principles of activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which need to pay attention to the legislator with the purpose of further improving the activities of the latter, are determined.

That is why the purpose of the article is to: give a description of the external organizational principles of the activities of research and expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine.

It should be noted that under the external organizational principles of the research and development of expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine should be understood as a set of measures determined at the legislative level that may be applied by entities that are not part of the NDECU system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine in order to organize and organize the activities of the latter.

It is worth noting that today in the scientific literature practically there are no theoretical approaches to the characterization of the external organizational principles of the activity of scientific-research expert-forensic institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. In our opinion, this is a significant gap, because the lack of theoretical developments negatively affects the practical implementation of the organization and activities of research institutions.

Keywords: *foreign-organizational principles, scientific-research expert-forensic institutions, Ministry of Internal Affairs of Ukraine.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день можемо констатувати, що діяльність науково-дослідних експертно-криміналістичних установ відіграє все більшу роль у функціонуванні МВС України. Призначення вказаних установ є комплексним, воно полягає у: по-перше, забезпеченні діяльності Міністерства внутрішніх справ в частині виконання даним органом окремої групи повноважень; по-друге, забезпеченні використання спеціальних знань в рамках досудового розслідування шляхом організації залучення спеціалістів; по-третє, координуванні судово-експертної діяльності, в рамках проведення експертно-криміналістичних досліджень в кримінальних провадженнях та інших процесуальних правовідносинах; по-четверте, у науково-методологічному забезпеченні діяльності експертно-криміналістичного характеру Міністерства внутрішніх справ України за допомогою проведення конференцій, круглих столів, розроблення наукової літератури тощо. Під час виконання визначених на нормативно-правовому рівні завдань і функцій науково-дослідні установи вступають у відповідні правовідносини з іншими суб'єктами, що не входять до системи наведених установ. У такому разі виникають і розвиваються правовідносини, що мають зовнішній характер, а тому актуальною є характеристика зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних установ [1, с.109].

Стан дослідження. Окремі проблемні аспекти діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України у своїх наукових працях розглядали: О.Н. Ярмиш, В.О. Серьогін, Л.І. Скібіцька, О.М. Скібіцький, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко, Д.Д. Вачугов, Т.Е. Березкіна, Н.А. Кислякова, В.В.Яременко, О.М.Сліпушко, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових праць, вченими недостатньо уваги було приділено характеристиці зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Саме тому метою статті є: надати характеристику зовнішньо-організаційним засадам діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Виклад основного матеріалу. Розчинаючи розгляд основного питання в першу чергу відзначимо, що під зовнішньо-організаційними засадами діяльності науково-

дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід розуміти сукупність визначених на законодавчому рівні заходів, які можуть застосовувати суб'єкти, що не входять до системи НДЕКУ МВС України, з метою організації та упорядкування діяльності останніх. Зазначені заходи повинні бути спрямовані: по-перше, на створення необхідних зовнішніх умов роботи вказаних установ; по-друге, на підвищення ефективності їх роботи; по-третє, налагодженню їх організаційної структури. Спираючись на аналіз норм чинного законодавства України та наукові погляди вчених, можна виділити наступні зовнішньо-організаційні засади діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України: 1) нормативно-правове забезпечення діяльності НДЕКУ МВС; 2) фінансове та матеріально-технічне забезпечення; 3) здійснення зовнішнього контролю за діяльністю установ; 4) оптимізація структури науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України (прийняття уповноваженими органами управлінських рішень щодо утворення, реорганізації, ліквідації установ, а також визначають статус таких установ та інших пов'язаних з ним суб'єктів). Розглянемо кожну із вказаних вище організаційних засад окремо.

Розглядаючи нормативно-правове забезпечення діяльності НДЕКУ МВС, в першу чергу слід відзначити, що у науковій літературі існує чи мала кількість підходів до визначення поняття «правове забезпечення». Так, Ю.О. Тихомиров правове забезпечення виділяє як самостійний вид забезпечення управління, взаємодіючий з іншими, що виражає його загальнозначущий соціальний і організаційний прояв [2, с.56]. М. Ю. Яковчук стверджує, що правове забезпечення - це систем впорядкованих законодавчих актів, постанов, указів та інших нормативно-правових актів органів державної влади й управління, наділених повноваженнями в сфері регулювання страхової діяльності [3, с.87]. Основними ознаками правового забезпечення, на слушну думку О.І. Базпалової, є [4, с.113]: 1) тісний зв'язок із державою (саме держава в особі її відповідних органів розробляє та приймає необхідні нормативно-правові акти, норми яких регулюють різноманітні аспекти управління органами поліції); 2) доцільність (конкретні правові акти приймаються з урахуванням нагальних потреб сучасності, тієї ситуації, що склалась у державі, існуючих загроз належній діяльності суб'єкта); 3) комплексний характер та системність (правове забезпечення за своєю природою є складною структурою; варіації нормативно-правових актів відрізняються залежно від суб'єкта, що їх приймає, цілей, які ставляться перед конкретним нормативно-правовим актом, та очікуваних результатів, а також використаного при цьому юридичного інструментарію); 4) владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування; 5) поєднання нормативно-правового та індивідуального регулювання; 6) адресність і вибірковий характер впливу (норми відповідних правових актів із метою забезпечення їх ефективного функціонування та здійснення результативного впливу спрямовуються до конкретного кола суб'єктів, тобто відбувається певна персоніфікація адміністративно-правових норм); 7) процесуальний характер реалізації (у відповідних адміністративно-правових нормах міститься вказівка на послідовність та узгодженість дій, тобто певний правовий алгоритм здійснення завдань, покладених на відповідних суб'єктів управління); 8) тривалість у часі та стадійність (спочатку приймаються закони, норми яких регламентують найбільш значущі моменти, що виникають під час забезпечення діяльності суб'єкта, а потім із метою деталізації норм, що містяться в законах, приймаються підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують і деталізують закони); 9) цілеспрямований, організований і результативний характер; 10) упорядкованість (норми, що містяться в нормативно-правових актах, які регулюють особливості діяльності конкретного суб'єкта, являють собою не просту сукупність, а впорядковану систему, якій притаманна внутрішня погодженість і наявність взаємозв'язків); 11) нормативність (ця ознака характерна лише для нормативно-правових актів і не стосується актів індивідуальної дії) [4, с.113].

Вказаний, О.І. Безпаловою перелік характерних особливостей правового забезпечення, на нашу думку, також можна застосувати і для досліджуваною сфери.

Таким чином, під правовим забезпеченням діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід розуміти систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, які приймаються уповноваженими органами державної влади, та які містять норми, що спрямовані на забезпечення ефективної діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. Можна із впевненістю говорити про те, що від повноти та всебічності нормативно-правового забезпечення діяльності НДЕКУ МВС України, напряму залежить ефективність та якість виконання ними своїх функцій.

Наступною зовнішньо-організаційною засадою діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України слід вказати фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності вказаних установ. Єдиною метою фінансового та матеріально-технічного забезпечення діяльності вказаних вище установ, є підтримання їх нормального функціонування, забезпечення виконання поставлених перед ними завдань, ефективне здійснення ними визначених у законодавстві функцій, а також схожі засоби здійснення такої діяльності (постачання в достатній кількості необхідних грошових, матеріальних та технічних ресурсів), здається можливим надати таке визначення досліджуваному поняттю [5, с. 42]. Таким чином, погоджуючись із А.А. Манжулою зазначимо, що фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ України являє собою комплекс визначених на нормативно-правовому рівні заходів із постачання таким установам ресурсів фінансового (грошового) та матеріально-технічного характеру задля забезпечення їх нормального функціонування, підвищення ефективності їх діяльності та виконання покладених на них завдань [5, с. 42]. Отже, від рівня матеріально-технічного та фінансового забезпечення науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України напряму залежить ефективність їх роботи. Зазначене пояснюється тим, що в сучасних умовах, здійснення будь-якої діяльності є неможливим без відповідної підтримки, адже проведення наукових досліджень, а також експертної діяльності, вимагає певних витрат. А відтак, важливість матеріально-технічного та фінансового забезпечення обумовлює необхідність пошуку нових джерел фінансування цих установ (як зовнішніх так і внутрішніх).

Наступною зовнішньо-організаційною засадою діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України є здійснення державного контролю за діяльністю вказаних установ суб'єктами, які не входять до системи суб'єктів НДЕКУ МВС України. Так, на думку Ю.П. Битяка, державний контроль - це складова частина (елемент) управління, що забезпечує систематичну перевірку виконання Конституції, законів України, інших нормативних актів, додержання дисципліни і правопорядку і полягає у втручанні контролюючих органів в оперативну діяльність підконтрольних органів, даванні їм обов'язкових для виконання вказівок, припиненні, зміні чи скасуванні актів управління, вжитті заходів примусу щодо підконтрольних органів [6, с.223-224]. С.Г. Стеценко вважає, що державний контроль - це одна з функцій державного управління, що полягає в оцінюванні правомірності діяльності об'єкта контролю та здійснюється відповідними державними органами (посадовими особами). Причому контроль даний дослідник визначає як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності й дисципліни, що характеризується спостереженням і перевіркою правомірності діяльності об'єкта контролю та фактичної відповідності тих чи інших дій вимогам чинного законодавства з можливістю втручатися в оперативно-господарську та виробничу діяльність для усунення виявлених недоліків [7, с.195-196; 8]. Державний контроль, доводить В.С. Шестак, – це самостійна чи зовнішньо ініційована діяльність уповноважених на те суб'єктів, яка спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю задля визначення їх відповідності (невідповідності) тим

правомірним оціночним критеріям, котрі припускають застосування адекватних одержаному результату заходів реагування в унормованому порядку [9, с.7]

Таким чином, державний контроль, як зовнішньо-організаційна засада діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України представляє собою самостійну, незалежну діяльність уповноважених органів державної влади, яка спрямована: по-перше, на оцінку якості та ефективності діяльності цих установ; по-друге, на перевірку стану дотримання ними норм чинного законодавства України; по-третє, на перевірку виконання вказаними установами управлінських рішень вищестоящих органів; по-четверте, за результатами проведення контролю можуть бути прийняті відповідні управлінські рішення, що дозволять вирішити виявлені проблеми в діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. А відтак, беззаперечно, контроль, є однією із найважливіших зовнішньо-організаційних засад діяльності НДЕКУ МВС України.

Варто також відзначити, що аналіз положень чинного законодавства України дає змогу констатувати, що реалізація зовнішнього контролю за діяльністю науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України ускладнюється декількома факторами: 1) в жодному нормативно-правовому акті, який прямо чи опосередковано визначає засади діяльності НДЕКУ МВС України не визначено коло суб'єктів, які уповноважені здійснювати зовнішній контроль за їх діяльністю; 2) на законодавчому рівні також не визначено форми, методи і напрямки здійснення такого контролю; 3) відсутній законодавчий механізм та порядок проведення такого контролю. Вирішення вказаних нами вище проблем, дозволить якісно покращити здійснення такого контролю, що в свою чергу позитивно відобразиться на ефективності виконання науково-дослідними експертно-криміналістичними установами МВС України своїх функцій.

І останньою зовнішньо-організаційною засадою є оптимізація структури науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, яка в тому числі передбачає прийняття уповноваженими органами управлінських рішень щодо утворення, реорганізації, ліквідації установ, а також визначають статус таких установ та інших пов'язаних з ним суб'єктів; тощо. Варто зазначити, що від належно побудованої організаційної структури напряму залежить ефективність роботи установ, оперативність прийняття управлінських рішень, їх доведення до виконавців, тощо.

Останній аспект зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, якому ми приділимо увагу, є взаємодія цих установ із іншими суб'єктами. Так, з точки зору логіки, зазначає Н.І. Кондаков, взаємодія – це загальна форма зв`язку предметів, явищ об`єктивної дійсності, а також зв`язку думок, що є відображенням предметів, явищ і їх зв`язків та відносин у свідомості людини. Взаємодія – це не лише зовнішнє зіткнення предметів, а зв`язок внутрішніх моментів, не просто причинний зв`язок, а й трансформація один в одного взаємодіючих предметі [10, с.74]. З точки зору філософії взаємодія відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, взаємозв'язки між різними об'єктами, характеристику форм людської діяльності й пізнання, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємовплив, а також породження одним об'єктом іншого. Так, взаємодія являє собою вид безпосереднього чи опосередкованого, зовнішнього чи внутрішнього зв'язку. Взаємодія – це універсальна форма руху, становлення, розвитку процесу, визначає існування й структурну організацію будь-якої матеріальної системи [11, с.199; 12, с.135]. Отже, філософській категорії «взаємодія» властива наявність: а) таких відносин (зв'язків), які дають змогу об'єктам впливати один на одного; б) самого впливу, у результаті якого відбуваються двосторонні зміни суб'єктів, що взаємодіють [13, с.40]. В контексті представленого наукового дослідження нас більше цікавим поняття «взаємодії» з точки зору теорії управління.

На думку Є.Ю. Бараша, взаємодія - це такий стан взаємозв'язків між суб'єктами спільної діяльності, при якому вони справляють взаємний вплив один на одного та на відповідну сферу правовідносин з метою ефективного виконання як загальних, так і спеціальних завдань щодо забезпечення виконання кримінальних покарань [14, с.132; 15]. В.М. Плішкіна виділяє такі ознаки взаємодії, що використовуються в теорії та практиці управління: 1) взаємодія – це діяльність; 2) наявність декількох (не менше двох) суб'єктів взаємодії; 3) погодженість заходів за метою, місцем, часом, методами; 4) спрямованість функціонування взаємодіючих суб'єктів; 5) наявність нормативної (правової) бази взаємодії; 6) становище, яке обіймають суб'єкти взаємодії в ієрархії системи; 7) зміст завдань, які виконуються суб'єктами взаємодії; 8) спільна діяльність [16, с.500].

Таким чином, в контексті представленого наукового дослідження під взаємодією слід розуміти спільну, взаємоузгоджену діяльність науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України з іншими суб'єктами, які не входять до системи цих суб'єктів. Ключовою метою такої взаємодії є забезпечити ефективне функціонування НДЕКУ МВС України. Варто підкреслити, що без взаємодії реалізація зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України є неможливою. Так, науково-дослідні установи разом із іншими органами державної влади розробляють нормативно-правові акти, які покликані врегулювати правовідносини у зазначеній сфері, подають пропозиції по вдосконаленню чинного законодавства. Крім того, спільно вирішуються питання матеріально-технічного, фінансового та кадрового забезпечення НДЕКУ МВС України. А відтак, взаємодії є невід'ємною складовою в організації діяльності будь-яких установ, підприємств чи організацій, в тому числі і науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України.

Висновок. Завершуючи представлене наукове дослідження варто констатувати, що на сьогодні в науковій літературі практично відсутні теоретичні підходи до характеристики зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України. На нашу думку, це є суттєвою прогалиною, адже відсутність теоретичних розробок негативним чином впливає на практичну реалізацію організації та діяльності науково-дослідних установ. Крім того, в ході проведення наукового дослідження, нами було визначено проблеми зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних експертно-криміналістичних установ МВС України, на які необхідно звернути увагу законодавцю з метою подальшого удосконалення діяльності останніх.

Список використаних джерел

1. Манжула А.А. Характеристика зовнішньо-організаційних засад діяльності науково-дослідних установ в Україні Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2014. – №34. – Т 2. – С. 109-112.
2. Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс : полный курс / Ю. А. Тихомиров. – М. : Юринформцентр, 2001. – 652 с
3. Яковчук М. Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Яковчук Михайло Юрійович. – Ірпінь, 2009. – 244 с.
4. Безпалова О.І. Правове забезпечення управління органами поліції України / О.І. Безпалова // Адміністративне право і процес. 2017. № 9(259). С. 111-115.
5. Манжула, А. А. Фінансове та матеріально-технічне забезпечення діяльності науково-дослідних установ в Україні: поняття та сутність [Текст] / А. А. Манжула // Науковий вісник Ужгородського Національного університету : Серія: Право / гол. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім "Гельветика", 2015. – Вип. 35. Ч. 1. Т. 2. – С. 40–43.
6. Адміністративне право України: Підручник для юрид. вузів і фак. / За ред. Ю.П. Битяка. – Харків: Право, 2000. – 520 с.
7. Стеценко С. Г. Адміністративне право України : [навчальний посібник] / Семен Григорович Стеценко. — К. : Атіка, 2007. — 624 с.
8. Кобринський В.Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Кобринський Віталій Юрійович. – К., 2008. – 209 с.

9. Шестак В.С. Державний контроль в сучасній Україні. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. 12.00.01. – Національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2002. – 18 с.
10. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
11. Большой энциклопедический словарь / Под ред. А.М. Прохорова. – 2-е изд. – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия»; СПб: Норинт, 1998. – С. 1456
12. Современный философский словарь / Под общ. ред. В.Е. Кемерова, 2-е изд. – Лондон, Франкфурт-на-Майне, Па-риж, Люксембург, Москва, Минск: Панпринт, 1998. – 1064 с.
13. Малюткин В.А. Организация взаимодействия подразделений органов внутренних дел в осуществлении профилактики преступлений: Лекция № 13 / В.А. Малюткин ; под ред. Г.А. Аванесова. – М. : РИО МВД СССР, 1976. – 447 с.
14. Бараш Є.Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Бараш Євген Юхимович – Харків, 2006. – 190 с.
15. Зливко С.В. Правові та організаційні засади діяльності державної кримінально-виконавчої служби України в сучасних умовах : дис ... канд. юрид. наук:12.00.07 / Станіслав Володимирович Зливко . – Ірпінь : Б.в., 2010 . – 241 с.
16. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За заг. ред. к.ю.н. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702с.

ПРОФІЛЬ КЛІЄНТА ДОСУДОВОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В ПОЛЬЩІ: СТАТИСТИКА ТА РЕАЛЬНІ ПОТРЕБИ

Ковальска Катажина Юлія, *доктор права, асистент юридичної клініки Варшавського університету, уповноважений декана Факультету права та адміністрації Варшавського університету з питань професійної практики для студентів, координатор секції у м. Варшава Центру досліджень польської правової доктрини ФПіА УВ (Республіка Польща*)

Katarzyna Julia Kowalska PROFIL KLIENTA PRZEDSĄDOWEJ POMOCY PRAWNEJ W POLSCE. STATYSTYKI A REALNE POTRZEBY

Анотація. *Стаття присвячена питанням надання безкоштовної правової допомоги в Польщі. Автор аналізує особливості надання досудової правової допомоги, базуючись на досвіді роботи в неурядових організаціях, зі студентами у одному з університетських пунктів надання правової допомоги у Варшаві, а також на основі проведення власних наукових досліджень з даної тематики. Як наслідок, сформульовано висновки щодо вдосконалення національного законодавства у цій сфері, надано механізми реалізації права приватних осіб на безкоштовну правовову допомогу в юридичних клініках.*

Ключові слова: *клієнт, безкоштовна правова допомога, пункти надання правової допомоги, правові колізії, зміни в законодавстві.*

Summary. *Article tries to answer the following question: Can we now talk about a system that provides real access to free legal assistance at the pre-litigation stage?*

In Poland, for many years, free legal help has been carried out by non-governmental organizations, citizens advice offices, universities legal clinics. Some assistance could also be obtained as part of the social assistance system and, to a very limited extent, even in courts.

However, it was not a system, and often based on the kindness and empathy of people working in specific places.

Article refers to this kind of free legal help which is provide in Poland under the newest legislation.

Starting from January 2016 there have been created more than 1,500 points in which free legal advice can be given to people in need.

Personal professional experience of the Author clearly shows that clients who turn for free legal help need much more help and empathy than those who can apply for help to the law firms.

Author provides free legal advice – that is run by one of the non-governmental organization, she coordinate work of students in one of the university legal clinics in Poland, and as well conduct research on this subject in the world.

Such a perspective allows to formulate conclusions based on professional experience as well as global standards developed in this area.

Wstęp

Niniejszy artykuł odnosi się do zagadnienia bezpłatnych porad prawnych w Polsce, które udzielane są w ramach ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej i edukacji prawnej[1] (dalej: Ustawa).

Należy rozróżnić ten krąg porad i tę pomoc od pomocy udzielanej zainteresowanym osobom na etapie toczących się już postępowań sądowych przez pełnomocników z urzędu.

Autorka sama udziela porad w ramach działalności organizacji pozarządowych, koordynuje prace studentów w jednej z uniwersyteckich poradni prawnych w Polsce, jak również prowadzi badania tej tematyki na świecie. Taka perspektywa pozwala na formułowanie wniosków w oparciu o doświadczenie zawodowe, jak również wypracowane w tym obszarze światowe standardy.

W Polsce od wielu lat prowadzone były prace zmierzające do zapewnienia obywatelom dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej na etapie przedsądowym. Warto podkreślić, że równolegle do prac grup eksperckich i inicjatyw legislacyjnych[2] działały w całej Polsce punkty udzielające porad – mam tu na myśli organizacje pozarządowe, które porad udzielały, biura bezpłatnych porad obywatelskich, uniwersyteckie poradnie prawne. Pomoc można było uzyskać również w ramach systemu pomocy społecznej, a także – w bardzo ograniczonym zakresie nawet w sądach. Nie był to jednak żaden system, a niejednokrotnie wręcz bazowanie na uprzejmości i empatii osób pracujących w konkretnych miejscach. Obecnie, od 1 stycznia 2016 r., obowiązuje Ustawa i na jej podstawie już w pierwszym roku działania utworzono w Polsce ponad 1500 punktów, w których potrzebujący mogą uzyskać pomoc.

Ustawa a profil klienta nieodpłatnej pomocy prawnej

W artykule 3 Ustawa określiła zakres spraw i formę pomocy, którą otrzymać można w tych punktach, polegać może ona na: „poinformowaniu osoby uprawnionej o obowiązującym stanie prawnym, o przysługujących jej uprawnieniach lub o spoczywających na niej obowiązkach lub wskazaniu osobie uprawnionej sposobu rozwiązania jej problemu prawnego, lub udzieleniu pomocy w sporządzeniu projektu pisma w sprawach, o których mowa w pkt 1 i 2, z wyłączeniem pism procesowych w toczącym się postępowaniu przygotowawczym lub sądowym i pism w toczącym się postępowaniu sądowoadministracyjnym, lub sporządzeniu projektu pisma o zwolnienie od kosztów sądowych lub ustanowienie pełnomocnika z urzędu w postępowaniu sądowym lub ustanowienie adwokata, radcy prawnego, doradcy podatkowego lub rzecznika patentowego w postępowaniu sądowoadministracyjnym.”

Z raportu Stowarzyszenia „DOGMA”, które prowadzi punkty poradnictwa na terenie kilku województw wynika, wynika, że najwięcej spraw w 2016 r. dotyczyło materii prawa cywilnego[3].

W punktach nieodpłatnej pomocy prawnej, które powstały w oparciu o ustawę z dnia 5 sierpnia 2016 r. o pomoc starać się mogą osoby:

- którym w okresie 12 miesięcy poprzedzających zwrócenie się o udzielenie nieodpłatnej pomocy prawnej zostało przyznane świadczenie z pomocy społecznej i wobec której w tym okresie nie wydano decyzji o zwrocie nienależnie pobranego świadczenia lub
- posiadające ważną Kartę Dużej Rodziny,
- kombatanci, ofiary represji wojennych i okresu powojennego, weterani,
- osoby, które nie ukończyła 26 lat lub takie które ukończyły 65 lat,
- osoby, które w wyniku wystąpienia klęski żywiołowej, katastrofy naturalnej lub awarii technicznej znalazły się w sytuacji zagrożenia lub poniosła straty,
- oraz kobiety w ciąży.

W 2016 r. najwięcej porad udzielonych zostało osobom, które nie ukończyły 26 lat lub też ukończyły 65 – 70,77%. Następną grupą były osoby korzystające ze świadczeń pomocy społecznej – udzielono im 8,51% wszystkich porad. Osoby posiadające Kartę Dużej Rodziny stanowiły 8,45% wszystkich beneficjentów. Osobom należącym do grup dotkniętych klęską żywiołową, katastrofą naturalną lub awarią techniczną udzielono – 1,15% w skali wszystkich porad, zaś weteranom i kombatantom – 0,42 %[4].

Przykład prac organizacji pozarządowych i instytucji publicznej nad zapewnieniem obywatelom dostępu do efektywnej pomocy na etapie przedsądowym

Nadmienienia i krótkiego opisania wymaga realizowany w ostatnich latach projekt systemowy Pt.„Opracowanie kompleksowych i trwałych mechanizmów wsparcia dla poradnictwa prawnego i

obywatelskiego w Polsce". Liderem tego projektu był Departament Pożytku Publicznego MPiPS, a partnerami organizacje pozarządowe: INPRIS – Instytut Prawa i Społeczeństwa, Związek Biur Porad Obywatelskich, Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych oraz Instytut Spraw Publicznych. Projekt realizowany był na terenie całej Polski. W jego ramach przeprowadzono badania eksperckie, prowadzono działania mające na celu opracowanie modeli bezpłatnego poradnictwa, które mogłyby funkcjonować w Polsce oraz prowadzono szereg działań upowszechniającej wyniki projektu[5].

W ramach projektu opracowano trzy koncepcje modelu: 1) beneficjenci systemu musieliby spełniać kryterium dochodowe, system oparty byłby o powiat, powstałaby Rada Pomocy Prawnej – jako organ nadzorujący realizację zadań systemu, 2) z Ministrem Pracy i Polityki Społecznej odpowiedzialnym za system, wspierane przez . Rada Pomocy Prawnej i Obywatelskiej, z dużym polem do działania organizacji pozarządowych, 3) trzeci model zakładający powszechność jedynie niektórych usług podstawowych (edukacja prawna przy spełnianiu dodatkowych kryteriów), odpowiedzialn: minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego, powstanie Agencji Poradnictwa Prawnego i Obywatelskiego[6].

Bardzo ważne były głosy środowiska akademickiego (np. „Komu ma służyć poradnictwo prawne, Rzeczpospolita, 4marca 2015, W.Florczak, J. Winczorek: http://archiwum.rp.pl/artykul/1270027-Komu-ma-sluzyc-poradnictwo--prawne.html), autorzy wskazywali na konieczność takiego określenia Ustawy, aby w jak najszerszym stopniu zapewniała obywatelom łatwy dostęp do pomocy prawnej. Niestety w pracach legislacyjnych nad Ustawą, która obowiązuje obecnie głos środowiska akademickiego oraz wypracowany dorobek organizacji pozarządowych nie został wzięty pod uwagę.

Proces legislacyjny

Proces legislacyjny – czyli prace nad ustawą, w ramach których powyższa opinia została przedłożona rozpoczął się 16 kwietnia 2015 r. Odbyły się trzy czytania na posiedzeniu Sejmu, następnie ustawę uchwalono. 427 posłów głosowało za przyjęciem ustawy, jeden głos przeciw i jeden się wstrzymał (Polski Sejm liczy 460 posłów). Następnie ustawa przekazana została do Senatu i Prezydenta[7]. W stanowisku Senatu warte przytoczenia są wnioski odnoszące się do treści tej ustawy, a mianowicie: „Senat stoi na stanowisku, że uprawnionymi do nieodpłatnej pomocy prawnej powinny być osoby fizyczne, które zamieszkują na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (poprawka nr 3). Warto przy tym podnieść, iż przesłanka związana z zamieszkiwaniem na obszarze państwa polskiego nie stanowi *novum* normatywnego i jest stosowana ustawodawstwie w szczególności dla określenia kręgu podmiotów, którym przysługuje prawo podmiotowe do świadczeń o charakterze socjalnym (zob. art. 2 pkt 1 ustawy z dnia 27 czerwca 2003 r. o rencie socjalnej)[8]".

Następnie toczyła się praca w Komisjach sejmowych nad stanowiskiem Senatu, proces zwieńczyło przekazani ustawy po przyjęciu części poprawek przez Sejm Prezydentowi i podpisanie tego aktu prawnego przez Prezydenta.

Już w treści opinii prawnej **dotyczącej projektu ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnej informacji prawnej oraz edukacji prawnej społeczeństwa, która była przedłożona przez Biuro Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu w trakcie prac legislacyjnych (druk nr 3338) wskazano, że: „**Rozwiązania zamieszczone w projekcie ustawy wymagają doprecyzowania, w szczególności należy rozważyć przyjęcie szerszego sposobu określenia kręgu uprawnionych do bezpłatnej pomocy prawnej, najlepiej poprzez odwołanie do wyraźnego, zdefiniowanego kryterium majątkowego[9]." W rozwinięciu tej argumentacji ekspert oceniający projekt legislacyjny stwierdził ponadto, że rozszerzenie to osiągnąć można poprzez: „odejście od kryterium uzyskiwania świadczenia z pomocy socjalnej na rzecz uzależnienia prawa do pomocy od uzyskiwanych dochodów w stosunku do kwoty minimalnego wynagrodzenia za pracę, ustalanego na podstawie ustawy z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę. Dochód w postaci ustalonego procenta ww. wynagrodzenia (obecnie 1750 zł brutto) umożliwiałby skorzystanie z pomocy prawnej większemu kręgowi osób, które znajdowałyby się w trudnej sytuacji majątkowej. Uwzględnienie postulowanego rozwiązania wymagałoby zmiany przepisów projektowanej ustawy w zakresie, w jakim osoba zwracająca się o udzielenie pomocy zobowiązana jest do przedstawienia właściwej decyzji czy też zaświadczenia – właściwszym wydaje się złożenie oświadczenia o wysokości średniego miesięcznego dochodu osiągniętego w okresie 12 miesięcy poprzedzających zwrócenie się o udzielenie nieodpłatnej pomocy

prawnej, ewentualnie zaświadczenia o uzyskiwanych dochodach czy też przedłożenia zeznania PIT za poprzedni rok[10].”

Pomimo powyższej oceny krąg podmiotów, które mogą ubiegać się o pomoc w ramach Ustawy jest ograniczony.

Realne potrzeby klientów bezpłatnej pomocy prawnej

Niewątpliwie takie określenie katalogu odbiorców, z jakim mamy do czynienia w finalnej wersji Ustawy nie pokrywa potrzeb wszystkich osób potrzebujących, które starają się znaleźć dla siebie pomoc na etapie przesądowym. Jako praktyk od lat działający w fundacjach i stowarzyszenia i udzielający bezpłatnych porad beneficjentom tych podmiotów muszę stwierdzić, że wiele grup osób, które borykają się z problemem wykluczenia społecznego nie kwalifikuje się do otrzymania pomocy na podstawie ustawy. Te grupy to np. osoby bezdomne, osoby przebywające w noclegowniach (poza miejscem zamieszkania), osoby borykające się z uzależnieniem, osoby wychodzące z uzależnienia, ofiary przemocy ekonomicznej.

Tak naprawdę wiele sytuacji nie znajduje odzwierciedlenia w Ustawie, dlatego najwłaściwsze powinno być określenie grupy osób, jako osób niezamożnych, które bez uszczerbku dla swego domowego budżetu nie mogą starać się o odpłatną pomoc prawną – dla potwierdzenia tego faktu wystarczyłoby złożenie przez te osoby konkretnego oświadczenia danej treści. Takie rozwiązanie z powodzeniem funkcjonuje w uniwersyteckich poradniach prawnych od 20 lat. Oświadczenie takie jest podpisywane przez wszystkich klientów poradni – jednocześnie w przypadku wątpliwości odnośnie faktycznego stanu majątkowego można poprosić o odcinek renty, emerytury, czy też kopię złożonego w uprzednim roku rocznej deklaracji podatkowej.

Moje osobiste doświadczenie zawodowe pokazuje jasno, że klienci, którzy zwracają się do punktów bezpłatnej pomocy to inna grupa niż ta która zgłasza się do siedzib kancelarii prawnych. Oczywiście zawsze należy wprowadzić takie rozwiązania, które nie będą powodowały nadużyć w kwestii otrzymywania pomocy w ramach systemu przez osoby do tego nieuprawnione. Duży ciężar oceny będzie zatem spoczywał na osobach tych porad udzielających, w obecności których klienci mieliby składać oświadczenia.

Bardzo istotne jest również to, żeby pomoc udzielana wszystkim odbiorcom była efektywna. Należy zatem zawsze pamiętać, że osobie bezdomnej zależeć może nie tylko na pomocy prawnej, ale czasami będzie chciała skorzystać z łazienki (jeśli jest taka możliwość w siedzibie), nadto osoby starsze i schorowane często nie mają jak robić notatek ze spotkania, nie są w stanie same utrzymać długopisu, osoby, które przychodzą z noclegowni, a także wszystkie osoby, które wyrażą zainteresowanie powinny otrzymać w punkcie nie tylko poradę, ale w miarę możliwości również koperty. Osoby, które w ocenie osoby udzielającej porady nie poradzą sobie same z prawidłowym zaadresowaniem koperty powinny taką pomoc otrzymać. Widać więc, że pomoc w punkcie nieodpłatnej pomocy jest pomocą bardzo rozbudowaną. Wymaga ogromnej empatii, jak również rozumienia sytuacji, w jakiej znajduje się klient.

Profil klienta uniwersyteckich poradniach prawnych

Działająca w Polsce Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych, która otacza opieką parasolową wszystkie działające w Polsce poradnie prawnej na wyższych uczelniach corocznie sporządza sprawozdanie, na podstawie informacji statystycznych przekazanych przez poradnie. Sprawozdanie to jest źródłem wiedzy o potrzebach osób zwracających się do kliniki z prośbą o pomoc.

Zgodnie z danymi podanymi w sprawozdaniu za rok akademicki 2015/2016 poradnie prawne w całej Polsce przyjęły 8 424 sprawy[11], działało w nich 1912 studentów[12], pracowało 299 opiekunów poradni[12]. Jako rodzaje spraw, z którymi najczęściej zwracali się klienci wskazano (kolejność przypadkowa):

„- Karne (tymczasowo aresztowani, wykroczenia, wyrok łączny);
- Ogólne z zakresu prawa cywilnego (w tym prawa zobowiązań i rzeczowego);
- Rodzinne (rozwody, alimenty, opieka nad dzieckiem itp.);
- Spadkowe;
- Związane z pracą, ubezpieczeniami społecznymi i bezrobociem;

- Związane ze świadczeniami z pomocy społecznej;
- Dotyczące prawa i postępowania administracyjnego;
- Z zakresu prawa lokalowego i spółdzielczego (w tym: eksmisje, sprawy bezdomnych);
- Z dziedziny prawa finansowego (podatki, zadłużenia, kredyty itp.);
- Związane z przemocą wobec kobiet;
- Z dziedziny praw uchodźców i cudzoziemców;
-Związane z prawami osób niepełnosprawnych;
- Dotyczące kontaktów ze służbą zdrowia (w tym błędy w sztuce itp.);
- Z zakresu pomocy organizacjom pozarządowym (NGO – szeroko rozumiana pomoc ekspercka i poradnicza)[13]."

Trzy najczęściej występujące obszary prawa to: sprawy cywilne, karne i rodzinne.

Specyfika tych spraw została określona następująco:

Z zakresu spraw cywilnych najczęściej potrzebujący zwracali się z prośbą o pomoc w: „analizy umów zawieranych przez klientów poradni, sporządzanie, treść i wykonanie, prawa i obowiązki stron, wady oświadczeń woli, niewykonanie i nienależyte wykonanie określonych umów, odstąpienia od umowy, wypłata wynagrodzenia z umowy zlecenia;

- pisma procesowe, w tym na temat kosztów sądowych (wysokość, zwolnienia);
- terminy w postępowaniu cywilnym;
- odszkodowania i zadośćuczynienia;
- uprawnienia z tytułu rękojmi za wady fizyczne rzeczy;
- nieruchomości (np. służebności, ochrona posiadania, postępowania wieczystoksięgowe, zniesienie współwłasności, zasiedzenie nieruchomości);
- postępowanie egzekucyjne (egzekucje komornicze);
- upadłość konsumencka[14]."

Z zakresu spraw karnych: „sporządzanie pism w zakresie postępowania karnego (np. zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, apelacje, kasacje, wniosek o wydanie wyroku łącznego);

- środki zapobiegawcze (warunki, uchylenie);
- wykonywanie kary (odroczenia, zwolnienia, przerwy, zawieszenia, umorzenie, przeniesienie do innego zakładu karnego, widzenia, dozór elektroniczny);
- wyjaśnienie wybranych zagadnień prawa karnego;
- uprawnienia policji;
- stalking;
- zastosowania prawa łaski przez Prezydenta RP[15]."

Z zakresu spraw rodzinnych: „rozwodowe i dotyczące separacji (przede wszystkim pozwy w tym zakresie oraz małżeńskie zagadnienia majątkowe po ustaniu małżeństwa);

- ubezwłasnowolnienia;
- ustanowienie, ograniczenie i pozbawianie władzy rodzicielskiej;
- ustalanie lub zaprzeczanie ojcostwa;
- tematyka przysposobienia, opieki i kurateli (w tym także w odniesieniu do cudzoziemców);
- alimentacja (przesłanki, ustalanie, podwyższanie, obniżanie, zaliczki alimentacyjne)[16]."

Klienci uniwersyteckich poradni prawnych aż w 93 procentach (kobiety) i 87 procentach (mężczyźni) nie korzystali wcześniej z pomocy prawników należących do samorządów zawodowych[17].

Podsumowanie:

Wprowadzony Ustawą system nieodpłatnej pomocy prawnej wymaga dalszych prac, tak, by mógł stać się systemem efektywnym i adresowanym do wszystkich potrzebujących.

Równolegle konieczne jest wprowadzenie również odpowiednio sprofilowanych kampanii informacyjnych i realizowanie działań z zakresu edukacji prawnej, które są przewidziane w Ustawie. Edukacja taka powinna dotyczyć informacji m.in.: o (1) możliwościach dostępu do nieodpłatnej pomocy prawnej;

2) prawach i obowiązkach obywatelskich;

3) działalności krajowych i międzynarodowych organów ochrony prawnej;

4) mediacji oraz sposobach pozasądowego rozwiązywania sporów, a także

5) możliwościach udziału obywateli w konsultacjach publicznych oraz w procesie stanowienia prawa[18].”

Tylko kompleksowe pokrycie zapotrzebowania na porady wraz z odpowiednią edukacją prawną zapewni pełną realizację celów Ustawy, poprzez którą ustawodawca rozumiał również dostęp do wymiaru sprawiedliwości, stwierdzając, że: „co istotne, dostęp do pomocy prawnej na etapie przedsądowym jest powiązany z zagadnieniem rzeczywistego i efektywnego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, który to wymóg ma swoje oparcie w dokumentach unijnych i międzynarodowych – np. art. 47 Karty Praw Podstawowych Unii Europejskiej oraz Zalecenie nr R (93) Komitetu Rady Ministrów Rady Europy dla państw członkowskich co do efektywnego dostępu do prawa i sprawiedliwości dla najuboższych[19]. Mam nadzieję, że dalsze prace nad treścią Ustawy oraz praktyka udzielania nieodpłatnych porad umożliwią wypełnienie tego założenia.

Список використаних джерел:

1. Dz. U. z 2015, poz. 1255.
2. G. Wiaderek, M. Araszkiewicz, Ł. Bojarski, W. Florczak, P. Maranowski, J. Winczorek, *Poradnictwo prawne i obywatelskie – system, koszty, innowacje*. Publikacja dostępna: http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Analiza_INPRIS__1_.pdf.
3. Dominację spraw cywilnych wśród wszystkich spraw, z jakimi osoby potrzebujące nieodpłatnej pomocy prawnej zwróciły się do wyspecjalizowanych podmiotów odnajdujemy również w statystykach prowadzonych przez Fundację Uniwersyteckich Poradni Prawnych. Zob. szerzej: „*Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2015/2016”*, dostępne na stronie: www.fupp.org.pl.
4. Zespół Stowarzyszenia „DOGMA” (oprac.), *Raport z realizacji przez Stowarzyszenie DOGMA nieodpłatnej pomocy prawnej w 2016 r. na ternie województwa śląskiego oraz wybranych powiatów województwa małopolskiego i dolnośląskiego,* 2017 r., s. 1.
5. Zob. szerzej: https://www.mpips.gov.pl/aktualnosci-wszystkie/organizacje-pozarzadowe/art,6440,bezplatne-poradnictwo-prawne.html (dostęp na dzień 31.08.2017).
6. Tamże.
7. http://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=BC11109427EAA2CFC1257
8. Uchwała Senatu z dnia 24 lipca 2015 r. (druk nr 3751).
9. Opinia BAS z 25 maja 2017 r.
10. Opinia BAS, s. 3.
11. Sprawozdanie FUPP.
12. Sprawozdanie FUPP.
13. Slajd nr 20.
14. Slajd nr 23.
15. Slajd nr 22.
16. Slajd nr 24.
17. Slajd nr 89.
18. Rozdział IV Ustawy.
19. https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/266350/266384/266385/dokument156043.pdf.
20. Wiaderek G. Poradnictwo prawne i obywatelskie – system, koszty, innowacje // G. Wiaderek, M. Araszkiewicz, Ł. Bojarski, W. Florczak, P. Maranowski, J. Winczorek. – Режим доступу: http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Analiza_INPRIS__1_.pdf
21. Roczne sprawozdanie z działalności uniwersyteckich poradni prawnych w roku akademickim 2015/2016 / Fundacja Uniwersyteckich Poradni Prawnych. – Режим доступу: www.fupp.org.pl.
22. Raport z realizacji przez Stowarzyszenie DOGMA nieodpłatnej pomocy prawnej w 2016 r. na ternie województwa śląskiego oraz wybranych powiatów województwa małopolskiego i dolnośląskiego: Stowarzyszenie „DOGMA”. – 2017.

ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ КРИЗОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Костицька І.О., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, зав. сектором Інституту законодавства Верховної Ради України, **Костицька С.В.,** студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анотація: *У статті автор уже не вперше ставить питання про нову роль представницької демократії у сучасній державі, здатність демократії відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки в рамках сучасного розуміння права. В статті аналізуються уроки прямої та представницької демократиії, яка яка залишається механізмом обслуговування ліберальних цінностей суспільства, зможе зберегти цінності, з одного боку, та знайти відповіді на виклики сьогодення, з другого боку, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум між громадянським суспільством і державою у рамках конституційно-правових вимог. Важливим тут є пошук оптимальної моделі організації представницької влади.*

Ключові слова: *представницька та пряма демократія, статус депутата, можливості відповіді сучасної держави на виклики сьогодення.*

Annotation. *The author has for the first time raises questions about the new role of the state in modern conditions, the state's ability to respond to global challenges using theoretical and legal science and sociology of law as part of his proposed theological and sociological understanding of law. According to the author, to replace the post-industrial state, which is the mechanism maintenance liberal values of society has come a social constitutional state which can maintain democratic values, on the one hand, and find answers to the challenges, on the other hand, provide amplification powerful influence on the developments in society between civil society and state under the constitutional and legal requirements as a social contract. Important here is to find the optimal model of governance on account of author proposed a new vision of functional separation of powers.*

Key words: *rule of law, the rights of the people, separation of powers, the possibility of modern state response to the challenges of today.*

Сьогодні у світі спостерігаються тривожні симптоми уповільнення розвитку представницької системи, наявні ознаки її кризи, що фіксується представниками різних наукових шкіл, причому у досить різних за рівнем розвитку, історичними та національними традиціями країнах.

Більше того, сама причина труднощів розвитку сучасної державності і демократії часто вбачається в кризі інститутів самої представницької демократії. Така криза інтерпретується одночасно як адаптаційна, стадіально-формаційна або як цивілізаційна. Тобто маємо справу з трьома різними аналітично-пояснювальними схемами. Вони по-різному пояснюють і причини, і глибину кризових явищ, що охопили різні країни. Розглянемо ці тлумачення.

Про адаптаційну кризу представницької системи найчастіше говорять тоді, коли йдеться про запровадження в конкретній країні «експортованої» моделі представницьких інституцій. За таких умов ці інституції досить довго приживаються на новому ґрунті, довго залишаються дисфункціональними і породжують додаткові ризики нестабільності.

Експорт моделей представницьких систем інтенсивно розпочався, як відомо, після краху тоталітарних та авторитарних режимів і посиленої пропаганди привабливості рис різноманітних західних моделей представницьких інститутів. У той же час синдром «імплантації» подібних систем викликав зворотну реакцію у суспільства, яке пов’язувало з новими інститутами надії на швидке і відносно безболісне розв’язання у першу чергу багатьох соціально-економічних проблем. Тобто у даному випадку ареал кризових явищ у представницькій системі вичерпується, як правило, так званими новими демократіями.

Стадіально-формаційна криза представницької системи розглядається як криза, що охопила всі країни «західної» демократії і не оминула нові демократичні держави. Саме у таких інтерпретаціях дедалі частіше окремі політики та вчені говорять про те, що представницька демократія себе вичерпала, намагаються протиставити їй інститути

прямої демократії, передусім інститут референдуму, на конкретних соціологічних даних доводять феномен різкого падіння залученості громадян до управління державними та місцевими справами, катастрофічне зниження рівня довіри до представницьких інститутів влади, втім, як і влади взагалі.

Вчені доводять, зокрема, що за умов постіндустріального (чи інформаційного) суспільства дистанція між керуючими і керованими може скоротитися до мінімуму, а відтак функція представництва, зокрема політичного (парламентського, самоврядного тощо) представництва, опиняється перед перспективами швидкої еволюції, коли грань між інститутами представницької та прямої демократії буде набагато меншою, ніж тепер.

Можливості так званої «електронної» демократії, напевне, справді на сьогодні є необмеженими, проте навряд чи їх можна інтерпретувати в тому сенсі, що завдяки їм можливе навіть у віддаленій перспективі повне зникнення представництва як такого.

До найсуттєвіших недоліків представницької системи нині, як і сто-двісті років тому, відносять брак ефективності, оперативного реагування на мінливі соціальні процеси, а також те, що інститути представницької демократії були і залишаються «говорильнями», нездатними не лише забезпечити управління суспільним розвитком, але й ефективну політичну мобілізацію народу для вирішення тих чи інших назрілих суспільних проблем.

На думку Ю. Габермаса, такі механізми, як правління більшості, захист меншості та парламентський імунітет, обмежують, проте все ж зберігають процедури обговорення від загроз з боку браку часу та матеріальних ресурсів та багатоманітності інтересів і ідентичностей; причини кризи репрезентативної демократії він вбачає у сегментації ролі виборців, конкуренції лідерських еліт, вертикального способу формування думки у бюрократизованих партійних апаратах, автономізації парламентських установ, могутніх комунікаційних мережах тощо[1].

На противагу йому Г. Кельзен взагалі назвав юридичною фікцією твердження, що воля репрезентанта є волею репрезентованого, що репрезентант своєю дією реалізує не власну волю, а волю репрезентованого; він пояснює своє припущення тим, що воля репрезентанта нічним не зв’язана з волею репрезентованого, особливо за умов вільного мандату депутатів[2]

Проте чи не найважливіший закид до представницьких інститутів полягає в надзвичайно низькій політичній участі населення у виробленні навіть стратегічно важливих державних рішень.

Актуальними у контексті цивілізаційної кризи представницької системи видаються судження широко знаного сучасного американського мислителя-футуролога А. Тоффлера[3], який аналізує симптоми розгубленості суспільства перед тими змінами, які на нього невідворотно чекають у майбутньому.

Симптомом сучасної кризи представницької системи він, зокрема, називає збільшення дистанції між народом і його представниками. Проблеми, що їх має вирішувати влада, є настільки складними, що навіть освічені громадяни середнього класу почуваються безнадійно виключеними з процесу прийняття рішень.

Внаслідок загального прискорення ритму життя між виборчими циклами відбувається настільки багато подій, а суспільні умови змінюються так швидко, що це збільшує незалежність представників народу від їхніх виборців.

Нарешті, ще однією рисою кризи представницької системи, яку виокремлює цей знаний американський дослідник, є зростання мобільності самих виборців. Теоретично виборець, незадоволений діяльністю свого депутата, має право на наступних чергових виборах проголосувати проти нього. Проте на практиці для мільйонів людей це стає неможливим. Йдеться не лише про особливості виборчої географії, тобто про нову “нарізку” округів. Масова мобільність «викидає» багатьох громадян за межі цього суспільства, іноді навіть позбавляючи виборчих прав. Протягом кількох років виборчий

округ виявляється насиченим зовсім новими виборцями, тож політик змушений все частіше звертатися до цих нових виборців. Внаслідок цього він ніколи по-справжньому не відповідатиме за свою діяльність, або ж за обіцянки, дані останній групі виборців.

А. Тоффлер згадує і такий чинник, як періодичність виборів, яка зумовлює обмеженість часової бази діяльності представника народу, а тому часовий обрій політика не сягає далі майбутніх виборів., не дивлячись на те, що складні сучасні проблеми вимагають суджень про набагато більш віддалене майбутнє, а пересічний громадянин врешті-решт опиняється в ситуації, коли жоден інститут представницької демократії не дає йому змоги висловити свою думку стосовно майбутнього, оскільки сама виборча індустрія не може впровадити такі думки на політичну арену, що, за образним висловом А. Тоффлера, перетворює громадянина на відрізаного від майбутнього «політичного євнуха»[3].

Розкриваючи причини кризи представницької системи, мислитель доходить висновку про необхідність і невідворотність руйнування всієї системи політичного представництва. Якщо ж її інститути і виживуть, то їм знадобиться нова система зв'язків і з виборцями, і з майбутнім.

Пошук альтернативи існуючій представницькій системі приводить А. Тоффлера до ідеї створення «асамблей соціального майбутнього». Їхнє завдання – об'єднати різноманітні політичні механізми в нетрадиційні поєднання, з яких виникли б нові політичні інститути.[3] Характерно, що такі асамблеї є нічим іншим, як формою громадянської самоорганізації.

І все ж, на нашу думку, відмова від існуючих механізмів представницької демократії може спричинити більші суспільні негаразди, аніж ті, за яких вона функціонує. Тому слід обережно підходити до питання про кризу представницької системи, і не сприймати їх як керівництво до дії у зламі такої системи.

Насамкінець не можна не згадати і про те, що тези про кризу представницької системи підсилюються аргументами про неефективність та недієздатність представницьких інститутів загалом.

У багатьох країнах, і Україна тут, очевидно, не є винятком, ця проблема стоїть надзвичайно гостро. Передусім це відбувається через нерозвиненість представницьких інститутів, їхню неадаптованість до умов того чи іншого суспільства. Представницькі інститути за умови нетривалості їх функціонування, нестабільності, невисокої професіоналізації їхнього кадрового складу, виявляються приреченими на недостатню підтримку як з боку політичної еліти, так і з боку широких верств суспільства.

Кризи, що їх зазнає політичний режим, охоплюють у першу чергу систему представницької демократії як найбільш вразливий та доступний до критики елемент цієї системи. З боку політичної еліти, яка лише спорадично вдається до демократичної риторики, апеляція до представницьких інститутів виявляється ситуативною і вкрай непослідовною: виборчі цикли лише позначають зміну віх у тактичній апеляції політичної еліти до суспільства. Саме через це діяльність представницької системи не виступає як закономірний елемент розвитку демократії, а виявляється циклічним механізмом самовідтворення політичної еліти та перерозподілу нею влади.

Все це, безумовно, негативно відбивається на функціонуванні представницьких інститутів та провокує дискусії про їхню деградацію.

Невипадково порушується також питання компрометації і самокомпрометації зазначених інститутів. У цьому контексті не можна не погодитися з думкою сучасного українського дослідника-конституціоналіста В.М. Шаповала, що така «компрометація чи самокомпрометація може призвести до небажаних деформацій у системі взаємозв'язків між суспільством і державою, до посилення негативу у суспільному сприйнятті влади взагалі»[4].

Багатьох нарікань - і, слід сказати, багато в чому справедливих – зазнає парламентаризм. Чимало з них лунають не тільки у країнах, які лише стали на шлях демократичного розвитку, мають порівняно невеликий досвід розвитку за нових умов. Важливо, що такі зауваження лунають і на Заході, у суспільствах, які прийнято вважати достатньо забезпеченими, благополучними тощо.

Всі наведені міркування на нашу думку, підтверджують думку французького політолога М. Догана, що падіння рівня довіри до представницьких демократичних інститутів не є свідченням падіння довіри до демократії взагалі – принаймні на Заході – а про прагнення людей до поглиблення демократизації, про пошук нових демократичних форм участі у виробленні та реалізації демократичних рішень, про необхідність приведення демократичної практики у відповідність із потребами сучасної людини і реаліями сучасного суспільного життя[5].

Україна не є винятком. Попри тривалий час незалежного розвитку за умов незалежності, еволюції радянської системи представництва у сучасний демократичний тип, ми все ж отримали чимало нових проблем представництва, подекуди здобутки не врівноважуються втратами. Зокрема, це стосується послаблення зв'язків між депутатським корпусом і народом, корпоративізмом та іншими негативними проявами у депутатській діяльності.

Сучасний російський дослідник В.М. Лисенко, аналізуючи досвід російського парламентаризму, окреслив декілька уроків, важливих для подальшого розвитку парламентаризму, підвищення його дієздатності та ефективності функціонування[6]. Гадаємо, ці уроки в повній мірі можуть бути поширені на всю представницьку систему та адаптовані до українських умов.

Перший урок стосується визначення загальної ролі представницьких органів влади в українському суспільстві та державі. З урахуванням накопиченого досвіду, очевидно, що ці органи не повинні бути ані місцем для говоріння, ані центром усієї влади. Мають бути збалансовані нормотворчі та представницькі повноваження цих органів. Більше того, нормотворчі, у тому числі і законодавчі, повноваження повинні стати органічним продовженням представницьких, тобто правові норми, що їх ухвалюють представницькі органи, повинні відбивати інтереси всього суспільства, а не якоїсь його частини, виявляти загальну волю народу.

Звісно, можна погодитися з іншим російським вченим О.О. Мироновим у тому, що ця загальна воля не є арифметичною сумою інтересів окремих груп виборців, адже воля цих виборців може не збігатися з потребами більшості, не відбивати позитивних тенденцій суспільного життя, а тому депутати мають виражати не свою волю, не волю округів і регіонів, а загальну народну волю, що є надзвичайно складним завданням: вмінням знати проблеми окремих груп населення, здатністю узагальнювати і відбивати інтереси всіх, бачити перспективи розвитку суспільства наділені далеко не всі депутати, проте саме ці риси повинні якнайперше характеризувати депутата одночасно як політика, законодавця і представника народу[7].

Роль представництва не може бути високою за умов, коли самі представницькі органи позбавлені ряду важливих прерогатив. Тож відповідальність цих органів має бути пропорційною, повинна відповідати обсягу їхніх повноважень. А повноваження представницьких органів мають обумовлювати коло і специфіку реалізації повноважень депутатів, які в них працюють.

Погодимося з висловленою у літературі думкою, що урок другий стосується політичних партій. Їхня роль у системі представництва має підвищуватися. Проте це слід робити поступово, не копіювати сліпо західний досвід, маючи на увазі, що за наших умов безсистемне запозичення окремих його елементів може дати ефект, прямо протилежний очікуваному.

Так, ні за яких умов не можна штучно стимулювати підвищення ролі партійного представництва і не допускати підміни партійними інтересами загальнонародних. Повністю партійні представницькі органи можуть приховувати в собі небезпеку переорієнтації депутатського корпусу зі служіння інтересам народу обслуговуванню інтересів партійної верхівки або тих підприємницьких кіл, які за цією верхівкою стоять. З цього приводу проф. Василь Костицький відзначає важливість подолання партійної монополії на представлення інтересів народу в органах влади, яка склалася у сучасному світі[11].

І про третій урок у вимірі сучасних вчених. Представницькі органи є дзеркалом суспільства з усіма його проблемами і негараздами. І еволюція суспільства відбивається у розвиткові системи представницьких органів. Зараз ми маємо прагматично налаштований депутатський корпус, значно більш кваліфікований, аніж попередні його склади.

Проте існує небезпека переходу до представницьких установ латиноамериканського зразка кримінального чи напівкримінального типу, де практично всі депутати купуються і продаються. Якщо ж не виробити ефективний і надійний механізм відбору до представницьких органів справді найдостойніших представників народу, то незабаром ці органи просто перетворяться на місце отримання високих прибутків для спритних ділків.

Урок четвертий. Напевне, ще зарано говорити про досягнення законодавчим регулюванням статусу депутатів в Україні оптимального стану, не дивлячись на наявність двох найважливіших статусних законів – «Про статус народного депутата України» та «Про статус депутатів місцевих рад».

Проте законодавче регулювання відповідних відносин не відзначається стабільністю. Багато чого у цій сфері ще необхідно зробити, зокрема внести у відповідні закони потрібні корективи, які настійливо вимагаються життям, з метою подальшою демократизації депутатського статусу, наближення представників народу до самого народу, посилення зв’язків між ними і відповідальності депутатів за свою діяльність.

Удосконалення статусу депутатів свідчить про подальше вдосконалення представницьких інституцій влади, дасть змогу забезпечити реалізацію на досить високому рівні реалізацію покладених на них функцій і завдань[8].

Отже, подальший розвиток правового статусу депутатів неможливий без зміцнення законодавчих механізмів функціонування парламенту та системи місцевого самоврядування.

Тому загальним контекстом тут мають бути активізація зусиль законодавців на шляхах проведення парламентської та муніципальної реформ як складових єдиної державно-правової реформи, поліпшення взаємин між гілками влади, діяльності внутріпарламентських утворень тощо[9].

Урок п’ятий. Без міцних і дієздатних представницьких органів Україна не стане демократичною державою. Проте для забезпечення такої міці і дієздатності слід докласти чимало зусиль як законодавчого, так і суто організаційного характеру.

Одним з важливих напрямків докладання цих зусиль має бути зміцнення статусу депутатів парламенту і місцевих рад, підвищення вимогливості до них, формування високопрофесійного і відповідального депутатського корпусу, здатного підтримувати постійні зв’язки з виборцями і проводити реформи у різних сферах суспільного і державного життя, забезпечувати демократичний вектор розвитку України.

І урок шостий. Необхідно забезпечити теоретико-методологічне обгрунтування реформ, у тому числі і конституційної, відмовитись від проведення реформ тільки на базі хороших ідей.[10]. Отже, у сучасній державі організація влади має здійснюватися на науковій основі, а це значить, що і у політико-правовій сфері наука має залишатися потужною суспільною творчою силою.

Список використаних джерел

1. Коэн Дж.Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М.: Весь мир, 2003. – С. 503, 505.
2. Кельзен Г. Чисте правознавство. – К.: Юніверс, 2004. – С. 323-324.
3. Тоффлер А. Футурошок. – СПб.: Лань, 1997. – С. 397.
4. Шаповал В. Парламентаризм в Україні: пошуки парадигми чи рух до нового? // Віче. – 1997. - №5.- С. 24.
5. Дилигенский Г.Г. Демократия на рубеже тысячелетий // Политические институты на рубеже тысячелетий. – Дубна: ООО «Феникс+», 2001. – С. 28.
6. Лысенко В.Н. Десять лет современного российского парламентаризма. – М.: Институт современной политики, 2000. – 28 с.
7. Миронов О.О. Конституционный статус депутатов парламентов // Журнал российского права. - 1997.- №4. - С.131.
8. Журавський В.С. Український парламентаризм на сучасному етапі: теоретико-правовий аспект. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 84.
9. Чиркин В.Е. Новое в парламентаризме: мини-парламенты // Общественные науки и современность. – 2002. - №3. – С. 68-74.
10. Костицький В. В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади / В. Костицький // Юридичний вісник України. – 2011. – 10-16 вересня (№ 36). – С. 6.
11. Костицький В. В. Теолого-соціологічне розуміння права:Конституція України як Суспільний договір/ В. Костицький //Соціологія права. – 2015. – № 1–2 (12-13).– С.3-9.

ДОПОМОГА ОСОБІ, ЯКА НЕ МАЄ ПРАВА НА ПЕНСІЮ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Кучма О.Л., *доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Kuchma O.L. HELP A PERSON WHO IS NOT A PENSION RIGHT: LEGAL ASPECTS

Анотація. *В статті досліджується соціальне забезпечення особи, яка не має права на пенсію; розглядаються фактори, які впливають на визначення права особи на соціальну допомогу; акцентується увага на низькому рівні прожиткового мінімуму, який є складовою розрахунку соціальної допомоги; аналізується зарубіжне законодавство в означеній сфері.*

Ключові слова*: соціальна допомога, особа, яка не має права на пенсію, страховий стаж, прожитковий мінімум, потреба.*

Аннотация. *В статье исследуется социальное обеспечение лица, которое не имеет права на пенсию; рассматриваются факторы, влияющие на определение права человека на социальную помощь; акцентируется внимание на низком уровне прожиточного минимума, который является составляющей расчета социальной помощи; анализируется зарубежное законодательство в указанной сфере.*

Ключевые слова*: социальная помощь, лицо, которое не имеет права на пенсию, страховой стаж, прожиточный минимум, необходимость.*

Abstract. *The article deals with one of the varieties of social security for people who are not entitled to a pension - social assistance. The factors influencing the appointment of this type of social security are considered. One such factor is a social case. The article discusses the discussion of the positions of the scholars regarding the fact that the basis for providing social security is social risk, and the definition of "risk" and "case" from the reference literature is defined and it is noted that the basis for the implementation of social security, including assistance, is the onset of a social case, not a risk.*

The positions of scientists concerning the notion of "need" as a component to be analyzed in determining the right of a person to social security are given (a set of three elements: the connection with the size of the subsistence minimum; taking into account all income and property of the person; taking into account the reasons for need, which should not depend from person).

One of the legal facts that affects the appointment of this social assistance is the absence of the length of the insurance period established by the legislator - the period of labor or other socially useful activity of citizens who are or were in labor relations with enterprises, institutions, organizations for which insurance contributions

were paid, or the period of activity of persons equal to employees for which insurance contributions were paid, as well as other periods for which insurance contributions were paid.

It also focuses on low social standards, in particular, the subsistence minimum, which is the estimated amount to help a person who is not entitled to a pension - the amount of the state social benefit is deducted based on the size of the subsistence minimum for people who have lost their ability to work. The necessity of bringing national legislation in line with international standards, streamlining the current legislation in Ukraine and taking into account real inflation processes and the needs of a person for a decent existence are stressed.

The laws of Great Britain and Germany on the grounds for providing social security to individuals in these countries are investigated.

Key words: *social assistance, person who does not have the right to a pension, insurance experience, subsistence level, need.*

В умовах фінансово-економічної кризи та загострення політичної ситуації в нашій країні, особливо гостро постає питання ефективності і доступності соціальних допомог.

Забезпечення нормальних умов життєдіяльності та посилення соціального захисту осіб похилого віку й непрацездатних громадян надзвичайно важливі для України в сучасних умовах реалізації стратегічного курсу побудови соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграції у світовий економічний та правовий простір.

Питання соціального забезпечення допомогами досліджували М. І. Іншин, Л. М. Сіньова, В. Л. Стрепко, О. В. Тищенко та інші відомі вчені. Разом з тим, окремі аспекти соціального забезпечення допомогами потребують додаткового дослідження.

Метою статті є дослідження факторів, які впливають на соціальне забезпечення допомогою особи, яка не має права на пенсію.

У науковій літературі соціальні допомоги вважають короткостроковими грошовими виплатами, що надаються з метою компенсації втраченого особою заробітку чи для її додаткової підтримки в разі настання соціального ризику за рахунок коштів соціальних страхових фондів чи бюджетів різних рівнів [1, С.143-144.].

Дискусійно стверджувати, що при настанні страхових ризиків має надаватися соціальна допомога, адже підставою для здійснення соціального забезпечення, в тому числі і допомогами, є настання соціального випадку, а не ризику.

Словникова література тлумачить «ризик», як 1) усвідомлена можливість небезпеки; // сміливий ініціативний вчинок, дія зі сподіванням щастя, успіху, позитивного результату; 2) можливість збитків або неуспіху в якійсь справі [2, с.1030] та «випадок» як 1) те, що сталося, трапилося (звичайно несподівано); // наявність того чи іншого явища, факту; 2) обставини, стан речей, ситуація; // раптовий, зручний момент, непередбачені сприятливі обставини для виконання чого-небудь [2, с.104].

Підставою набуття права на соціальне забезпечення є соціальний випадок.

Т. В. Деркачева виділяє ознаки державної (нестрахової) соціальної допомоги як самостійної організаційно-правової форми соціального забезпечення. По-перше, вона поширюється на особливих суб'єктів – незаможні родини та незаможних самотньо проживаючих громадян. По-друге, джерелами фінансування служать бюджети різних рівнів. По-третє, надаються особливі види виплат і послуг. По-четверте, соціальна допомога призначається рішенням органу соціального захисту населення за місцем проживання або реєстрації малозабезпеченої особи, як правило, після перевірки потреби в ній [3, С.8].

Допомога особі, яка не має права на пенсію є державною нестраховою соціальною допомогою.

М. В. Лушнікова і О. М. Лушніков визначають правовідносини з соціальної допомоги як соціально-зобов'язальне відношення, за яким одна сторона – фізична особа має право вимагати від іншої сторони – держави надання адресної соціальної допомоги (державної (нестрахової) соціальної допомоги) в обсязі та порядку, передбачених законом або договором. Правовідносини з державної соціальної допомоги М. В. Лушнікова і

О. М. Лушніков розглядають спільно із правовідносинами соціального обслуговування. Якщо відмежувати державну соціальну допомогу, то вона буде характеризуватися наступними ознаками:

1) підставою виникнення є нужда (бідність) – потреба громадянина;

2) як об'єкт правовідношення покликана забезпечити показник життя нужденних на визначеному законом мінімальному рівні. Фінансування здійснюється за рахунок коштів державних та місцевих бюджетів, а перелік гарантованих соціальних послуг надається безоплатно;

3) права і обов'язки учасників – державних і місцевих соціальних служб, з одного боку, та фізичної особи – з іншого, носять соціально-аліментарний характер, а зазначені соціальні служби зобов'язані надати соціальну допомогу на умовах і в порядку, передбачених законом[4, С.79].

«Потреба» в якості першої ознаки отримання державної соціальної допомоги фіксується не тільки в українському законодавстві, а також у законодавстві багатьох закордонних держав. Згідно ст. 124 і 134 Закону «Про безробіття» (Jobseekers Act 1995 (JSA) та додатку № 2 Закону «Про соціальні допомоги та виплати» (Social Security Contributions and Benefits Act 1992 (SSCBA) державна соціальна допомога у Великобританії є основною формою допомоги малозабезпеченим, базується на перевірці реальної потреби і надається тим, хто не працює повний робочий день та не перебуває на обліку як безробітний. Критеріями, що визначають право на отримання цієї допомоги, є:

а) постійне проживання на території Великобританії і знаходження на її території у момент звернення за призначенням допомоги; б) вік 16 років і старше; в) не навчається за очною формою навчання; г) наявність доходів нижче розміру прожиткового мінімуму, визначеного індивідуально з урахуванням наявності утриманців, віку, стану здоров'я та рівня освіти; д) відсутність роботи за винагороду понад 16 годин на тиждень для заявника або 24 годин – для чоловіка чи дружини; е) відсутність права на отримання допомоги по безробіттю.

Відповідно до §1 Федерального Закону «Про соціальну допомогу» (Bundessozialhilfegesetz (BSHG) державна соціальна допомога у Німеччині – це гарантований державою прожитковий мінімум, що виплачується міськими комунами громадянам, які опинилися у важкому матеріальному становищі [5]. Право на отримання соціальної допомоги має будь-яка людина, що опинилася у важкій ситуації, яка постійно та легально проживає у ФРН (громадяни ФРН; іноземці, які володіють необмеженим правом на проживання; визнані біженці), у разі, якщо самостійне утримання неможливе [6, С.33].

М. В. Лушнікова та О. М. Лушніков визначають потребу з урахуванням трьох елементів у сукупності: 1) зв'язок із розміром прожиткового мінімуму; 2) врахування усіх доходів і майна особи; 3) врахування причин нужди, які повинні не залежати від особи [4, С.94].

Одним із юридичних фактів, які визначають право особи на досліджуваний вид допомоги є страховий стаж, вірніше – його відсутність встановленої тривалості.

Страховий стаж як юридичний факт – це період трудової чи іншої суспільно корисної діяльності громадян, які перебувають чи перебували в трудових правовідносинах із підприємствами, установами, організаціями, за який сплачувалися страхові внески, або період діяльності осіб, прирівняних до працівників, за який сплачувалися страхові внески, а також інші періоди, за які сплачувалися страхові внески [7, С.62-63].

Право на призначення пенсії мають особи по досягненні пенсійного віку, передбаченого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», при наявності необхідної кількості страхового стажу.

Встановлено мінімальний страховий стаж, необхідний для призначення пенсії по інвалідності в залежності від віку особи.

Якщо інвалідність настала в період проходження строкової військової служби або внаслідок поранення, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року по 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (Революції Гідності), у особи, яка звернулася за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року по 30 квітня 2014 року, то пенсія по інвалідності призначається особі незалежно від наявності страхового стажу [8].

Особи, які не мають відповідного страхового стажу (померлий годувальник яких не мав необхідного стажу) не мають права на отримання пенсії за віком, по інвалідності чи по втраті годувальника. Але держава передбачила для таких осіб соціальне забезпечення у вигляді соціальної допомоги.

Питання надання державної соціальної допомоги особам, що не мають права на отримання пенсії та інвалідам регулюються Законом України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам», який визначає умови призначення такої допомоги, коло осіб, які мають право на таку допомогу, її види, розміри тощо. Даний нормативно-правовий акт у статті 1 визначає державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію та інвалідам як «щомісячну державну допомогу, що надається відповідно до норм цього Закону у грошовій формі особам,які не мають права на пенсію, та інвалідам» [9]. Дана допомога регулярно виплачується у грошовій формі.

Особами, які мають права на отримання державної соціальної допомоги є: а) громадяни України, які досягли встановленого законом віку або є інвалідами і не одержують пенсію та постійно проживають на території України; б) особи, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту; в) іноземці та особи без громадянства на умовах, визначених Кабінетом Міністрів України.

Розмір державної допомоги не є таким, що дозволяє говорити про забезпеченість її одержувачів. Відповідно до статті 6 Закону розмір державної соціальної виплати вираховується, виходячи з розміру прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність. Даний прожитковий мінімум щорічно визначається у Законі України «Про Держаний бюджет (на відповідний рік)». У 2017 році станом на 1 грудня розмір такого мінімуму становить 1373 гривні. У Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» розміри такої допомоги залежно від конкретних умов становить 80, 60 та навіть 50 відсотків такого прожиткового мінімуму. Тобто це відповідно 1098,40; 823,80 та 686,50 грн.

Соціальна допомога встановлюється, зважаючи на розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, у такому розмірі: а) 100% — інвалідам I групи, жінкам, яким присвоєно звання «Мати-героїня»; б) 80% — інвалідам II групи; в) 60% — інвалідам III групи; г) 50% — священнослужителям, церковнослужителям та особам, які протягом не менше десяти років до набрання чинності Закону «Про свободу совісті та релігійні організації» обіймали виборні або за призначенням посади у релігійних організаціях, офіційно визнаних в Україні і легалізованих відповідно до законодавства, за наявності архівних документів відповідних державних органів і релігійних організацій або інформації від свідків, підтверджують факт такої роботи; д) 30% — особам які досягли встановленого віку законом.

Надання допомоги особам з інвалідністю здійснюється відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» у таких розмірах: а) інвалідам з дитинства I групи - 100 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; б) інвалідам з дитинства II групи - 80 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; в) інвалідам з дитинства III групи - 60 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Розміри державної соціальної допомоги підвищуються у зв'язку із збільшенням прожиткового мінімуму. Державна соціальна допомога встановлюється в новому розмірі з дня набрання чинності законом про збільшення розміру прожиткового мінімуму [10].

Важливим напрямком стратегічного розвитку соціальної сфери є надання державою соціальної допомоги громадянам України, та іншим особам, які перебувають на території України, що має гарантувати захист від негативних наслідків соціальних випадків кожного, хто з об'єктивних причин потребує матеріальної підтримки. Проте, на сьогодні розміри прожиткових мінімумів, в тому числі, і для осіб, які втратили працездатність, не забезпечують належного рівня соціального забезпечення осіб, які цього потребують. Тому необхідно привести національне законодавство у відповідність до міжнародних стандартів, упорядкувати чинне в Україні законодавство та враховувати реальні інфляційні процеси і потреби особи для гідного існування.

Конституцією України закріплено положення, що всі громадяни мають право на належний життєвий рівень та соціальний захист. Тому актуальним на сьогодні є вирішення проблеми щодо соціального забезпечення більшої частини українського населення, яке цього потребує. Оскільки відповідно до статті 3 Конституції «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»[11], то першочерговим завданням держави є реалізація саме цих положень та гарантій Основного Закону держави.

Список використаної літератури

1. Право соціального забезпечення: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / [за ред. П.Д. Пилипенка]. – К.: Ін Юре, 2006. – 496 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001.
3. Деркачева Т.В. Правовое регулирование государственной социальной помощи (Федеральный и региональный аспекты): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Т.В. Деркачева. – Москва, 2002. – 265 с.
4. Лушникова М.В. Курс права социального обеспечения / М.В. Лушникова, А.М. Лушников. – 2-е изд., доп. – М.: «Юстицинформ», 2009. – 636 с.
5. Федеральний Закон «Про соціальну допомогу» (Bundessozialhilfegesetz (BSHG) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bshg/gesamt.pdf
6. Сиырбаев Е. Между серединой и низами: Бедность еще существует / Е. Сиырбаев // Социология, 2002. – № 11. – С. 32 – 38.
7. Кучма О. Л. Страховий стаж як категорія трудового права і права соціального забезпечення України [монографія] / Кучма О. Л. — Київ — 2013. — 202 с.
8. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України : від 09.07.2003 р. №1058 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1058-15
9. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам : Закон України : від 18.05.2004 р. №1727 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1727-15
10. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України : від 16.11.2000 р. №2109 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14/ed20170305
11. Конституція України : Закон України : від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК, КВАРТИРА ЯК НЕРУХОМЕ МАЙНО ТА ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ДО ІСТОРІЇ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Новицька Н.Б., *доктор юридичних наук, с.н.с., професор кафедри цивільного права та процесу Університету ДФС України*; **Зелінська А.М.** *здобувач вищої освіти Навчально-наукового інституту права УніверситетуДФС*

Анотація. *В статті здійснено дослідження історичних аспектів законодавчого регулювання обєктів цивільних прав – житловий будинок, квартира як нерухоме майно. Доведено, що у цивільному праві склалася тенденція до достатньо детального регламентування та встановлення особливого правового режиму житла (житлового будинку, квартири) як нерухомого майна та об'єкта цивільних прав, насамперед, права власності.*

Ключові слова: *житовий будинок, квартира, нерухоме майно, правовий режим, обєкт цивільних прав.*

Abstract. *The article deals with the historical aspects of legislative regulation of civil rights objects - a residential building, apartment as a real estate. It has been proved that civil law has a tendency to sufficiently detailed regulation and the establishment of a special legal regime of housing (residential building, apartment) as a real property and object of civil rights, first of all, property rights.*

Key words: *dwelling house, apartment, real estate, legal regime, object of civil rights.*

Актуальність теми дослідження. Об'єкти цивільних прав – це матеріальні та нематеріальні блага, із приводу яких виникають цивільні правові відносини. До майнових прав належать речові, зобов'язальні, виключні та інші права, у тому числі й права на нерухоме майно (нерухомість). Питання про житло (житловий будинок, квартиру) як нерухоме майно та об'єкт цивільних прав наразі належить до досить дискусійних. Речове право на житло (житловий будинок, квартиру) як на нерухомість дає носієві цього права можливість вчиняти будь-які законні дії щодо цього майна, вимагати від інших осіб не порушувати право на нерухомість. Зобов'язальне право на нерухомість передбачає можливість носія цього права вимагати від інших осіб учинення відповідних дій, які визначені цивільним зобов'язанням. До проблемних належить питання щодо обмежень майнових прав на житло (житловий будинок, квартиру) як на нерухоме майно, щодо накладення стягнень на вказане майно тощо.

Мета статті полягає у аналізі історії законодавчого регулювання житлового будинку, квартири як нерухомого майна та об'єктів цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових юридичних джерелах по-різному визначають та оцінюють природу житла (житлового будинку, квартири) як нерухомого майна та об'єкта цивільних прав. ті чи інші аспекти визначення житлового будинку, квартири як нерухомого майна та об'єктів цивільних прав досліджували такі автори як Д. І. Аратовська, Я. В. Балан, О. М. Берназ-Лукавецька, В. В. Блошко, М. К. Галянтич, Л. М. Горбунова, Я. В. Гуляк, І. П. Івашова, І. Р. Калаур, О. О. Кармаза, Л. А. Литовченко, Є. О. Мічурін, О. М. Обіход, В. Я. Романів, В. Г. Швидка, О. Р. Шишка та інші. Проте, хоча на законодавчому рівні майнові права визнано об'єктами цивільно-правових відносин, у теорії питання про можливість визнання цих прав об'єктами донині дискутується. Тому закріплення у цивільному праві України чіткого визначення поняття житла (житлового будинку, квартири) як нерухомого майна та об'єкта цивільних прав є одним із пріоритетних завдань цивілістики.

Виклад основного матеріалу. У сучасному цивільному законодавстві більшості країн світу, як і нині в Україні, об'єкти цивільних прав поділяються на рухоме майно і нерухоме майно. Наприклад, відповідно до ст. 130 Цивільного кодексу Республіки Білорусь від 7 грудня 1998 року [2] до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, ділянки надр, поверхневі водні об'єкти і все, що міцно пов'язане із землею, тобто об'єкти, переміщення яких без невідповідної шкоди їх призначенню неможливо.

Проте за радянських часів основним поділом об'єктів (речей) у цивільному праві був поділ на засоби виробництва та предмети споживання, який на сьогодні фактично втратив своє юридичне значення. Законодавство ж СРСР не знало поділу майна на рухоме та нерухоме.

У перші роки радянської влади були прийняті такі акти як Постанова НКВС «Про права міських самоуправлінь у справі регулювання житлового питання» від 30 жовтня 1917 року, одні з перших Декретів «Про заборону угод з нерухомістю» від 8 грудня 1917

року, «Про відміну приватної власності на нерухомість у містах» від 20 серпня 1918 року. Як зазначають дослідники, основні напрями проведення житлової політики радянської держави після Жовтневої революції визначалися на рівні нормативних актів, кількість яких постійно збільшувалася [10, с. 13].

У примітці до ст. 21 Цивільного кодексу Української РСР від 16 грудня 1922 року [18] було зазначено, що з скасуванням приватної власності на землю поділ майна на рухоме і нерухоме скасовано, хоча сам цей Кодекс оперує термінами житло (ст. 155), житлобудівельні кооперативи (розд. II-а), житлові приміщення (ст. 155 та інші) тощо.

У часи Другої світової війни орендна діяльність була пов'язана більше не з нерухомістю, а з наданням в оренду військової техніки за програмою ленд-ліз як формою військово-економічної співпраці країн-союзників, коли Союзу було надано допомогу на загальну суму близько 11,3 млрд. дол. [16, с. 122-131].

За радянським післявоєнним законодавством право власності на житло могло виникнути внаслідок укладення різних договорів – купівлі-продажу, дарування, або отримання кількома особами будинку у порядку спадкування, а також спільної забудови. Відповідно до радянського законодавства громадянину у встановленому порядку надавалась земельна ділянка для індивідуального житлового будівництва. Проте нерідко забудовникові надають різну допомогу інші особи (члени сім'ї, родичі, інші близькі особи). У радянському законодавстві чітко не було визначено правові наслідки такої допомоги. Тому судові органи, розглядаючи справи цієї категорії керувалися відповідними постановами Пленуму Верховного Суду СРСР, Пленуму Верховного Суду УРСР.

Так, ще у постанові Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову практику в справах про право особистої власності на жилі будівлі» від 31 липня 1962 року № 13 вказувалося, що за загальним правилом участь окремих осіб своєю працею і коштами у будівництві жилого будинку на ділянці, відведеній забудовникові, не може бути підставою для визнання за ними права спільної власності на жилий будинок. Такі особи лише мали право претендувати на відшкодування забудовником понесених ними витрат у загальноцивільному порядку. Разом з тим Пленум зазначив, що за фактичним співзабудовником можуть бути визнані права співвласника, якщо буде встановлено наявність домовленості між забудовником і фактичним співзабудовником про будівництво будинку з метою створення спільної власності і буде дано згоду виконкому місцевої ради народних депутатів на зміну договору про надання земельної ділянки [8].

Прийняте у подальшому законодавство СРСР не вживало термін «нерухомість», а замінило його дефініцією «основні фонди». Так, у первинній редакції Цивільного кодексу Української РСР від 18 липня 1963 року [19] (далі – ЦК УРСР 1963 року) не містилось поняття «нерухомість», хоча ЦК УРСР 1963 року містив терміни «житлово-будівельний кооператив», «житлово-експлуатаційна організація», «житловий фонд» та подібні.

За ст.ст. 256-257 ЦК 1963 року за договором майнового найму наймодавець зобов'язувався надати наймачеві майно у тимчасове користування за плату. Договір майнового найму між громадянами на строк більше одного року повинен був укладатися у письмовій формі. Також у ст. 280 ЦК УРСР 1963 року було прописано право здачі в найом приміщень у будинках, що належали громадянам на праві особистої власності, і в будинках житлово-будівельних кооперативів. У одному з коментарів до ст. 280 ЦК УРСР 1963 року зазначалось, що будинки індивідуального житлового фонду були призначені для проживання в них власників і їх сімей. Тому здача в найом жилих приміщень в цих будинках могла бути лише за розсудом власника. Зазначене правило поширювалось і на квартири в будинках житлово-будівельних колективів [20, с. 266]. У іншому коментарі до ЦК УРСР 1963 року був не характерний для радянської юридичної літератури вислів, що «…Ніхто, в тому числі й органи влади, не вправі розпоряджатися индивідуальним житловим фондом без згоди власника» [3, с. 310-311]. Проте вказана стаття була

виключена на підставі Указу Президії Верховної Ради УРСР від 20 травня 1985 року № 278-11 [12].

Позиція Верховного Суду СРСР з питання власності на жилі будівлі дещо змінилася на початку 1980-х років. У постанові Пленуму «Про судову практику по розгляду спорів, пов'язаних з правом особистої власності на жилий будинок» від 31 липня 1981 року № 4 було збережено лише одну умову для можливого визнання судом права спільної власності за фактичним співзабудовником. Для цього має бути встановлено, що між офіційним забудовником і фактичним співзабудовником була домовленість про створення спільної власності на жилий будинок, і саме з цією метою співзабудовник вкладав свою працю і кошти у забудову [9].

Певні норми щодо житла (житлового будинку, квартири) як об'єкта цивільних прав містив Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року [5] (далі – ЖК УРСР), який, проте, регулював не цивільні, а житлові відносини з метою забезпечення гарантованого Конституцією СРСР і Конституцією Української РСР права громадян на житло, належного використання і схоронності житлового фонду, а також зміцнення законності в галузі житлових відносин (ст. 2 ЖК УРСР). ЖК УРСР містив певні норми про найм та піднайом жилого приміщення.

Відродження категорії нерухомості в Україні розпочалося з прийняття законів України «Про власність» від 7 лютого 1991 року № 697-XII [11], «Про заставу» від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII [13] та інших актів, у яких вже було передбачено право приватної власності та інші речові права на нерухомість. У ЦК УРСР у першій половині 1990-х років також були внесені зміни, у тому числі вводиться термін «нерухоме майно» (ст.ст. 235, 244).

28 червня 1996 року була прийнята Конституція України [6] (на сьогодні діє зі змінами). Згідно ст. 42 Конституції України кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Хоча у Конституції України немає прямих згадо про правове регулювання договірних відносин при наймі житла, проте Основний Закон нашої держави встановлює найбільш загальні основи щодо цього виду відносин. Так, за нормами ст. 47 Конституції України кожен має право на житло, а держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду.

Тобто, Конституція України зіграла свою роль у вирішенні завдань щодо впровадження орендних відносин та законодавства у цій сфері. Однією з цілей цього законодавства також було створення умов для подальшої приватизації та передачі державного житла в оренду.

Чинний Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [17] (далі – ЦК України) поділяє речі на рухоме та нерухоме майно. Ст. 181 ЦК України вказує, що до нерухомих речей (нерухоме майно, нерухомість) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року № 898-IV [15] у ст. 1 також вказує, що нерухоме майно (нерухомість) – це земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці і невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення.

Отже, у чинному українському законодавстві житло (житловий будинок, квартира) як майно, нерухомі речі, визнається одним із об'єктів цивільних правовідносин. Ця теза базується на точці зору більшості вчених-цивілістів, згідно якої під об'єктами цивільних правовідносин розуміють матеріальні та нематеріальні (особисті) блага, з приводу яких суб'єкти вступають між собою у ці правовідносини [4, с. 167].

Під речовим правом на нерухомість необхідно розуміти – у об'єктивному значенні – сукупність цивільно-правових норм, а у суб'єктивному – право особи, що забезпечує

задоволення інтересів управомоченої особи шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння інших осіб (не вимагаючи їх активних, позитивних дій) [1, с. 9].

Речові права на нерухомість можуть бути предметом застави, у т.ч. предметом застави нерухомого майна – іпотеки, предметом різноманітних договорів, зокрема, купівлі-продажу, найму (оренди), дарування, управління майном тощо.

Предметом договорів можуть бути як нерухомість, так і права на нерухомість. Наприклад, до договору купівлі-продажу майнових прав на нерухомість застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не випливає із змісту або характеру цих прав (ст. 656 ЦК України). Майнові права на нерухомість входять до складу обов'язкової частки у спадщині (ст. 1241 ЦК України).

Одним із найпоширеніших об'єктів права власності громадян є житло, зокрема, житловий будинок та квартира. Ст. 379 ЦК України містить визначення поняття «житло» як об'єкта права власності (чи іншого титульного права). Зокрема, житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше жиле приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них.

Під житловим будинком за нормами ст. 380 ЦК України слід розуміти будівлю капітального типу, споруджену із дотриманням вимог, установлених законом, іншими нормативно-правовими актами, і призначену для постійного проживання у ній.

Відповідно до Збірника укрупнених показників вартості відтворення функціональних об'єктів-аналогів для оцінки малоповерхових будинків, будівель та споруд, наведеного у Додатку до наказу Фонду державного майна України та Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства «Про затвердження Порядку визначення вартості відтворення чи заміщення земельних поліпшень – будинків, будівель та споруд малоповерхового житлового будівництва» від 23 грудня 2004 року № 2929/227 [14], житловий будинок – це будівля, що призначена для постійного проживання людей і може мати одну чи декілька квартир; а квартира – це сукупність житлових та допоміжних приміщень, які мають окремий вихід на сходову клітку, коридор або в двір.

Згідно з нормами законодавства житловий будинок складається із обладнаних квартир (квартири) та нежитлових приміщень, які Ю. В. Морозова визначає наступним чином: «…це ізольовані приміщення у будівлях, що призначені для торговельних, побутових та інших потреб непромислового характеру» [7, с. 35].

Квартирою є ізольоване помешкання в житловому будинку, призначене та придатне для постійного у ньому проживання (ст. 383 ЦК України).

Висновки. З вищезазначеного можна зробити наступні висновки та запропонувати такі визначення:

– нерухоме майно (нерухомість) – це майно, яке не може без непоправної шкоди для свого призначення бути переміщене щодо землі, на якій воно знаходиться (побудоване), а також сама ця земля (земельна ділянка); тобто, головною особливістю нерухомості є нерозривний зв'язок із земельною ділянкою, поза яким нерухомість втрачає своє призначення;

– житловий будинок – це будинок капітального типу, споруджений з дотриманням вимог законодавства про будівельні норми, призначений для постійного проживання, що складається з певної кількості квартир та допоміжних приміщень та пристроїв (сходів, пандусів, балконів, лоджій, ліфтів, горищ, мезонінів тощо);

– квартира – це частина житлового будинку з окремим входом (виходом), що складається з житлових та нежитлових (допоміжних) приміщень, і призначена для постійного проживання однієї або декількох осіб.

Таким чином, на сьогодні у цивільному праві склалася тенденція до достатньо детального регламентування та встановлення особливого правового режиму житла

(житлового будинку, квартири) як нерухомого майна та об'єкта цивільних прав, насамперед, права власності.

Список використаних джерел

1. Гончаренко М. Б. Речові права на нерухомість [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. Б. Гончаренко; Ун-т внутр. справ. – Х., 1999. – 19 с.
2. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 7 декабря 1998 года № 218-З [Электронный ресурс]: Принят Палатой представителей 28 октября 1998 года. Одобрен Советом Республики 19 ноября 1998 года // Национальный центр правовой информации Республики Беларусь. – Режим доступа: http://pravo.by/world_of_law/text.asp?RN=hk9800218.
3. Гражданский кодекс Украинской ССР: Научно-практический комментарий [Текст] / [И. Г. Агапов, М. И. Бару, И. А. Беленчук и др.]: отв. ред. А. Н. Якименко. – [пер. с укр.]. – К.: Политиздат Украины, 1981. – 639 с.
4. Гражданское право Украины [Текст]: [учеб. для вузов системы МВД Украины]: В 2-х ч. / [А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка и др.]; под. ред. А. А. Пушкина, В. М. Самойленко. – Х.: Ун-т внутр. дел; «Основа», 1996. – Ч. 1. – 440 с.
5. Житловий кодекс Української РСР від 30 червня 1983 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1983. – Додаток до № 28. – Ст. 573.
6. Конституція України від 28 червня 1996 року (з наступними змінами та доповненнями) [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Морозова Ю. В. Цивільно-правове регулювання оренди нежитлових приміщень, будівель та споруд [Текст]: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Ю. В. Морозова; Івано-Франків. ун-т права ім. короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ, 2017. – 199 с.
8. О судебной практике по делам о праве личной собственности на строения [Электронный ресурс]: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1962 года № 13 // Интернет архив законодательства СССР. – Режим доступа: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5869.htm.
9. О судебной практике по разрешению споров, связанных с правом собственности на жилой дом [Текст]: Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 31 июля 1981 года № 4 // Сборник постановлений Пленумов Верховных Судов СССР и РСФСР (РФ) по гражданским делам. – М., 1995. – С. 95-99.
10. Право власності на житло в Україні: доктрина та реалізація [Текст]: [моногр.] / [О. Д. Крупчан, В. В. Луць, М. К. Галянтич та ін.]; за заг. ред. О. Д. Крупчана, В. В. Луця. – К.: НДІ приват. права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. – 247 с.
11. Про власність [Текст]: Закон України від 7 лютого 1991 року № 697-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 20. – Ст. 249. (Закон втратив чинність на підставі Закону від 27 квітня 2007 року № 997-V).
12. Про внесення змін і доповнень до Цивільного кодексу Української РСР та деяких інших законодавчих актів Української РСР [Текст]: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 20 травня 1985 року № 278-XI // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1985. – № 23. – Ст. 542. (Указ втратив чинність на підставі Кодексу від 16 січня 2003 року № 435-IV).
13. Про заставу [Текст]: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 47. – Ст. 642.
14. Про затвердження Порядку визначення вартості відтворення чи заміщення земельних поліпшень – будинків, будівель та споруд малоповерхового житлового будівництва: Наказ Фонду державного майна України, Державного комітету України з питань житлово-комунального господарства від 23 грудня 2004 року № 2929/227. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 18 січня 2005 року за № 54/10334 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 4. – Ст. 238.
15. Про іпотеку [Текст]: Закон України від 5 червня 2003 року № 898-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 38. – Ст. 313.
16. Фрадинський О. А. Ленд-ліз в СРСР як форма військово-економічної співпраці країн-союзників у ІІ Світовій війні [Текст] / О. А. Фрадинський // Історія торгівлі, податків та мита. – 2013. – № 1. – С. 122-131.
17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року [Текст] // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
18. Цивільний кодекс Української РСР від 16 грудня 1922 року [Текст] // ЗУ УРСР. – 1922. – № 55. – Ст. 780. (Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу Української РСР від 18 липня 1963 року).
19. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 року [Текст] // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1966. – № 46. – Ст. 284. (Кодекс втратив чинність на підставі Кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV).

Цивільний кодекс Української РСР: Науково-практичний коментарій [Текст] / [І. Г. Агапов, М. Й. Бару, І. А. Беленчук та ін.]; під ред. О. Н. Якименка (голов. ред.), М. Й. Бару, М. В. Гордона. – К.: Політвидав, 1971. – С. 266.

THE STATE OF IMMORTALITY

Murashkin M.G., *D.Sc., Full Professor of Philosophy and Political Scence Department, Pridneprovska State Academy of Building and Architeture,*

Summary. *In the article states, that nowadays, a certain type of the human civilization exists - destructive activity of individuals is being born. Man competes not only with his like, he competes with all that is around, competes even with himself. Competition evokes the deeds of destroying the competitors as enemies. Not only animate nature but also inorganic nature is being destroyed. Not only people and families but also ethnoses, states, civilizations and races are being destroyed.*

That is why the question of changing the type of human's civilization is being raised. An important role is given to the anthropological factor. Altering the constituents of the civilization social structure is insufficient. Neither democracy nor authoritarianism is able to change the competitive type of the civilization. However, the necessary is in changing Competing Individual into Man of Solidarity. For this harmonizing platform is required; the platform which is directed to the harmonic (careful) attitude of the nature, harmonizing Man's state of mind. Harmonization implies not competition but solidarity.

Solidarity covers a ban against buying and selling the land beyond the certain norms: ecological ones, hygiene and sanitary norms, norms to have been established jointly and uniform for all, norms which put limitation of land private property expansion to the sizes required for one person feeding. Solidarity covers historical memory persisting without "non-disclosure nation of ghosts". Solidarity covers the answer to a slanderous talk in order to prevent unfounded captiousness of the past.

Being Man of Solidarity is not only living in harmony with Nature. He expresses solidarity not only with his surrounding but also with himself. Man of Solidarity builds the just society. But what are the ways to transform Competing Individual into Man of Solidarity? The first requirement is ensuring the conditions of avoiding flesh suffering. This is achieved by providing basic needs. However, there also exists the world of spirituality, sense of life.

In the world of spirituality, the searching of the sense of existence for Man as well as for other people takes place. Man experiences in the course of life the Higher State of Mind. Such emotional experiences grow into believes, and by accumulating life experience – into faith. Such emotional experiences make our own existence meaningful, paving the roads for searching the senses of being. The results of these searching influence attitudes and individual behaviour of Man. The results of these searching influence the events in social media.

Man of Solidarity sees unity in diversity. The foundation of solidarity forms when it is considered as the main value of life. Life is considered as the value for the religious and the irreligious people. The irreligious people are to support their attitudes with one another and religions. The choice of values is especially important to avoid the raise of unlimited wars of spirit (world-view). For this, it is necessary to search likeness in the individual worlds of people.

The *State of Immortality* is a compensatory reaction to the fear of death. The fear of death appears with the development of the personality (boys acquire it at the age of 15 years) along with self-awareness development [3]. But also the compensatory reaction to the fear of death appears. Under normal conditions, the compensation is nonconscious, that means it effects the conscious activity, regulating it unconsciously [11]. The person feels the *State of Immortality* as the unconscious compensation of the death fear. It gives the rise of the immorality feeling, realizing the eternal life [8].The death seems to start being impossible [2]. And this is not the conviction that we are going to live eternally but the understanding that it is true [13]. And there is no fear to anything [7] . The *State of Immortality* as the death fear compensation comes supertemporally [5]. These are ecstatic flashings, which seems to be on the other side of the time [6]. Within the psychics of a human, there are lots of things received from nobody-knows-where.

Nobody knows from where the highest spirits come after the deepest grief [12]. Nobody knows from where the *State of Immortality* appears after the fear of death.

There are bases which are true for people of various faiths and people are able to understandable each other through them being united by sharing a universal human value. This value is life, life in the future, in the everlasting future. Consolidation of all the religions of the mankind is to be built by establishing values. It is that value shown through all the Holy Books (the Torah, the Bible, the Koran, Rigveda).

Though, the future is obscure. The degradation and decrease of vegetable and animal kingdoms, the World Ocean contamination, irreversible and ruining changes in the landscape and considerable changes in the climate are going on. Speaking about the social medium, one cannot help noting that the conflicts of various kinds are observed in the human society. We are witnessing the global financial and economic crisis. And this situation is found everywhere. Substantial problems both in the nature (climate) and in the social medium have general bearings on the planet. It is visible that this instability is threatening animate and inorganic nature, peaceful life of people and distribution of resources among the mankind. In this instability, the activity of the individual and human society is essential. The person breaks ecological balance which has been established for the centuries. People develop crises in the society.

Considering the sphere of religious and mystic, it is first required to point out high degree of uncertainty. In both history of philosophy and religious-mystic culture, the term of "mystical experience" has changed its meaning several times. Due to this, one should rest on definite documentary descriptions of the higher level feelings, which the outstanding mystics experienced. This documentary may be defined as mystical. Thus, mystic is extraordinary, higher, not-every-day state of human. The science which deals with such (irrational for this case) states, considering any phenomena, determines uppermost the reasons of their rise. The eventual aim of this science is to foresee what can happen with this phenomenon in the future. Because among the two theories for one problem, the most true is that which able to foresee for the longer future. This means, that eventually the science should identify the reasons why the states of certain nature are born in man and their documentary descriptions are evidenced in works of the outstanding mystics. Some characteristics when these states are to repeat in this or that documentary evidence. For example, all the mystic experiences of higher level witness the complete absence of fear to the extent which the mystic himself marks as preventing from adaptation to the environment, because it is fear which allows Man to adapt to this world. These states (religious and mystic) arise without apparent reasons. It is necessary to mention how such states are attained. They come in various psychotechnics, for instance, during passive meditation in za-zen and yoga or during active meditation of dancing dervishes. There are also mystic states which arise in Man without apparent reasons. Here, the way of living should be mentioned. They are witnessed as the higher state of the person's spirit.

Scientific consideration of religious-mystic states begins with searching the reason why they arise. In contemporary philosophy, there are found as follows. The philosophic anthropology of A. Helen states that individual is characterized by excess of motive and it prevents from self mastering, when he masters himself he experience special state of consciousness. The other reason is the inferiority complex studied by the psychoanalysis of A. Adler. Overcoming this complex is accompanied by a special state of consciousness. The next reason to name is one widely recognized in philosophy – disharmony between mind and flesh, of "you must" and "I want", double nature of the individual. These reasons are not abnormal. They are within the human's nature. That is why just throwing Mystics out of the History, as Vladimir Lenin did, is utopian. Therefore, the scientific prediction orientates itself to the existence of mystical in the future. Moreover, the mystic experiences are interlaced into the artistic culture, especially into the expressive and lyric one. The principle symbol of mystics is death. Here, death is interpreted as destruction in Man everything which is superficial, prejudicial, unnatural

and excessive. In this terms, mystical must be understood as positive and man purifying, mystics as catharsis.

References

1. Библия. – Москва: Российское Библейское общество, 2011. – С. 1141.
2. Джемс В. Многообразие религиозного опыта. – СПб.: Андреев и сыновья, 1993. – С. 306;
3. Дидье Жюлиа. Философский словарь. – М.: Междунар. отношения, 2000. – С. 406;
4. Коран. – М.: Издательско-полиграфическая фирма «АНС-Принт» Ассоциации «Новый стиль», 1990. – С. 187.
5. Кришнамурти Д. Записные книжки. – М.: Разум /Мир Кришнамурти, 1999. – С. 112–237;
6. Ламонт К. Иллюзия бессмертия. – М.: Политиздат, 1984. – С. 250;
7. Мурашкин М.Г. Записи 2000 года. - Дніпропетровськ: СІЧ, 2006. – С. 127–132;
8. Ревонсуо А. Психология сознания. – СПб.: Питер, 2013. – С. 288–305;
9. Ригведа. Мандалы I-IV. – М.: Наука, 1989. – С. 292.
10. Тора. – Москва: 5765 – 2005. – С. 53.
11. Юнг К. Психологические типы. – СПб.: Ювента, М.: Издат. фирма «Прогресс-Универс», 1995. – С. 532;
12. Ясперс К. Общая психопатология. – М.: Практика, 1997. – С. 150–483;
13. James W. The varieties of religious experience. – New York: Longman, Green, 1902. – P. 389.

SECULARIZATION AND ACTUALIZATION OF SOCIAL CONCEPTIONS AS THE CONVERGENT PROCESSES OF CONTEMPORARY RELIGIOUS LIFE

Nykytchenko O.E., Phd, docent National University "Odessa Law Academy" Faculty of Psychology, Political Science and Sociology, Department of Philosophy

Summary. *This paper seeks to understand the «secularization» and «actualization of social concepts» as some of the convergences processes in the modern religious life. It is caused by features of development of the society, corresponding reaction of the religious organizations to social changes. Actualization of social concepts expressed that the rulers of some denominations propose an official position on global and actual problems of the modern world, to some extent obligatory for believers of corresponding religion in juridical important situations also.*

The report is only about some of the trends in the religious life of modern society that we call convergent process generated by the changes taking place in globalizing society. Today "convergence'' as a concept is used in all its lexical senses (first and foremost as "the same'', "rapprochement'', "confluence'') and can be applicable for description and classification of all processes formed or found as a new actual phenomenon in the religious life in the second half of a XX century: acceleration, actualization of eschatology, actualization of social concepts, americanization, consumerism, dialog, ecumenism, egosintezation, exoterization, feminization, fundamentalism, growth of inclusivism, globalization, modern religious pluralism, modernism (postmodernism), new religious movements, paxization, privatization, rationalization of worship, revivalism, secularization, syncretism, scientism, unification of exteriorization, tolerance, virtualization, weltization.

Most "convergences processes" named before have been used in religious studies for many years, but here we are connecting them mostly with the "actualization of social concepts, growth of inclusivizm, egosintezation, secularization." Despite the fact that each of them has historical own essence, they, firstly, together confirm the actual presence of "convergence" in religious life of our time, and secondly, stimulate the existence of each other, influence and correlate between themselves.

It is possible to issue the "convergences processes" in modern understanding of this concept as inherent more than in one of religions and those that testify to the tendencies of rapprochement of social, doctrinal and institutional positions between two or many religions.

There are many various connections that exist between religion, politics, and the law in contemporary society. The presence of religion as a form of social consciousness, or a social phenomenon, or a social phenomenon of regulatory function is generally recognized as its characteristic. But in times of secularization, this function has undergone significant changes, especially in democratic countries, where the possibilities of regulating the reproduction of different sides of social life, relations between people and other spheres of society are separated from the state. In spite of the fact of secularization (the emancipation and separation between social and religious life) as one of the convergent processes we see actualization of social concepts in different religious tradition which represent modern activity of religious communities in social life. As a result of other social changes, as well as the tendencies in purely religious development, religious doctrines concerning the actions of the believer in the legal space acquire new features, some of which are most significant and are mentioned in this article.

***Key words**: law, religion, social conceptions, contemporary society, secularization, convergent processes.*

Many researches proves that there are special trends exist in religious sphere in contemporary religious life such one of them “convergent processes” [1]. Today “convergence’’ as a concept is used in all its lexical senses (first and foremost as “the same’’, “rapprochement’’, “confluence’’) and can be applicable for description and classification of all processes formed or found as a new actual phenomenon in the religious life in the second half of a XX century: acceleration, actualization of eschatology, actualization of social concepts, americanization, consumerism, dialog, ecumenism, egosintezation, exoterization, feminization, fundamentalism, growth of inclusivism, globalization, modern religious pluralism, modernism (postmodernism), new religious movements, paxization, privatization, rationalization of worship, revivalism, secularization, syncretism, scientism, unification of exteriorization, tolerance, virtualization, weltization.

Most “convergences processes” named before have been used in religious studies for many years, but here we are connecting them mostly with the “actualization of social concepts, growth of inclusivizm, egosintezation, secularization.” Despite the fact that each of them has historical own essence, they, firstly, together confirm the actual presence of “convergence” in religious life of our time, and secondly, stimulate the existence of each other, influence and correlate between themselves.

It is possible to issue the “convergences processes” in modern understanding of this concept as inherent more than in one of religions and those that testify to the tendencies of rapprochement of social, doctrinal and institutional positions between two or many religions. There are many various connections that exist between religion, politics, and the law in Contemporary Society. The presence of religion as a form of social consciousness, or a social phenomenon, or a social phenomenon of regulatory function is generally recognized as its characteristic. But in times of secularization, this function has undergone significant changes, especially in democratic countries, where the possibilities of regulating the reproduction of different sides of social life, relations between people and other spheres of society are separated from the state.

Everyone who writes about secularization begins, as a rule, with the definition of the meaning of the term which has at least two related meanings to itself: 1) alienation, confiscation of the property of religious organizations in favor of the state; 2) the process of releasing various spheres of society, consciousness and behavior of the individual from the influence of religion and the church, then to demonstrate how far their interpretation of this concept from the values fixed by dictionaries is.

Even on the eve of the beginning of the revival of religious life in the USSR, three years before the disappearance of the country from the political map of the world, the atheist's dictionary called this process objective and logical: "The fall of the influence of religion and its displacement from the life of society and the individual is a natural consequence of the social, spiritual, technical progress "[2; 213]. This statement reflects only one tendency of the perception of secularization in society, which still has its supporters, for example, embodied in the manifestos and declaration (1981) of secular humanism (and among those who signed these documents there are existentialists, Marxists, pragmatists, behaviourists and representatives of other trends of social thought). As the critic of this form of humanism notes, Norman L. Geisler - "the credo of a secular humanist:" man is the measure of all things "- instead of focusing on human beings, his philosophy is based on human values" [3; 282].

The origin of this distinction about: "focusing on human beings" and "based on human values", does not seem to need special historical digressions. Suffice it to recall how "concentration on religion" was perceived by those who became victim of it and those who

negatively characterized the historical images of this "concentration" and the strong degree of rejection from religion in entity.

The reminder of a negative perception of Christianity was needed only to demonstrate that the denial of the social phenomena generated by it is rooted in Christian history itself. It is not surprising that the denial of such phenomena entailed the rejection of Christianity, and then of religion in general. In addition to condemning crimes against humanity in the past, it is necessary to define more clearly the role of Christianity itself in the formation of modern values, shared by a significant part of people in developed democratic countries. It should be noted that "Anyone who turns to Christian sources, trying to justify religious rights as the basic human rights, should be ready to experience some confusion ... Confusion arises from the understanding that the fundamental texts of the Christian tradition do not explicitly refer to religious rights or human rights. "There is no philosophical or legal reasoning in the Bible where the concept of" law "would be used in a natural way" (it is emphasized by us, the author) [4; 54].

It is obvious that the transition of Christianity from persecutions against gentiles and other free-thinkers to the position of freedom of religion, and later conscience, should be sought not so much in the sacred texts of this religion, so much in the changed conditions of the existence of the Christians themselves. The most dramatic preconditions for this transition emerged during the religious wars in Europe, when every newly formed religious organization demanded freedom for itself, but also had no idea that other religions as well as religious ones needed it. To the question: "What did Protestants protest against?" Most often you will hear the answer: "Against Catholicism". But this is not so. For to some extent they have always protested against Catholicism like all other Christian denominations (remember the schism of 1054 the Albigenses, etc.), and the interfaith wars of the last millennia (the crusades against Muslims, Jews, for example) indicate that same.

But after all, being protesting towards Catholicism or Orthodoxy, for heresies and schisms accompanied this denomination, such Christian organizations did not turn into Protestants at all. It is worth recalling once again that the origin of the notion of "Protestantism", for all its current polysemy, is connected, first of all, with the event that followed the abolition of the decision of the German Reichstag of the German princes in Speyer (1529): "Cuius regio, eius religio" - means "Whose realm, his religion" which was no longer so much strictly religious as political significance. Therefore, the protest (Latin "protestation") of a small number of participants in the Reichstag against the abolition of their political freedom, reflected the essence of the changes in the Christian life of Europe.

The essence of these changes can be directly related to the topic of our conversation, because it is the source of the beginning of the process of domination of human rights and freedoms (political, legally fixed) in European history. The conclusion, of course, is not so unequivocal, but it is quite obvious: the Christians themselves initiated the secularization of law. The truth is not all Christians, and not from a good life. Brian Thierry, describing the situation that emerged in the XVII century, quotes O. Cromwell, said in a moment of irritation: "Everyone wants freedom, but no one wants to give it." E. Klochowski fixes the opinion that the Treaty of Westphalia (1648), which put an end to the Thirty Years' War, meant the final separation of religion and politics and the formation of a political Europe of sovereign states.

This theologian, arguing about the Christian roots of Europe, quite rightly reminds us of the merits of Latin Christianity in the development of its secular history, first of all, focusing on those transformations that the Catholic church underwent in the post-Carolingian era: the creation of universities, the dissemination of education, the assistance of local self-government organizations, consisting of citizens, rather than those filed [5; 17-41]. With all this we can agree and add, it is now also a well-known fact that the Catholic Church, defending its special rights in the state (for which it actually required universities that educated theologians and lawyers who could correctly substantiate the church's claims), became the prototype of the organizations of the future civil society. In addition, in our opinion, we should also pay attention to the fact that

both the reception of Roman law, carried out by medieval lawyers in the interests of the Catholic Church, and the revival of interest in Greek philosophy for the same purposes, also contributed to the secularization of public consciousness in the future Europe. Roman law - by virtue of its abstraction, for it implied universal equality of citizens before the law (from which practically all researchers of the original Christianity derive the appearance in it of the "equality of all believers before God") and the philosophy of the Hellenistic epoch is the abstraction of the power of reason in the cognition of the world.

Now, the ideas of subsidiarity and personalism that have been fostered or perceived by the Catholic social doctrine continue that old tradition, but the canon law in most developed democracies has become the lot of the Catholic community itself, if not contrary to their legislation. The latter circumstance also follows from the peculiarities of European history: during religious wars, all religious entities sought not just freedom, but also the enjoyment of those rights enjoyed by the Catholic Church. As convincingly argues Donald R. Kelly: "The Christian church was an" amphibic "body - both societas and corpus mysticum - and this dualism underlies not only the church reform, but also social motivation and conceptual designs that had an unconditional impact on the European society ... Starting from the eleventh century, jus canonicum acquires the status of an international common law, whose jurisdiction has spread both to moral and political affairs, to the "internal forum" of consciousness, and also to the "external forum" of legality "[6, 157].

In a word, now "the equality of people before God," awakened the demand for "equality before the law," which became one of the ideological foundations of legal secularism. A huge role in its development was played by European philosophy, most of whose representatives were Christians. In the middle of the XIX century, John Stuart Mill, like Kant and Hegel, believed secularism, carried out in England, the implementation of the most important Christian principles [7; 25]. It is common knowledge that secularism, along with modernization, democratization and globalization is the most important factor in the formation of the European Union. But the founding fathers of the EU (Z. Schumann, A. de Gasperi and K. Adenauer) were Christian democrats. Therefore, it is quite true that the modern processes of European integration were influenced by the doctrine of the "subsidiarity" of the Roman Catholic Church [8; 679-694]. But all of the above refers directly to the history of Christian Western Europe, the Christians of which, for the first time, without sacrificing the principles of their faith, substantiated the need for secularism for the more successful realization of their own religious aspirations.

However, with all respect for secularization, first of all secularization of law, as well as the achievement of the Judeo-Christian civilization, one should also remember that the society has not yet created any ideal social institution. Obviously, therefore, until now the hope of people for their gods remains actual. Properly speaking, that's why we can talk about the limits of secularization. And, for certain, its border is religion. If the very process of liberation of culture from religious fanaticism is transformed, in the opinion of some researchers into an "aggressive religion of secularism", then this may indicate that secularization in modern society has already reached its limits. However, like some other categories of mentality, actualized in the second half of the twentieth century (for example, "tolerance", "political correctness").

Unofficial prohibitions on the use of Christian symbols on the days of Christmas holidays; the prohibition of wearing religious symbols in public schools and other. The exclusion from the school anthologies of the fairy tale "Three Little Pigs", etc. and the like, right up to the forcible imposition of "democratic values" in various regions of the world [9; 17], all this is directed not only against religious traditions and values, but also against the very essence of secularization, the normal process of implementation of which is possible only with the strict adherence to all principles of respect for the feelings of believers, solely on the basis of reciprocity and self-respect.

In spite of the fact of secularization (the emancipation and separation between social and religious life) as one of the convergent processes we see actualization of social concepts in different religious tradition which represent modern activity of religious communities in social life. In our time interpretation of these or other sacred texts according to our own preferences in a democratic society can't be forbidden. Therefore, in every religious tradition, a wide range of thoughts from many people is possible, in general, and from issues of particular importance to society. In its entirety, in our opinion, it (this palette) is the ambush on which social doctrines are based on modern denominations, of course, in one way or another, by adjusting the relevant judgments with "sacred writings."

Depending on the attitude to concrete judgments, the leadership of religious organizations, referring to its authority (sacred in the first place) and the authority of the "sacred writings", forms its social doctrine, such as the official teaching to some extent mandatory for followers of this doctrine. The level of official recognition and theoretical consideration of views in the field of social issues in one or another religious organization can be defined (of course, in the traditions where the hierarchy acts only as "sacramental").

Officially approved by the relevant competent authorities, the views on social phenomena that are mandatory for all who identify themselves with a particular religious tradition have been called in the Christian environment the "social doctrine of the church."

Where, in modern denominations and religions, social doctrine has not yet developed sufficiently in full theoretical scope, other terms may be used, such as "social concept". In our opinion, the latter terminology mainly shows the level of claims of authors in the theoretical (theological) sphere, but in no way reflects on the officiality of the teachings themselves and the need to "follow" them, the fulfillment of the co-religionists of those provisions, which are fixed in the conceptual plan.

In the postwar years of the twentieth century, theologians of many faiths began to differently interpret social practice, leaving the supernatural position. The presence of different ideologies competing in the struggle for the consciousness of the believers, forced the hierarchs, and the purely theologians to form an official position on many current problems. It so happened historically that before all began the formation of its social doctrine of the Roman Catholic churches.

As we know, in 1890, in the Encyclical of "Sapientiae Christianae", Pope Leo XIII demonstrated the readiness of the church to cooperate with any political system operating in accordance with natural laws that provide conditions for the normal development and perfection of man and respect for the freedom of conscience [10, 29]. In the Protestant environment (the social orientation of which does not cause any doubt after the works of Max Weber), the urgency of social issues is emphasized by such innovations as "Social theology", "Women's theology" and other theology, which also developed in the post-war years. A characteristic feature of this process of actualization is the explicit growth of social doctrines of certain denominations with secular social doctrines. For example, with Marxism in the liberation theology, with liberalism - in some provisions of the Catholic doctrine, with socialism in the Third World (in the first place in Islam, it would be appropriate here to say: fundamentalism is one of the reactions to an attempt to renew the Muslim faith in such a realm as social doctrine).

In connection with the global changes in the field of the former Soviet Union in virtually all branches of social production and, last but not least, after the abolition of communist ideology as an official one, as a result of which the pluralism of ideologies created the reality of post-Soviet existence, the need to form the theoretical level of their social teachings in a similar way "Social doctrines" felt the hierarchy and the leadership of religious organizations operating within a country that does not already have it. The answer to this "challenge" in the Russian Orthodox Church was to create a "Fundamentals of the Social Concept of the Russian Orthodox Church", approved as an official document by the Bishops' Council (August 13-16, 2000).

At the last part of 2017 year: “Representatives of Ukrainian Muslim organizations and communities are to sign the “Social Concept of Muslims of Ukraine” on December 11. According to its compilers, the document is a certain extension of the “Charter of Muslims of Ukraine”, which outlines in detail the position of the Ukrainian followers of Islam on such social issues as "Islam and medicine", "Islam and trade", "Islam and education", etc.

The initiators of the creation of this software and vital document for the life of the Ummah call on all Muslim religious and civil organizations of Ukraine to support the Concept” [11, 29]. Summing up the list of the most important for illustration the legal and political aspect of the actualization of social doctrines, which we considered mainly as a convergent process of modern religious life, one can add that this trend acquires many characteristics related, firstly, with the direct reflection on the reproduction of rights in society in in general, because both Catholicism and Protestantism, but Orthodoxy and Islam have a global dimension; therefore, in different countries, they, depending on the possibilities, contribute to the universalization of the views of their supporters.

The attitude of religious organizations to those or other pressing issues of the present may affect the legislative process, at least at the discretion of the legislator belonging to one or another religion, which, according to the modern phenomenology of law, can’t have any "prejudices" before the discourse on the above mentioned issues. Every believer, at least in a democratic society, has, to a greater or lesser extent, authoritative religious sacred indications of his conduct in the legal field. A person, as a legal entity, takes all that in a legal field that corresponds to its understanding, needs, interests, values. Significant role in shaping these aspects of legal consciousness is exercised by its religious preferences. In our opinion, the actualization of social doctrines in modern life raises the importance of law and in a purely religious aspect. But this is a problem that needs further study.

Reference.

1.Никитченко О. Новітні тенденції релігійного життя/Режим доступу: http://www.apfs.in.ua/v15_2017/29.pdf

2.Гайслер Норманн Л. Энциклопедия христианской апологетики. – СПб.- «Библия для всех», 2004.

3.Цит. по: Загоруй Я. Русскоязычный Кобзарь.// 2000, №11, 16.03.07.

4.Джонсон Люк Тимоти. Религиозные права и христианские тексты./ Права человека и религия. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2001.

5.Kloczowski J. The Christian roots of European unity. Christianity and United Europe. – Lublin: Wydawnictwo KUL, 2006.

6.Келлі, Дональд Р. “Людській вимір буття: Суспільна думка в західній правовій традиції. – Одеса: АО Бахва, 2002.

7.Devigne R. Reforming Reformed Religion: J.S. Mill’s critique of the Enlightenment’s Natural religion // American Political Science Review, vol.100, № 1, February 2006.

8. Цит. по: Всех верующих посчитали // Вечерние вести, № 40, 16-22 марта, 2007.

9. Щеткина. Е. Агрессивная религия секуляризма // «Зеркало недели», №48, 16.12.2006.

10. Майка Ю. Социальное учение католической церкви Люблин, 1993. С. 295.

11. Ukrainian Muslim believers to sign the Social Concept Ukrainian Muslims” /Режим доступу: https://risu.org.ua/en/index/all_news/other_confessions/islam/69324/

ВПЛИВ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ НА СИСТЕМУ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Радишевська О.Р., *кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права, директор Центру польського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Radyshevska O. R. THE INFLUENCE OF INTERNATIONAL TREATIES ON THE SYSTEM OF SOURCE OF THE ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE: THE DOCTRIAL APPROACH

Анотація. *У статті автор здійснює всебічний аналіз правової природи і значення міжнародних договорів у формуванні системи джерел права України в цілому та адміністративного права зокрема. Окремо приділено увагу питанням видової класифікації міжнародних договорів, що регулюють адміністративно-правові відносини, а також їх місця в системі джерел адміністративного права, впливу на формування сучасного адміністративного права України.*

Ключові слова*: міжнародне право, європеїзація адміністративного права, міжнародно-правовий договір, джерело адміністративного права України.*

In the article the author carries out a comprehensive analysis of the legal nature and importance of international treaties in shaping of system of sources of law of Ukraine as a whole and administrative law in particular. Special attention was paid to the issues of the classification of international treaties regulating administrative relations, as well as their place in the system of sources of administrative law, influence on the formation of modern administrative law of Ukraine in general.

Key words: *International Law, Europeanization of Administrative Law, International Treaties, Source of administrative Law of Ukraine.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими завданнями теорії і практики. Питання про місце та значення міжнародних договорів у системі національних джерел права України виникло з'явилося відносно недавно, а саме з прийняттям Конституції України 1996 року, та активізувалося в 2017 році з набуттям чинності (у повному обсязі) багатостороннього міжнародного договору – Угоди про асоціацію між Україною, з однієї Сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої [1].

Станом на 2018 рік, за даними інформаційно-пошукової бази Верховної Ради України «Законодавство України» (юридична класифікація: міжнародні, міждержавні договори, конвенції, угоди [код 14020]), Україною як самостійним суб'єктом міжнародного права було укладено близько 8 тис. різного роду міжнародних актів з 91 міжнародною організацією та 184 іноземними державами, з них близько 960 мають форму міжнародно-правових договорів [2]. Тому питання про зростання ролі міжнародно-правових договорів у формуванні правової системи України, безсумнівно, є надзвичайно актуальним як для теорії права, міжнародного права, так і для представників доктрин окремих вітчизняних галузевих наук, зокрема адміністративно-правової.

Важливість питання зростає у зв'язку з прийняттям 22 червня 2018 року Закону України «Про національну безпеку України» [3], в якому серед фундаментальних національних інтересів України також названо інтеграцію в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в ЄС та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами. Таким чином, у зв'язку з входженням країни в європейський правовий (адміністративний) простір, наукові дослідження, пов'язані з оновленням теоретико-методологічних засад адміністративного права України та системи його джерел, необхідно вважати пріоритетними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність виконання Україною міжнародних договорів, адаптація вітчизняного законодавства до права ЄС зумовили

виникнення актуальних напрямів наукових досліджень у сфері впливу процесів євроінтеграції та глобалізації на національну правову систему. Питання правової природи окремих міжнародно-правових договорів як джерел міжнародного права та права ЄС стали предметом досліджень І. Березовської, О. Вишнякова, В. Копійки, В. Муравйова, Р. Петрова, О. Стрєльцової, К.Смирнової та ін. У загальній теорії права та держави наукові розвідки з тематики міжнародних договорів у системі джерел права здійснювали А. Заєць, Л. Луць, Н.Оніщенко, В.Погорілко, О. Скакун, Н. Пархоменко, Д. Терлецький, Р.Тополевський, Ю. Шемшученко та ін. Спрямовували свої зусилля на вивчення окремих видів джерел адміністративного права І. Гриценко, Н. Задирака, О. Константий, В. Курило, О. Марченко, А. Пухтецька, В. Решота та ін. Водночас проблематика галузевих ознак, видової класифікації та місця міжнародних договорів у системі джерел адміністративного права України залишається недостатньо опрацьованою.

Формулювання мети статті. Метою статті є всебічне дослідження правової природи та характерних ознак міжнародних договорів як джерел адміністративного права, їх ієрархічністю в системі джерел адміністративного права, галузевої персоніфікації при регулюванні суспільних відносин, які складають предмет адміністративного права, а також прямого та опосередкованого впливу на них.

Виклад основного матеріалу. Співжиття людей у межах однієї держави та співіснування у системі суверенних держав загалом потребують обов'язкових правил, які розвивають і зміцнюють їхні відносини. На думку німецького вченого М. Гердегена, сукупність правових положень щодо держав, міжнародних організацій та інших суб'єктів міжнародного права разом з правами та обов'язками приватних осіб, що є актуальними для спільноти народів (або її частини), складають ядро міжнародного права [4, с. 26-27]. Отже, міжнародне право є однією з основних інструментальних галузей права, що встановлюють взаємозв'язок та взаємовплив національних правових систем в епоху євроінтеграційних та глобалізаційних процесів.

Зовнішньою формою і способом об'єктивізації правових норм, що регулюють суспільні відносини у певній сфері життєдіяльності людини (у т.ч. і міжнародно-правовій), є система їхніх джерел. Так, відповідно до ст. 38 Статуту Міжнародного Суду в ООН до системи джерел міжнародного права зараховують: «…міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безперечно визнані державами…, міжнародний звичай як доказ міжнародної практики, визнаної в якості правової норми, загальні принципи права, визнані цивілізованими націями, …судові рішення та доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй у якості допоміжного засобу для визначення правових норм» [5; 6, с. 171]. Отож міжнародна конвенція, як вид (за назвою) міжнародного договору, формально вважається одним з найвагоміших джерел міжнародного права.

Однак джерела міжнародного права варто відмежовувати від інших регулятивних механізмів, які так само стосуються відносин між суб'єктами міжнародного права, зокрема джерела права Європейського Союзу, колізійного права, *lex mercatoria* (транснаціонального права) [4, с. 28-33].

Нагадаємо, що у вітчизняній юридичній доктрині категорію «джерело права» розглядають у формально-юридичному, матеріальному та ідеальному значенні, що характеризує її за змістом (через розкриття сутнісних ознак) та обсягом (сукупність елементів, що складають систему джерел права). Так, на думку української дослідниці Н. Пархоменко, залежно від способів внутрішньої організації правової матерії та форм їх вираження, джерела права варто тлумачити як загальносоціальні фактори (економічні, політичні, психологічні умови, які обумовлюють виникнення правових норм, соціальна структура суспільства), та у формально-юридичному розумінні, що ототожнюються з позитивним правом, закріпленим у писаних нормативно-правових актах [7, с. 333]. Водночас в умовах утвердження теорії природного права все більше уваги звертають на

ідеальний аспект – правосвідомість, тобто на ті погляди, ідеї, уявлення, теорії та концепції, що формують ставлення індивідів і суспільства в цілому до правової дійсності. Також з правосвідомістю пов'язують правову ідеологію, правову культуру, правовий менталітет, праворозуміння [8, с. 110].

Отже, багатовекторність категорії «джерело права» дає нам можливість розтлумачити її родову складову «джерело адміністративного права» як: 1) соціальні чинники, сили, умови та причини, що зумовлюють формування та виникнення норм адміністративного права; 2) зовнішні (офіційні, документальні) форми вираження і закріплення загальнообов'язкових правил поведінки, що регулюють суспільні відносини, котрі виникають у сфері публічного управління та адміністрування і походять від суб'єктів публічної влади (суб'єктів публічної адміністрації); 3) погляди, ідеї, уявлення, теорії та концепції, що формують ставлення індивідів і суспільства в цілому до норм права, котрі регулюють адміністративно-правові відносини; 4) юридичні факти, що впливають на виникнення адміністративно-правових відносин. У контексті доктринального оновлення адміністративного права України та відходу від позитивістського тлумачення права, категорію «джерело адміністративного права» виправдано розглядати комплексно: це призведе до узагальнення численних проявів цього багатоаспектного явища та його цілісного сприйняття.

Підкреслимо, що правова норма є первинним елементом системи права, а правовий припис – базовою складовою системи джерел права, що в сукупності є структурними компонентами правової системи кожної держави. Тому для розкриття феномену впливу міжнародних договорів на формування сучасного адміністративного права України необхідно з'ясувати питання, пов'язані з правовою природою міжнародних договорів, їх ієрархічністю в системі джерел адміністративного права, галузевої персоніфікації при регулюванні суспільних відносин, які складають предмет адміністративного права.

У вітчизняній адміністративно-правовій науці до системи джерел адміністративного права включають: 1) формалізовані національні джерела адміністративного права (Конституція України, інші закони України, підзаконні нормативно-правові акти); 2) формалізовані міжнародні (європейські) джерела адміністративного права (міжнародні договори, акти органів міжнародних організацій); 3) неформалізовані джерела адміністративного права (норми природного права, загальні принципи права, звичаї та традиції, норми моралі); 4) судові рішення (судові прецеденти: рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Європейського Суду з прав людини, інших міжнародних судових установ) [9, с. 90; 10, с. 51-52]. Не вдаючись до детального аналізу запропонованої класифікації (адже не це є предметом дослідження), зазначимо, що сьогодні в наукових колах України розглядаються нові доктринальні погляди з цієї тематики: вилучення із системи джерел адміністративного права Конституції України [11, с. 85] або залучення до неї положень правової доктрини, індивідуальних рішень органів публічної адміністрації, судових рішень адміністративних судів першої та апеляційної інстанцій [12, с. 33].

Також зауважимо, що під час вивчення навчальної дисципліни в закладах вищої освіти юридичного спрямування «Адміністративне право» та в програмі фахового вступного випробовування з адміністративного права окремо виділено Тему 3. «Джерела адміністративного права», а в ній – підтему 3.3. «Міжнародні джерела адміністративного права: міжнародні договори як джерела адміністративного права» [13], що вимагає від студентів знань і розуміння правової природи міжнародних договорів, їх ієрархічності по відношенню до національного законодавства, характеристики основних положень найбільш важливих міжнародних договорів, що впливають на вітчизняну правотворчу та правозастосовну діяльність суб'єктів публічної адміністрації в публічно-правовій сфері. Як бачимо, тематика міжнародних договорів як джерел адміністративного права наявна і в навчальному процесі при підготовці бакалаврів та магістрів з правознавства.

Законодавче визначення міжнародного договору сформульовано в ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України» [15], що повністю відповідає положенням Віденської конвенції про право міжнародних договорів [16], а саме: це угода, укладена в письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). На основі цієї дефініції можемо виділити сутнісні ознаки міжнародно-правових актів, які надають їм статус міжнародно-правових договорів: форма (виключно письмова), суб'єктний склад (суб'єкти міжнародного права: первинні – держави (державні органи), народи, нації або/та похідні – міжнародні організації, державні об'єднання, що наділені міжнародною правосуб'єктністю), правопорядок (міжнародне право), найменування (множинність), кількісні показники (множинність).

Однак польський аналог – ст. 2 Закону Республіки Польща «Про міжнародні договори» – доповнює ідентичну до української дефініцію міжнародного договору ще однією істотною ознакою – конкретизованого суб'єкта укладення: «…він укладається від імені держави, уряду чи міністра, котрий керує окремим відділом урядової адміністрації, що відповідає за справи, яких стосується міжнародний договір» [18].

Як підкреслюють польські вчені В. Ґуральчик і С. Савіцкі, сучасне міжнародне право регулює не тільки суспільні відносини в міжнародній сфері між державами і (або) міжнародними організаціями, але частково й між суб'єктами публічної адміністрації кожної з цих країн, навіть між ними й окремими громадянами [17, с. 16]. Тому суб'єктний склад міжнародних договорів як формалізованого міжнародного джерела адміністративного права необхідно характеризувати поліцентричністю, що нині фактично виходить за межі відносин «держава-держава».

Серед характерних ознак міжнародного договору як джерела адміністративного права український учений Ю. Л. Панейко наводить такі: незмінна форма міжнародного договору, котрий входить до національного правопорядку як його складова частина; стосується адміністративних справ і має матеріально-правовий зміст; містить норми суб'єктного права, а не лише є актом, що відноситься до конкретного випадку; виконання норм і положень договору належить до компетенції публічної адміністрації [19, с. 169]. Особливу увагу дослідник акцентує на механізмі введення міжнародного договору до національного правопорядку: «лише тоді буде джерелом, коли без перемін, без посередництва трансформатора або внутрішнього закону він набуває зобов'язуючої сили» [19, с. 170]. Проте відповідно до ст. 9 Конституції України [14] міжнародний договір стає частиною національного законодавства саме за допомогою такого національного «трансформатора», як процедура ратифікації, під час якої надається згода Верховної Ради України у формі прийняття закону, що містить незмінний текст міжнародного договору.

Водночас конституційний алгоритм імплементації норм міжнародних договорів у національний правопорядок викликає певні концептуальні зауваження. По-перше, не закріплено принципу пріоритетності норм міжнародного права над нормами національного, у тому числі адміністративного, права. По-друге, відкритим залишається питання співвідношення правил міжнародних договорів і «звичайних» законодавчих актів України, яких, як відомо, у матеріальному та процедурному адміністративному законодавстві існує надзвичайно велика кількість.

По-третє, не визначено статусу міжурядових і міжвідомчих міжнародних договорів, що укладаються Кабінетом Міністрів України та центральними органами виконавчої влади і які не потребують висловлення згоди на ратифікацію національним законодавчим органом. Наприклад, Міжурядової угоди про утримання дорожніх прикордонних мостових об'єктів на українсько-польському державному кордоні, що була укладена між Міністерством інфраструктури України та Міністерством інфраструктури

РП 22 червня 2018 року [20], яка є результатом двосторонньої співпраці у сфері розвитку транспортного коридору VIA CARPATIA, інтеграції національної транспортної мережі до коридорів TEN-T, розвитку державної міграційної політики з урахуванням стандартів ЄС, а також наслідком реалізації Концепції інтегрованого управління кордонами від 28 жовтня 2015 року № 1149 [25].

По-четверте, не визначено правового статусу галузевих домовленостей між двома або більше сторонами в окремих сферах діяльності, що мають публічно-правовий характер, наприклад, т.зв. адміністративних (міжнародних) договорів. Нормативну дефініцію адміністративного договору віднаходимо в ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України [21]: спільний правовий акт суб'єктів владних повноважень або правовий акт за участю суб'єкта владних повноважень та іншої особи, що ґрунтується на їхньому волеузгодженні і має форму договору, угоди, протоколу, меморандуму тощо, визначає взаємні права та обов'язки його учасників у публічно-правовій сфері й укладається на підставі закону. У вітчизняній адміністративно-правовій доктрині серед видів адміністративних договорів виділяють і міжнародні [22, с. 290]. Однак обов'язкова ознака адміністративного договору (суб'єктний склад – суб'єкт владних повноважень) залишає дискусійним питання виділення міждержавного міжнародного адміністративного договору, що мав би укладатися від імені України президентом України. Оскільки Українська держава є суб'єктом міжнародного права, але не є суб'єктом владних повноважень, в розумінні Кодексу адміністративного судочинства України.

Особливу увагу необхідно звернути на такі види міжнародних договорів як міжурядові та міжвідомчі міжнародні адміністративні договори, що є дієвим механізмом співпраці центральних органів виконавчої влади України з іноземними державами (міжнародними організаціями). Якщо від імені Уряду міжнародні договори мають міжурядовий характер і укладаються Кабінетом Міністрів України, то укладення міжвідомчих міжнародних договорів належить до повноважень міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних колегіальних органів. Так, прикладом може бути Адміністративний договір щодо застосування Угоди між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення від 18 травня 2012 року [23], що був укладений між центральними органами виконавчої влади і державними колегіальними органами України (Міністерством соціальної політики України, Пенсійним фондом України, Відділом медико-соціальної експертизи Міністерства охорони здоров'я, Фондом соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, Державним центром зайнятості) та Республіки Польща (Міністерством праці та соціальної політики РП, Установою соціального страхування РП, Касою аграрного соціального страхування РП), тобто тих органів виконавчої влади, що відповідають за формування та реалізацію державної соціальної політики обох країн.

Багатовекторний аналіз міжнародних договорів України дозволяє згрупувати їх у певні блоки, кожен з яких регулює суспільні відносини, які входять до предмета адміністративного права, зокрема: правового статусу та гарантій реалізації прав приватних осіб (громадян України, іноземців, апатридів, біпатридів, біженців, внутрішньо переміщених осіб); інституційного та функціонального забезпечення діяльності суб'єктів публічної адміністрації; у сфері проведення адміністративно-правової реформи та децентралізації публічної влади; прийняття, проходження та припинення публічної служби; формування публічних політик; боротьби з корупцією; адміністративно-правових режимів (перетин державного кордону, взаємодія державних служб, агентств, інспекцій сусідніх держав, режими на тимчасово окупованих територіях, транскордонне співробітництво); адміністративного примусу та адміністративної відповідальності; надання адміністративних послуг; адміністративних процедур; доступу до публічної інформації; контролю та нагляду у сфері публічного управління; публічного управління в

окремих частинах Особливого адміністративного права (митного, податкового, візового, муніципального, телекомунікаційного, будівельного, спортивного, освітянського, поштового, транспортного права тощо).

Отож наведена розгалужена класифікація міжнародних договорів у адміністративно-правовій сфері відповідає їх загальній видовій систематизації у теорії міжнародного права [17, с. 18], проте має свої галузеві особливості. Так, міжнародні договори, що містять адміністративно-правові норми, варто поділити на: ратифіковані, нератифіковані; двосторонні, багатосторонні; між державами або/та міжнародними організаціями; відкриті, закриті; міждержавні, міжурядові, міжвідомчі; загальні, регіональні, субрегіональні; письмові, усні («джентльменська умова»); правові, контрактні; укладені за повноваженнями або/та дорученням; у певній публічній сфері (адміністративні (матеріальні, процедурні), соціальні, культурно-освітні, науково-технічні, транспортні, телекомунікаційні, митні, візові та ін.). Запропонована систематизація міжнародних договорів, що є джерелом адміністративного права, є відкритою та залежить від множинності застосовуваних критеріїв класифікації.

Стосовно питання місця ратифікованих міжнародних-правових договорів, які регулюють адміністративно-правові відносини в ієрархічній піраміді джерел адміністративного права, то варто підтримати підхід учених, що позиціонують їх після положень Конституції України, але на сходинку вище від «звичайних» актів національного адміністративного законодавства [22, с. 143; 24, с. 67]. Адже норми міжнародно-правових договорів по відношенню до норм останніх необхідно тлумачити як норми *lex specialis*, що в конкретних життєвих випадках повинні застосовуватися першими.

Водночас дискусійним залишається питання місця міжнародних договорів у публічно-правовій сфері, що не пройшли процедури ратифікації. Вважаємо, що поширене загальне твердження «нератифікований договір – це акт, за силою нижчий закону» [17, с. 17] є помилковим і не враховує інших форм надання згоди України на обов'язковість міжнародного договору, зокрема підписання, затвердження, прийняття та приєднання, або інший спосіб, про який домовилися сторони (ст. 8. Закону України «Про міжнародні договори України» [15]). Тому нератифіковані міждержавні міжнародні договори пропонуємо закріпити на рівні законодавчих актів, а міжурядові та міжвідомчі (незалежно від способу набрання чинності) – на сходинку нижче.

Висновок. Резюмуючи, можемо констатувати: шляхом укладення та включення до національного правопорядку України положень міжнародних договорів, що регулюють суспільні відносини, котрі складають предмет адміністративного права, відбувається прямий (у випадку надання згоди України на їх обов'язковість) та опосередкований вплив на вітчизняне адміністративне право як галузь національного права і законодавства, науку і навчальну дисципліну, правотворчу, правозастосовну, інтерпретаційну діяльність органів публічної адміністрації, при цьому використовується широкий інструментарій горизонтальної європеїзації адміністративного права.

Список використаних джерел

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї Сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : міжнародний договір від 27 червня 2014 року // *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. С. 83. Ст. 2125.

2. Міжнародні документи : офіційний веб-портал Верховної Ради України «Законодавство України». URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/c/stru3/spi

3. Про національну безпеку України : Закон України від 22 червня 2018 року № 8068. *Голос України.* 2018. № 122. 7 липня.

4. Гердеген М. Міжнародне право : підруч. / наук. ред. І. А. Грицяка ; пер. з нім. Р. Корнути. – 9-те вид., переробл. і доповн. – К. : Вид-во «К.І.С.». – 516 с.

5. Статут Міжнародного Суду ООН : міжнародний документ від 26 червня 1945 року. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_010/page

6. Guzman A. T. Meyer T. L. Internaitonal Soft Law. *Journal of Legal Analysis*. Spring 2010. Vol. 2. № 1. P. 171-225.

7. Пархоменко Н. М. Джерела права : проблеми теорії та методології : монографія. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

8. Алексеев С. С. Общая теория права : курс в 2 т.: Т. І. М. : Юрид. лит., 1981. 360 с.

9. Мельник Р. С., Бевзенко В. М. Загальне адміністративне право : навч. посіб. / за заг. ред. Р. С. Мельника. К. : Ваіте, 2014. 376 с.

10. Адміністративне право України. Повний курс : підруч. / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. [та ін.]. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.

11. 100 ответов на 100 вопросов с Общего административного права : науч. пособие / под ред. Р.С.Мельник. К. : Юрінком Інтер, 2017. 240 с.

12. Школик А. М. Порівняльне адміністративне право: навч. посіб. Львів : ЗУКЦ, 2007. 308 с.

13. Про затвердження Програми вступного випробування : наказ Міністерства освіти України від 7 лютого 2018 року № 115. URL : https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-programi-vstupnogo-viprobuvannya

14. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254-к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

15. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 50. Ст. 540.

16. Віденська конвенція про право міжнародних договорів : Конвенція ООН від 23 травня 1969 року; приєднання України 14 квітня 1986 року №2077-XI. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_118

17. Gòralczyk W., Sawicki S. Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie. Warszawa : Wolters Kluwer Polska, 2017. Wyd. 17. 476 s.

18. O umowach międzynarodowych : Ustawa RP z dnia 14 kwietnia 2000 roku. *Dziennik Ustaw RP*. 2000. № 39. Poz. 443. z pòźn. zm.

19. Наука адміністрації й адміністративного права. Загальна частина (за викладами професора Юрія Панейка) / уклад.: В. М. Бевзенко, І. Б. Коліушко, О. Р. Радишевська, І. С. Гриценко, П. Б. Стецюк. К. : ВД «Дакор», 2016. 464 с.

20. Міністр інфраструктури України Володимир Омелян провів зустріч з Міністром інфраструктури Республіки Польща Анджеєм Адамчиком : офіційний веб-портал Міністерства інфраструктури України. URL : https://mtu.gov.ua/news/29922.html.

21. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року №2747-IV (в редакції від 3 жовтня 2017 року). *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446

22. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2-х т. Т. 1. Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Вид-во «Юридична думка», 2007. 592 с.

23. Адміністративний договір щодо застосування Угоди між Україною та Республікою Польща про соціальне забезпечення : міжнародний договір від 18 травня 2012 року. URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/616_162/paran2#n2

24. Константий О. В. Джерела адміністративного права України : монографія. К. : Українське агентство інформації та друку «Рада». 2005. 120 с.

25. Про схвалення Концепції інтегрованого управління кордонами : розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 року № 1149-р. URL. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1149-2015-%D1%80

ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ ЯК ІНСТИТУТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТ У У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Тимошенко М.О., *кандидат юридичних наук, проректор Європейського університету (місто Київ)*

Tymoshenko M.O. HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS INSTITUTES OF THE RIGHT TO HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE

Анотація: *У статті автор уже не вперше ставить питання про реалізацію права на освіту та обов'язки держави, пов'язані із здійсненням цього права. Поза цим правом складно реалізувати інші права та результати наукового прогресу, включаючи і вибір фаху та місця роботи. Адже в багатьох випадках наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для заняття особою багатьох соціально значимих*

посад і соціальних ролей у сучасному суспільстві. Мова йде про роль держави у сучасних умовах, її здатність відповісти на суспільні виклики, розвивати як законодавство про освіту, так і формувати належні систему інституційного забезпечення права на освіту з використанням досягнень теоретико-правової науки. У контексті інституційного забезпечення права на вищу освіту на державу покладаються обов'язки як формування організаційно-правового механізму функціонування системи вищої освітим та його нормативно- правового забезпечення, розвитку ринку праці та використання інструментів впливу на цей ринок шляхом державних замовлень на підготовку фахівців з вищою освітою, так і забезпечення існування ринку освітніх послуг та відвідного «набору» закладів вищої освіти. В Україні, поряд із зменшенням кількості закладів вищої освіти, оскільки на ринку освітніх послуг залишаються лише ті, які можуть конкурувати та мають позитивний імідж серед населення, спостерігається динаміка, обумовлена демографічними проблемами та зменшенням кількості випускників середніх загальноосвітніх шкіл. Тенденції розвитку вищої освіти також характеризуються поступовим розширенням контрактної форми навчання, особливо на гуманітарних спеціальностях. У результаті спостерігаємо значне порушення суспільного балансу інтересів, нівелюється можливість отримання у державних та комунальних начальних закладах безоплатної освіти, яку має забезпечувати держава, порушено принцип рівності суб'єктів ринку освітніх послуг, оскільки державні та комунальні ВНЗ отримують бюджетні кошти, які використовують на фінансування видатків на заробітну плату, утримання навчальних корпусів і т.п., але при цьому ще й мають можливість одержання додаткових коштів за надання платних освітніх послуг. Тому державі слід подбати про збереження існуючого співвідношення державних і недержавних навчальних закладів вищої освіти, врахувати, що серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні динамічного розвитку будь-якої країни, умовою процвітання якої є врахування того, що без системи приватних навчальних закладів вищої освітив відповісти на виклики сучасного світу буде неможливо.

Ключові слова: *сучасна держава, завдання сучасної соціальної правової держави, право людини на освіту, можливості відповіді сучасної держави на виклики сьогодення, інституційне забезпечення права на освіту, заклади вищої освіти, державні, комунальні та приватні навчальні заклади.*

Annotation*: In the article the author has not for the first time raised the question of the implementation of the right to education and the obligations of the state related to the implementation of this right. Outside this right, it is difficult to realize other rights and results of scientific progress, including the choice of specialty and place of work. Indeed, in many cases the availability of a higher education qualification is a prerequisite for the occupation of many socially important positions and social roles in modern society. It is about the role of the state in modern conditions, its ability to respond to social challenges, to develop both the legislation on education and to form the proper system of institutional provision of the right to education, using the achievements of theoretical and legal science. In the context of the institutional provision of the right to higher education, the state has responsibilities as forming an organizational and legal mechanism for the functioning of the system of higher education and its normative and legal provision, the development of the labor market and the use of instruments of influence on this market through state orders for the training of specialists with higher education , as well as ensuring the existence of a market for educational services and a "recruitment" of higher education institutions. In Ukraine, along with the decrease in the number of institutions of higher education, since only those who can compete and have a positive image among the population remain in the market of educational services, there is a dynamism due to demographic problems and a decrease in the number of graduates of secondary schools. Trends in higher education are also characterized by the gradual expansion of contractual forms of learning, especially in the humanities. As a result, we observe a significant disturbance of the public balance of interests, the possibility of obtaining state education and communal primary education institutions, which should be provided by the state, is violated, the principle of equality of entities of the educational services market is violated, as state and communal universities receive budgetary funds that are used to finance expenditures on wages, maintenance of educational buildings, etc., but at the same time they also have the opportunity to receive additional funds for the provision of paid educational services. Therefore, the state should take care of preserving the existing ratio of state and non-state educational institutions of higher education, taking into account that among modern factors of development of society the human capital is high on the foreground, the qualitative characteristic of which is the level of knowledge, which becomes a key element in ensuring the dynamic development of any country , the condition for the prosperity of which is to take into account that it will be impossible to answer the challenges of the modern world without the system of private educational institutions of higher education.*

Key words: *modern state, tasks of the modern social legal state, human right to education, the possibility of answering the modern state to the challenges of today, institutional provision of the right to education, institutions of higher education, state, communal and private educational institutions.*

Право на освіту є ключовим інструментом, який допомагає реалізувати інші конституційні права, можна розглядати як «ядро» прав людини[2]. Відтак, простежується чіткий соціально-правовий взаємозв'язок поміж реалізаціє права на освіту, зокрема вищу,

і належною реалізацією цілого комплексу інших конституційних прав людини і громадянина.

Поза цим правом складно реалізувати інші права та результати наукового прогресу, включаючи і вибір фаху та місця роботи. Адже в багатьох випадках наявність цензу вищої освіти є необхідною передумовою для заняття особою багатьох соціально значимих посад і соціальних ролей у сучасному суспільстві – від посад суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів, державних службовців до посад службовців органів місцевого самоврядування тощо[3].

Оскільки вища освіта безперечно є основним інструментом творення і примноження людського капіталу[9], держава має гарантувати реалізацію цього права, а тому, поруч із розвитком освітнього законодавства, вдосконаленням системи державного регулювання у цій сфері суспільних відносин, на державу покладається також обов'язок вивчення ринку праці та розміщення державного замовлення на освітні послуги, що обумовлює формування мережі навчальних закладів, здатних задовольнити потреби ринку праці. Зрозуміло, що держава має враховувати оперативність приватного капіталу, спроможного швидше реагувати на динаміку робочих місць, забезпечувати поєднання державних, комунальних та приватних вищих навчальних закладів, які готові надати як економіці, так і духовно-культурній сфері та системі державного управління достатню кількість кваліфікованих кадрів.

У контексті інституційного забезпечення права на вищу освіту на державу покладаються обов'язки як формування організаційно-правового механізму функціонування системи вищої освітим та його нормативно- правового забезпечення, розвитку ринку праці та використання інструментів впливу на цей ринок шляхом державних замовлень на підготовку фахівців з вищою освітою, так і забезпечення існування ринку освітніх послуг та відвідного «набору» закладів вищої освіти (ВНЗ). Маємо відзначити, що в Україні існує досить розвинена та розгалужена мережа вищих навчальних закладів (рис. 1), однак загальна кількість їх зменшується, що є у цілому позитивним явищем, так як за останні десятиріччя було відкрито багато навчальних закладів і з назвами університет або інститут, але за кадровою та матеріально-технічною базою багато з них не відповідали вимогам такого рівня навчальних закладів.

Як бачимо, з рис. 1 за досліджуваний період невпинно зменшувалася кількість навчальних закладів саме III - IV рівнів акредитації. Особливо явно це виражено після вступу в силу закону "Про вищу освіту". Однією з причин скорочення ВНЗ є критерії якості, яким повинні відповідати університети, згідно вимог Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.

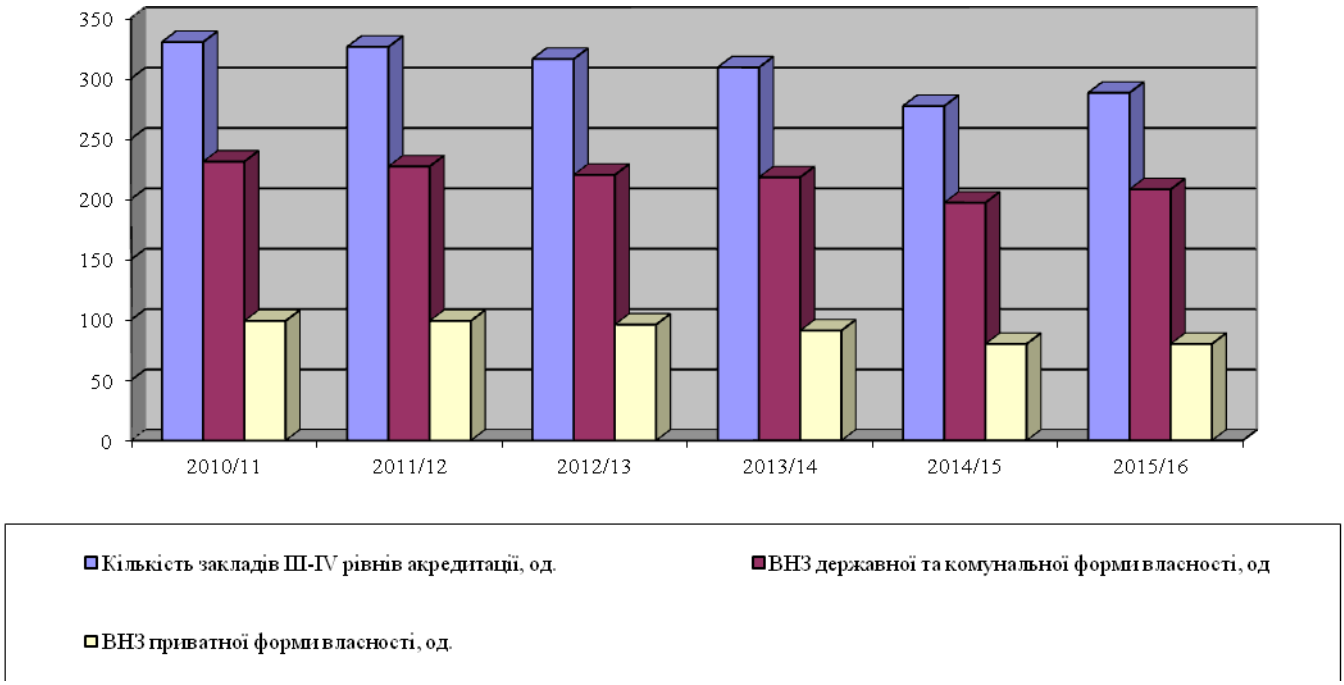

Рис. 1. Зміна кількості вищих навчальних закладів України за формами власності за 2010-2016 н/р.*

* [3] Дані внесено без окупованих територій та територій, тимчасово непідконтрольних Україні

Можемо відмітити відповідні тенденції розвитку мережі навчальних закладів в Україні, поряд із зменшенням їх кількості. Перш за все, на ринку освітніх послуг залишаються лише ті, які можуть конкурувати та мають позитивний імідж серед населення. Окрім того, така динаміка обумовлена демографічними проблемами та зменшенням кількості випускників середніх загальноосвітніх шкіл. Загалом можемо спостерігати зменшення кількості ВНЗ як державної так і приватної форми власності (табл. 1), однак процентне співвідношення приватних ВНЗ у їх загальній кількості залишається приблизно сталим.

Таблиця 1

Динаміка змін кількості вищих навчальних закладів України
III - IV рівнів акредитації*

	2010/11	2011/12	2012/13	2013/14	2014/15	2015/16
Кількість закладів - усього, од	**330**	**326**	**316**	**309**	**277**	**288**
у тому числі за формами власності						
державною та комунальною	231	227	220	218	197	208
Приватною	99	99	96	91	80	80
Кількість студентів -						
усього, осіб	**2066667**	**1899138**	**1770311**	**1673287**	**1437955**	**1375160**
Прийнято – усього, осіб	**381362 ***	**307316 ***	**331164 ***	**337420 ***	**291647 ***	**259904 ***
Випущено –	**528875 ***	**515032 ***	**505420 ***	**471717 ***	**405392 ***	**374028 ***

усього, осіб						
Кількість студентів у розрахунку на 10000 населення	476	439	410	389	335	322

* [3] Дані внесено без окупованих територій та територій, тимчасово непідконтрольних Україні

Оскільки розгалужена мережа ВНЗ, як і інших навчальних закладів, в силу свого призначення покликана сприяти реалізації права громадян України на вищу освіту (частина перша статті 1 Закону України «Про освіту»[5]), в основі доцільності існування такої мережі – можливість створення конкурентного середовища на ринку освітніх послуг, наближення освітніх послуг до студентів, розширення можливостей вибору навчального закладу. Відтак, основа діяльності ВНЗ ґрунтується на необхідності у відповідних організаційно-правових формах забезпечити здобуття особою вищої освіти на засадах доступності для кожного громадянина усіх форм і типів освітніх послуг, що надаються або гарантуються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; гуманізму, демократизму, пріоритетності загальнолюдських духовних цінностей; органічного зв'язку із світовою та національною історією, культурою, традиціями; незалежності освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); наукового, а також світського характеру освіти (крім навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями); інтеграції з наукою і виробництвом; взаємозв'язку з освітою інших країн; гнучкості і прогностичності системи освіти; єдності і наступності системи освіти; безперервності і різноманітності освіти; поєднання державного управління і громадського самоврядування в освіті (стаття 6 Закону України «Про освіту»[6]). Зрозуміло, що названі засади функціонування мережі ВНЗ є загальними як для державних, так і для комунальних та приватних ВНЗ.

Зазначені вище засади здобули конкретизацію у таких принципах державної політики в Україні стосовно сфери вищої освіти: доступності та конкурсності здобуття вищої освіти кожним громадянином України; незалежності здобуття вищої освіти від впливу політичних партій, громадських і релігійних організацій; інтеграції системи вищої освіти України у світову систему вищої освіти при збереженні і розвитку досягнень та традицій української вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців для пріоритетних напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень; гласності при формуванні структури та обсягів освітньої та професійної підготовки фахівців (частина друга статті 3 Закону України «Про вищу освіту»[6]).

У діяльності ВНЗ втілюються в життя такі завдання, як: провадження на високому рівні освітньої діяльності, яка забезпечує здобуття особами вищої освіти відповідного ступеня за обраними ними спеціальностями; провадження наукової діяльності шляхом проведення наукових досліджень і забезпечення творчої діяльності учасників освітнього процесу, підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації і використання отриманих результатів в освітньому процесі; участь у забезпеченні суспільного та економічного розвитку держави через формування людського капіталу; формування особистості шляхом патріотичного, правового, екологічного виховання, утвердження в учасників освітнього процесу моральних цінностей, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, здорового способу життя, вміння вільно мислити та самоорганізовуватися в сучасних умовах; забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності; створення необхідних умов для реалізації учасниками освітнього процесу їхніх здібностей і талантів; збереження та примноження моральних, культурних, наукових цінностей і досягнень

суспільства; поширення знань серед населення, підвищення освітнього і культурного рівня громадян; налагодження міжнародних зв'язків та провадження міжнародної діяльності в галузі освіти, науки, спорту, мистецтва і культури; вивчення попиту на окремі спеціальності на ринку праці та сприяння працевлаштуванню випускників (стаття 26 Закону України «Про вищу освіту»[6]). Видається закономірним, що саме завдяки виконанню комплексу цих завдань у діяльності ВНЗ реалізуються, зокрема, такі функції вищої освіти, як гуманістична, аксіологічна, соціокультурна, соціально-адаптивна, стратифікаційна, інноваційна, соціально-інтегративна, прогностична та ін.[11;12;7].

Звичайно, тут дуже цікавим і важливим стає питання про функціонування приватних навчальних закладів, якості освітніх послуг, які надаються ними сьогодні. Мусимо відмітити, що сам факти створення приватних навчальних закладів відіграв важливу роль у розвитку вищої освіти в незалежній Україні. За дослідженнями К.В. Карпової, на початку свого створення приватні навчальні заклади виконували основну функцію - розширити доступ до освіти всім бажаючим навчатися. Зазначимо, що в українському суспільстві завжди був великий запит на професійну вищу освіту, а на початку 90-х років за умов незначної кількості ВНЗ такий запит був особливо гострий. За 15-18 років - скільки існують приватні вищі навчальні заклади - певна їх кількість створили потужну матеріальну базу, підготували свої науково-педагогічні кадри, розробили навчально-методичне забезпечення (без підтримки з боку держави), запропонували спеціальності, яких потребував ринок праці - менеджерів - зокрема, менеджерів охорони здоров'я, безпеки підприємництва, туризму, програмістів тощо. Це значно підвищило якість освіти в приватних ВНЗ. І саме основне – ВНЗ отримав змогу набирати "своїх" студентів через психологічне тестування, співбесіди з абітурієнтами; організацію дієвої практики студентів, стажування їх за кордоном. Як показує практика спілкування з абітурієнтами, вони в більшості обирають не форму власності закладу, а спеціальність, вартість навчання, відгуки своїх друзів і знайомих, місце розташування та цікаве студентське життя. Адже, чи можливо сьогодні простому громадянину, тим більше випускнику школи, розібратися в нашій державній плутанині: всі вищі навчальні заклади державної форми власності запровадили від 100 до 50% студентів за оплату відповідно до контракту [15], і ця тенденція характеризується поступовим розширенням контрактної форми навчання, особливо на гуманітарних спеціальностях.

У результаті спостерігаємо значне порушення суспільного балансу інтересів, нівелюється можливість отримання у державних та комунальних начальних закладах безоплатної освіти, яку має забезпечувати держава, порушено принцип рівності суб'єктів ринку освітніх послуг. Адже державні та комунальні ВНЗ отримують бюджетні кошти, які використовують на фінансування видатків на заробітну плату, утримання навчальних корпусів і т.п., але при цьому ще й мають можливість одержання додаткових коштів за надання платних освітніх послуг[14].

В сучасних умовах приватні вищі навчальні заклади є суб'єктами підприємницької діяльності та згідно господарського кодексу України мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Вони як суб'єкти господарювання можуть бути і суб'єктами підприємницької діяльності, оскільки утворені з метою досягнення економічних і соціальних результатів [2;13]. Сьогодні дуже важливо не зруйнувати конкурентне середовище на ринку освітніх послуг. Особливість та можливості приватних вищих начальних закладів в сучасному суспільстві подано на рис. 2.

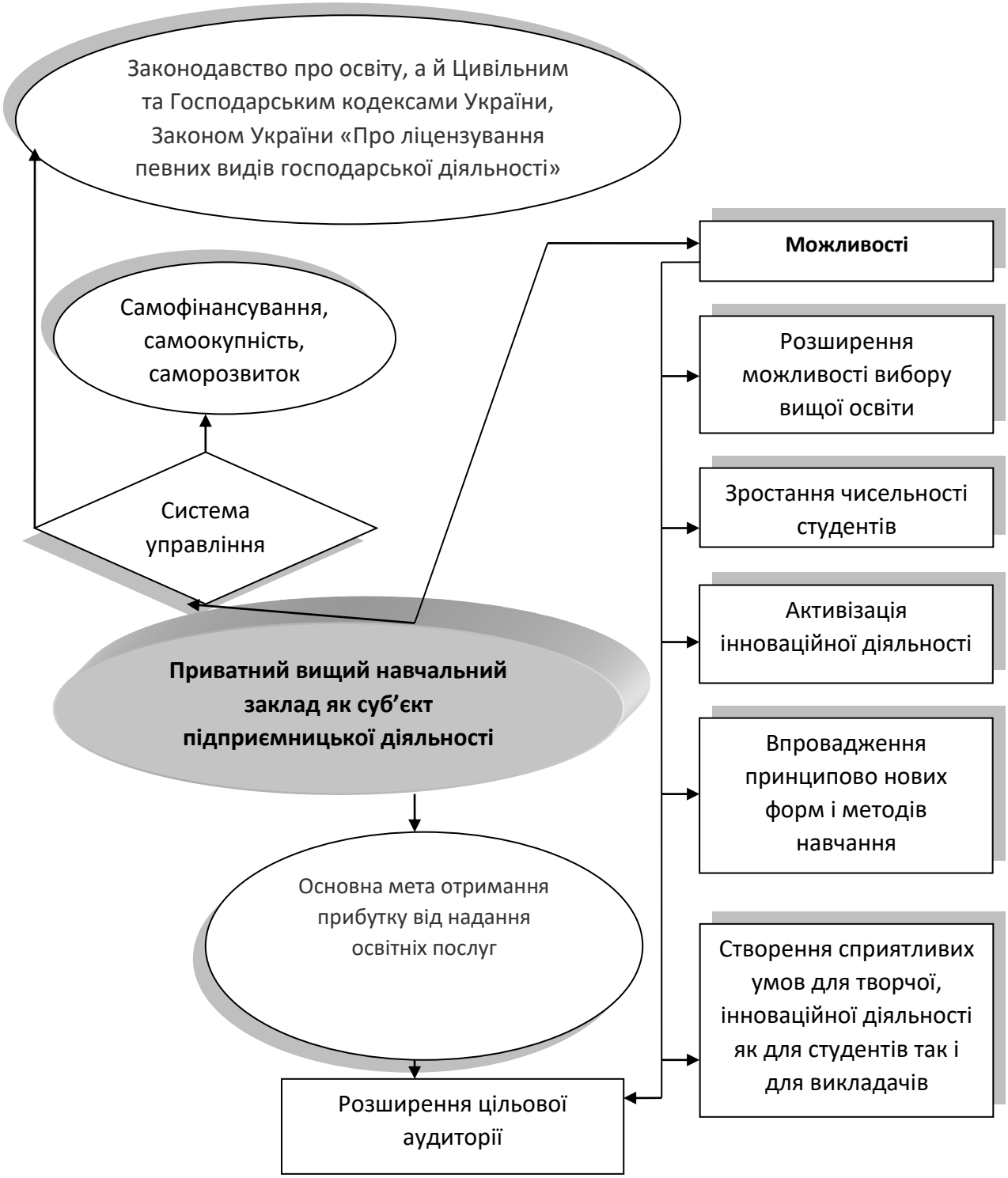

Рис. 2. Особливість та можливості приватних вищих начальних закладів в сучасному суспільстві*

* Досліджено автором

З огляду на це, безумовно, слід наголосити, що за умов проведення глибоких суспільних реформ в сучасній Україні та інтеграції системи вищої освіти України до європейського освітньо-наукового простору вагу і значення утвердження інноваційної моделі вищої освіти, яку взяли на озброєння не тільки державні, але частіше приватні ВНЗ в нашій державі, важко переоцінити[12;13]. Очевидно, що фінансові та організаційні можливості приватних ВНЗ тут менші, але завдяки відсутності бюрократичних проблем у

функціонуванні самих ВНЗ останні спроможні продемонструвати більшу динаміку у відповіді на потреби ринку праці. Перешкодою можуть бути швидше проблеми державного бюрократизму. Тому державі слід подбати про збереження існуючого співвідношення державних і недержавних навчальних закладів вищої освіти, врахувати, що серед сучасних чинників розвитку суспільства на перший план виходить людський капітал, якісною характеристикою якого є рівень знань, що стає ключовим елементом у забезпеченні динамічного розвитку будь-якої країни[1;7;14]. Без системи приватних навчальних закладів вищої освітив відповісти на цей виклик буде неможливо.

Водночас, за умов глибокої соціально-економічної кризи в суспільстві автоматично зростає роль і значення тих соціальних інститутів, які дають змогу підвищити конкурентоздатність особи на ринку праці, мінімізувати ризики від економічних негараздів, забезпечити високий рівень матеріального забезпечення (або, принаймні, запобігти його зниженню) і значимий соціальний статус відповідним суб'єктам права. Між тим, визнання і юридичне гарантування державою права на вищу освіту уможливлює доступність системи відповідних державних, приватних та комунальних ВНЗ.

В сучасній Україні відбувається стрімке скорочення фінансових ресурсів держави, здатних обслуговувати потреби розвитку державних, приватних і комунальних ВНЗ, що входить в очевидну суперечність з потребами утвердження інноваційної моделі вищої освіти, здатної сприяти входженню України до спільноти цивілізованих держав. У таких умовах невідворотно зростає попит на відносно дешеву високоінтелектуальну робочу силу в країнах Заходу при порівняно невеликому попиті на неї в Україні, що закономірно призводить до істотного відтоку висококваліфікованих кадрів до інших країн Європи, здатних запропонувати не тільки вищу заробітну плату, більш вагомий «пакет» соціальних послуг і переваг на ринку праці, але й вищий соціальний престиж та соціальний статус працівника освіти[13-15].

Список використаних джерел

1. Костицький В. В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. В. Костицький ; Ін-т законодав. передбачень і правової експертизи. – К., 2003. – 198 с.

2. Мельничук О.Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в Україні в контексті європейського досвіду. Дис. … докт. юрид. наук. Спеціальність 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / О.Ф. Мельничук; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2015. – С. 130.

3.Боняк В.О. Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.О. Боняк. – К., 2005. – С.74.

4. Костицький В. В. Глобальне громадянське суспільство як нова форма життя сучасної цивілізації / В. Костицький // Матеріали міжнародного круглого столу „Інформаційно-психологічна безпека людини, суспільства, держави: стан, проблеми та шляхи їх розв'язання" (Київ, 27-28 вересня 2010 р.). – К.: ТОВ „Легко Інк", 2010. – С.14-26;

5. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 року № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 34. – Ст. 451.

6. Про вищу світу: Закон України від 01.07.2014 року № 1556-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 37-38. – Ст. 2004.

7. Курко М.Н. Роль вищої освіти в умовах становлення правової держави / М. Н. Курко // Форум права. – 2010. - № 2. – С. 229.

8. Рижак Л. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 11. – С. 27–37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/ philos/2008_11/3.pdf.

9. Лисенко М.В. Інноваційна парадигма вищої освіти України за умов переходу до інформаційного суспільства. Автореф. дис. … канд.. філос.. наук. Спеціальність 09.00.10 – Філософія освіти / М.В. Лисенко; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – К., 2013. – С. 14.

10. Костицький В. В. Партнерство правової держави і суспільства в умовах глобалізації / В. Костицький // Соціологія права. – 2011. – № 1. – С. 19-23.

11/ Губерська Н.Л. Адміністративні процедури у сфері вищої освіти. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Дисертація на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук / Н.Л. Губерська; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2015. – С. 34-38.

12/ Рижак Л. Євроінтеграція вищої освіти України: аксіологічний вимір / Л. Рижак // Вісник Львівського університету. – 2008. – Вип. 11. – С. 27–37. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/natural/vlnu/ philos/2008_11/3.pdf.

13. Тимошенко М.О. Право на освіту в Україні у контексті євроінтеграційних процесів / М.О. Тимошенко// Актуальні проблеми науки і практики у світлі євроінтеграції : Тези Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л.А. Янковської. – Львів: Львівський університет бізнесу та права, 2018. – С. 223-226.

14. Тимошенко М.О. Вищі навчальні заклади як інститути забезпечення права на вищу освіту в контексті європейської інтеграції України / М.О. Тимошенко// Теорія та практика адаптації законодавства України до законодавства ЄС: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 8 червня 2018 року / за ред. проф. Р.С. Мельника, відпов. ред. к.ю.н. Л.Ю. Малюга. – К.: Видавничий дім «Гельветика», 2018 – С. 190-192.

15. Тимошенко М.О. Приватний навчальний заклад як суб'єкт підприємницької діяльності / М.О. Тимошенко// Соціологія права. – Київ: «Видавничий дім» АртЕк», 2017. – № 3-4(22-23). – С. 115 – 120.

Співвидавці журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Всеукраїнська громадська організація «Асоціація українських правників»

Львівський університет бізнесу та права

Педагогічний університет ім. Комісії народної освіти в Кракові (Польща)

Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини

Редакційна рада:

Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України та Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії правових наук України імені Володимира Корецького *(голова Редакційної ради)*;

Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії права і держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка, президент Асоціації українських правників, голова Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи *(головний редактор)*;

Фоменко А.Є., кандидат юридичних наук, ректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (заступник голови редакційної ради);

Безлюдний О.І. доктор педагогічних наук, професор, ректор Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Карольчак Казимир доктор наук, професор, ректор педагогічного університету імені Комісії народної освіти в Кракові (Польща);

Оніщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;

Безлюдний О.І. доктор педагогічних наук, професор;

Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Костицький В.В., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор *(головний редактор)*;

Наливайко Л.Р., доктор юридичних наук, професор, проректор Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, віце-президент Асоціації українських правників *(заступник головного редактора)*;

Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник *(перший заступник головного редактора)*;

Смокович М.І., доктор юридичних наук *(заступник головного редактора);*

Члени редколегії:

Балакірєва О.М., кандидат соціологічних наук;

Бандурка О.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;

Басай О.В., доктор юридичних наук;

Безклубий І.А., доктор юридичних наук, професор;
Бобровник С.В., доктор юридичних наук, професор;
Бостан С.К., доктор юридичних наук, доцент;
Васюта О.А., доктор філософських наук, професор (Польща);
Вєчорек Маріуш, доктор права, доцент (Польща);
Гетьман А.П., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Гріненко О.О., доктор юридичних наук, професор;
Григорович Л.С., кандидат філософських наук;
Гяро Томаш, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Добродум О.В., доктор філософських наук, професор;
Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор;
Карчевський Якоб, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Козмінські Кшиштоф, доктор права, доцент (Польща);
Коломоєць Т.О., член-кореспондент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Костенко О.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Крупчан О.Д., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Луспеник Д.Д. кандидат юридичних наук;
Марцеляк О.В.,доктор юридичних наук, професор;
Марчак В.Я.доктор юридичних наук, професор;
Нагребельний В.П., член-кореспондент Національної академії правових наук України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор;
Оніщенко Н.М., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, І віце-президент Асоціації українських правників;
отець Олекса Петрів кандидат юридичних наук;
Пархоменко Н.М., доктор юридичних наук, професор;
Притика Ю.Д., доктор юридичних наук, професор;
Пясецький Анжей, доктор юридичних наук, професор (Польща);
Ромовська З.В., доктор юридичних наук, професор;
Селіванов А.О., академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
Сердюк Н.А. кандидат юридичних наук, доцент;
Скоморовський В.Б. доктор юридичних наук, доцент;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, доктор технічних наук, професор;
Стефанчук М.О., кандидат юридичних наук, доцент;
Судаков В.І. доктор соціологічних наук, професор;
Шуба О.В., доктор політичних наук, професор;
Яковлєв А.А., кандидат юридичних наук.
Ян Беднарчик, доктор юридичних наук, професор (Польща)

Редакція англомовних текстів – С. Костицька

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 4 від 26.06.2018 р.).

Науково–практичний журнал «Соціологія права» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобутя наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» Наказ МОН України № 793 від 04.07.14р.

Реєстраційне свідоцтво КВ № 18116-6916Р видане Міністерством юстиції України 07.09.2011.

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. 01034, м. Київ, вул. Паторжинського, 4, оф. 8, тел./факс 278-50-12

Підписано до друку 02.07.2018
Формат 60*84/8. Наклад 100пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавниций дім»АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
Тел.: (067) 440-11-37
e-mai:l ph-artec@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК №4779 від 15.10.2014 р